

GOVOR god. XXVI (2009), broj 2

UDK 81'34(05)"540.6"
CODEN GOVOEB
ISSN 0352-7565

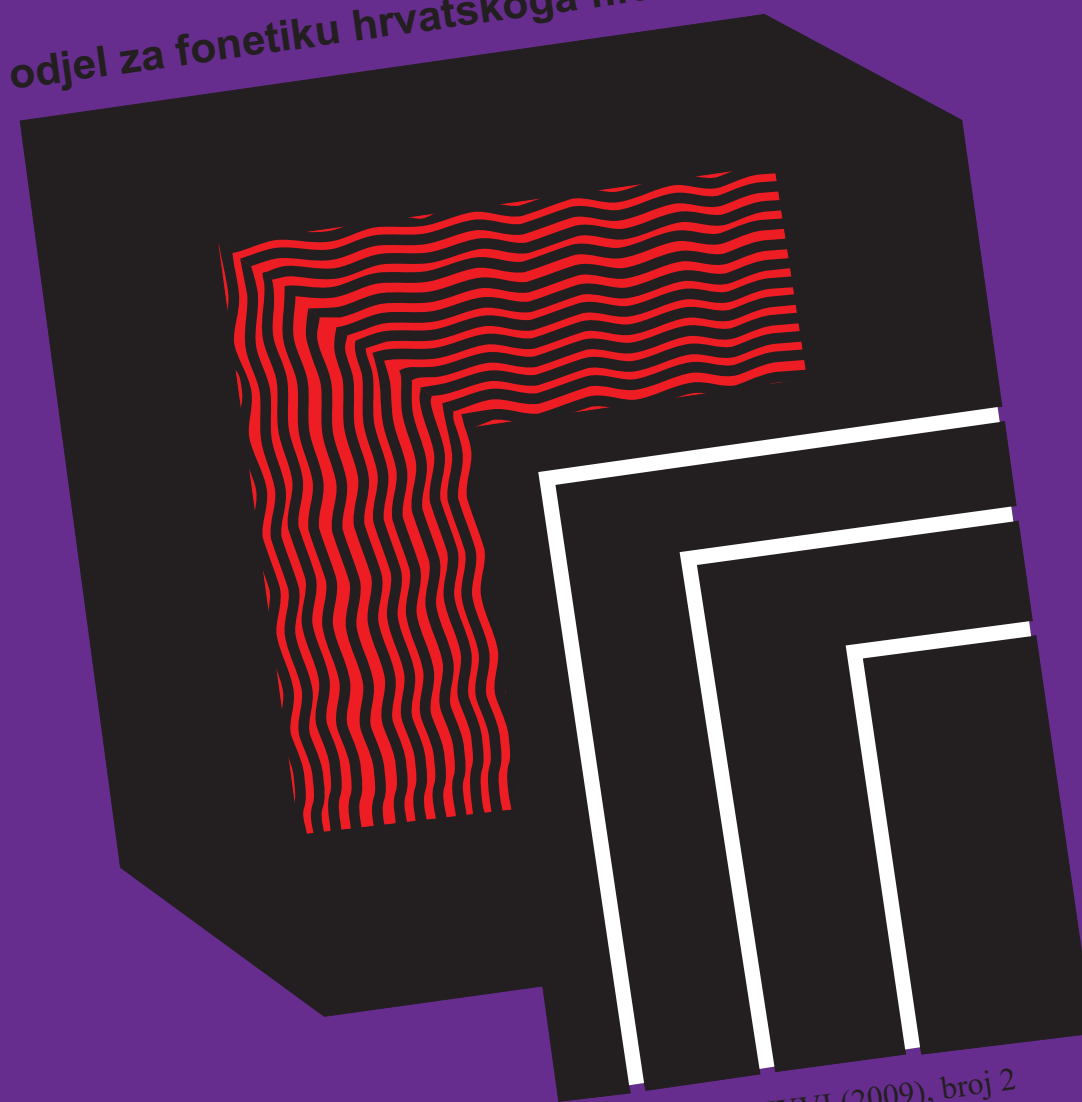
GOVOR

časopis za fonetiku

odjel za fonetiku hrvatskoga filološkog društva

SADRŽAJ / CONTENTS

Jelena VLAŠIĆ DUIĆ Verbalni humor u Vučetićevoj čakavskoj poeziji Verbal Humor in Chakavian Poetry by Šime Vučetić	89
Silvana PUNIŠIĆ, Miško SUBOTIĆ i Nataša ČABARKAPA Artikulacijsko-akustička obilježja atipičnog izgovora frikativa u srpskom jeziku Articulatory-Acoustic Characteristics of Atypically Produced Fricatives of the Serbian Language.....	101
Jasna ŠEGO Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju The Effect of Environment on Speech and Communication Competence in Children; Language Games as an Encouragement of Child's Speech Development.....	119
Ana VIDOVIĆ i Branka BARČOT XXIII. međunarodni znanstveni skup <i>Prostor i vrijeme u jeziku: jezik u prostoru i vremenu</i> Osijek, od 21. do 23. svibnja 2009. godine.....	151
Elenmari PLETIKOS Izveštaj o radu Odjela za fonetiku od lipnja 2008. do lipnja 2009.	155
Upute autorima.....	161
Information for authors	163

GOVOR god. XXVI (2009), broj 2
str. 87-166

GOVOR / SPEECH
Zagreb, godina XXVI (2009), broj 2

UDK 81'34(05)"540.6"

CODEN GOVOEB

ISSN 0352-7565

Izdavač

ODJEL ZA FONETIKU HRVATSKOGA FILOLOŠKOG DRUŠTVA

Uredništvo

Damir HORGA, **glavni urednik**

Juraj BAKRAN	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Dana BOATMAN	Johns Hopkins Hospital, Baltimore, SAD
Almasa DEFTERDAREVIĆ	Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Mária GÓSY	Mađarska akademija znanosti, Budimpešta, Mađarska
William J. HARDCASTLE	Queen Margaret College, Edinburgh, Škotska
Patricia KEATING	University of California Los Angeles, Los Angeles, SAD
Diana KRULL	Sveučilište u Stockholmu, Stockholm, Švedska
Vesna MILDNER	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Marija POZOJEVIĆ TRIVANOVIĆ	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Irena SAWICKA	Filološki fakultet, Torunj, Poljska
Ján SABOL	Filozofski fakultet, Prešov, Slovačka
Gordana VAROŠANEC-ŠKARIĆ	Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska

Tajnica

Gordana VAROŠANEC-ŠKARIĆ

Izvršni tajnik/tajnica

Marko LIKER, Ana VIDOVIĆ

Lektorice: Jasenka RUŽIĆ, Ana VIDOVIĆ

Korektorica: Marica ŽIVKO

Design ovitka: Zlatko ŠIMUNOVIĆ

UDK oznake: Irena KOLBAS

Grafičko uređenje i prijelom

Jordan BIĆANIĆ, Odsjek za fonetiku, Filozofski fakultet, Zagreb

Prilozi objavljeni u *Govoru* referiraju se u sljedećim sekundarnim izvorima: Arts and Humanities Citation Index, BL Bibliographie Linguistique, INIST-CNRS Institut de l'Information Scientifique et Technique, Journal Citation Reports/Social Sciences Edition, Linguistics Abstracts, LLBA Linguistics and Language Behavior Abstracts, MLA Bibliography, Social Sciences Citation Index, Social Scisearch.

Adresa uredništva

Filozofski fakultet, Odsjek za fonetiku, I. Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska

Telefoni: 385 (0)1 612 00 98, 385 (0)1 612 00 96, 385 (0)1 600 23 74

Telefaks: 385 (0)1 612 00 96, e-mail: govor@ffzg.hr

Ovaj je broj tiskan uz financijsku potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Tisak: Tiskara "Rotim i Market", Lukavec

SADRŽAJ / CONTENTS

Jelena VLAŠIĆ DUIĆ Verbalni humor u Vučetićevoj čakavskoj poeziji Verbal Humor in Chakavian Poetry by Šime Vučetić	89
Silvana PUNIŠIĆ, Miško SUBOTIĆ i Nataša ČABARKAPA Artikulacijsko-akustička obilježja atipičnog izgovora frikativa u srpskom jeziku Articulatory-Acoustic Characteristics of Atypically Produced Fricatives of the Serbian Language	101
Jasna ŠEGO Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju The Effect of Environment on Speech and Communication Competence in Children; Language Games as an Encouragement of Child's Speech Development	119
Ana VIDOVIĆ i Branka BARČOT XXIII. međunarodni znanstveni skup <i>Prostor i vrijeme u jeziku: jezik u prostoru i vremenu</i> Osijek, od 21. do 23. svibnja 2009. godine.	151
Elenmari PLETIKOS Izveštaj o radu Odjela za fonetiku od lipnja 2008. do lipnja 2009.	155
Upute autorima	161
Information for authors.....	163

UDK 821.163.42.09 Vučetić, Š.
821.163.42'282.3:801.6
Izvorni znanstveni rad

Jelena Vlašić Duić
Filozofski fakultet, Zagreb
Hrvatska

VERBALNI HUMOR U VUČETIĆEVOJ ČAKAVSKOJ POEZIJI

SAŽETAK

Verbalni humor proučava se na korpusu koji pripada hrvatskoj književnosti pisanoj čakavskim književnim jezikom. Analizira se ponavljanje kao osnovni postupak verbalnoga humora te govorno ostvarenje humora u pjesmama iz zbirke Libro Dubaja Marusa Šime Vučetića. Budući da jedinica koja se ponavlja ne nosi nove sadržaje, sam je čin ponavljanja svojom nefunkcionalnošću smiješan. U istoj se funkciji upotrebljava i postupak gomilanja u kojem višestruka nizanja riječi nasmijavaju svojom količinom i svojim neskladom. Svaki se postupak verbalnoga humora promatra kroz zvukovno ostvarenje, pa se otkriva kojim se i kakvim sredstvima govornoga glasa postiže humoristični učinak.

Ključne riječi: *Vučetić, Šime
verbalni humor, govorne vrednote, analiza književnog djela,
čakavska poezija, hrvatska književnost*

UVOD

Lingvisti, psiholozi i antropolozi definiraju humor kao *događaj ili objekt koji mami smijeh, koji zabavlja ili je šaljiv*. Humor se implicitno, a ponekad i eksplicitno, definira kao smijeh. Termini *smiješno* i *komično* u ovom se radu upotrebljavaju kao sinonimi, a terminom *humor* objedinjuju se smiješni, komični i humoristični efekti. Humor se u hrvatskom pjesništvu pisanom čakavskim književnim jezikom ne smije promatrati s glotofagijskoga stajališta prema kojem je čakavski dijalekt dostatan tek za realizaciju komičnog. Verbalni se humor u Vučetićevoj zbirci *Libro Dubaja Marusa* (Vučetić, 1987) promatra sa stajališta čakavskoga književnog jezika, u okviru čakavskog jezika, a ne izvan njega, jer pogrešan je pristup prema kojem smijeh izaziva *evolutivni zastoj dijalekta*. Ciceron je u djelu *De oratore* prvi klasificirao humor s lingvističkog aspekta. Usporedi li se Ciceronova klasifikacija sa suvremenom, može se zaključiti da su razlike neznatne. Razlikuju se dvije vrste humora: humor u riječi (*de dicto*) i humor u stvari (*de re*). U ovom se radu proučava humor u riječi, humor koji stvara jezik, tzv. verbalni humor (prema: Attardo, 1994:27). Pjesnički je tekst idealna podloga za humor. Višeznačan je i nastoji reducirati uporabu pretjeranog broja jezičnih znakova. U humoru koji stvara jezik svi su humoristički postupci istodobno i stilistički jer smiješan je, prije svega, jezični postupak. Što god humorist činio, čini to u jeziku i jezikom, *poigrava se* jezičnim materijalom. Proučavatelji verbalnoga humora slažu se da je ponavljanje temeljno načelo humora. Kad karikirano oponašanje, nefunkcionalno ponavljanje nekih kretnja i radnji i riječi nadvlada živu, slobodnu individualnost, javit će se smijeh, budući da je riječ o učinku tzv. *mehaničke krutosti* (Bergson, 1987). Ciljevi su toga *ponavljanja radi ponavljanja* igra i karikiranje. Smijeh je djelomice refleks i može se (poput svakog drugog refleksa) uvjetovati jednostavnim ponavljanjem obrazaca, tj. prekomjernim ili besciljnim ponavljanjem (Frye, 2000). Analizirana su ponavljanja glasova (aliteracije, asonance, rima) te ponavljanja riječi i gomilanje. Korpus za analizu čini 12 humorističnih pjesama: *Zdruc proćulića, Lipost, Pisma o Pucinu, Lito, Kobila i bonaca, Gre tovar, Kunpar Mošnje, Prva pisma, Godišće, Kako se sebi digod prištampam, Kuma Mandina u po ovega vika i Kuma Mandina u sutoru ovega vika* iz zbirke *Libro Dubaja Marusa* Šime Vučetića (Vela Luka, 1909. – Zagreb, 1987).

PONAVLJANJA GLASOVA: ASONANCE, ALITERACIJE I RIMA

Žene se u Vučetićevim humorističnim pjesmama često uspoređuju sa životinjskim i biljnim svijetom, a humoristična glasovna sinonimija koja se postiže ponavljanjima glasova pojačava učinak takvih usporedbi. Primjerice, Roza se poistovjećuje s kozom, a Fila s ribom: *Di je pak ona šjora Roza kako koza dobrih sisa,/pa kumača Fila, ona korajozna biližma/šta je čvarala iz čapataka, iz girja od vrisa /1/* (Kuma Mandina u po ovega vika). Ponavljaju se

istim slijedom vokali *o* i *a*: **ona šjora Roza kako koza** (osim u riječi *kako*, gdje je slijed *a, o*), a niz se nastavlja i riječima: **dobrih sisa**. Kuma Fila i glasovno se poistovjećuje s ribom (*biližmom*): **kumača Fila – korajozna biližma**. Filina se znatiželja (*kurioznost*) potvrđuje u sposobnosti proricanja, ali se Fila istodobno i ismijava jer ne gata (ne *čvara*) iz dlana ili kave, nego iz nepravilna komada drva, iz korijena grmolike biljke, vrijesa (*čvara iz čapataka iz girja od vrisa*). Negativna konotacija vezana uz Filu izražena je i apozicijom *kumača*. Pejorativnost se izriče tvorbenim sufiksom *-ača* (kojim se tvore imenice pejorativna značenja, npr. *glupača, lapača*), a spomenuta gatalačka Filina sposobnost izražava se i aliteracijom glasova *č* i *k* te asonancom glasa *a*: **kumača – čvarala iz čapataka**. Asonanca glasa *a* kao da doista izražava Mandinino čuđenje (u smislu: *A? Ma nemoj!*): **Di je pak ona šjora Roza kako koza dobrih sisa, / pa kumača Fila, ona korajozna biližma/šta je čvarala iz čapataka, iz girja od vrisa**.

U istoj je poemi poistovjećivanje klera, neradnika (koje Mandina naziva *ciplima od porta*) i političara pojačano aliteracijom i asonancom: **Mene sadar držu ki kasil na rame svi naši/i popi i cipli od porta i partijaši; rekla san ti, neću se daviti u kaši** (Kuma Mandina u po ovega vika). Drugi se stih doima kao tautogram, budući da sve autosemantične riječi počinju konsonantom *p*. Asonanca glasa *i* nastavlja se i u sljedećoj strofi: **Ja jin metin sale i urede i portike, / bez diskusije, nadosranja i vike, / čistin od prašine Lenjine i Engelse/i sve ostale drugove i svece, / ja jin pletin vince za grebe i fešte, / ja jin pletin vince za lancune i veste**. Najviši i najnapetiji vokal *i* prenosi dojam vriska, nervoze, napetosti, Mandinine ljutnje i revolta. Negativne emocije prenose se svim riječima koje sadrže vokal *i*. Intonacija u širem smislu (globalna govorna forma) mora prenijeti tu napetost, pa te stihove treba ozvučiti visokim tonom, pojačanim intenzitetom i brzim tempom. U stihovima koji slijede, pjevanje je (i prije pjevanja) ozvučeno: **Zbogun moja od Plitvina vala, / kad san kanta sva si odavala! / A-a-a, a-a-a! Kuma Mandina i barba Šimeto** (Kuma Mandina u po ovega vika). Akanje je asonancom glasa *a* i prije samog *A-a-a, a-a-a!* materijalizirano.

Glasovna podudaranja u rimi također povezuju, poistovjećuju i/ili suprotstavljaju riječi. Raspored rime u analiziranim Vučetićevim pjesmama nema pravilnosti. Rima je u dvama poemama (*Kuma Mandina u po ovega vika* i *Kuma Mandina u sutoru ovega vika*) često isprekidana, ali i parna i nagomilana i unutrašnja. U ostalim je humorističkim pjesmama tek u nekima pravilna (parna je u pjesmama *Lito* i *Kobila i bonaca*). Humorističnost se najčešće postiže time što se fonetskom sličnošću (sličnošću označitelja) povezuju potpuno suprotni ili nespojivi sadržaji. Simeon (1969) govori o tzv. kalamburskom sroku koji se gradi neočekivanim spajanjem riječi, tj. igrom riječi koja se temelji na glasovnoj sličnosti riječi različita smisla. Tako će se u poemi *Kuma Mandina u po ovega vika* dovesti u vezu *reeksporteri* i *cunjeri* i *punpjeri*: *nike stope, niki rang, niki da reeksporteri/ki friški cunjēri, oklopljeni punpjēri*. Osobe koje se bave uvozom robe (*reeksporteri*) dovode se u vezu s vatrogascima u oklopu (*oklopljenim*

punpjerima) i sa svježim pecivima (*friškim cunjerima*). Međutim, *povezivanje nepovezivog* time ne završava: *cunjer* se ne odnosi samo na pecivo (*krušac u obliku malog čunja*), nego znači i *stožasto govno ljudsko*, pa eufonija izaziva smijeh. (Tumačenja tih riječi donosi sâm Vučetić u *Rječniku* na kraju zbirke.) U sljedećim se stihovima na temelju glasovne sličnosti povezuju riječi različita smisla. Jedna od njih najčešće pripada religioznoj ili političkoj ideologiji. Rime preosmišljavaju sadržaje i nasmijavaju (nerijetko i izruguju): *Ni jin do pričesti i kržmē, / obukli su do kolinah kolorite čizme!*; *O Isuse moj na križu, / babure su napale po bižu; za malo soli, za Boga oca, / za malo črvnja iz koca* (kotac je svinjac); *Vajalo je i meni poč u ispovidnicu, / čapat se za Ustav, standard, udicu / meni je zivala bužica, / moja u hladu guzica, / o moja zvizda prejasna Danica!* Daktilske su rime rijetke i zbog toga su posebno obilježene.

Humorističnost se često postiže kombinacijom glasovnih ponavljanja: rimom, homofonskim vezama, aliteracijama, asonancama i anagramima: *I pak di je oni poštir furešti, / prcav na misi i u fešti, / bez kunserva u duši i u faci / ki da je uteka iz paketa, / pripa se od mine, / a bidan je lovi doma miše žene Perinē. / Drage su mu bile po štalami balerine, / hoću reć tuje gaćice i kombineti od svile* (Kuma Mandina u po ovega vika). Jedinstvo prve sadržajne cjeline koja se sastoji od tri stiha, potvrđuje se i glasovnim postupcima. Osim što se riječi *fešti* i *furešti* rimuju, riječ *fešti* potpuno se odražava u imenici *furešti*. S tim se riječima povezuje i riječ *faci*, budući da počinje i završava istim konsonantom i vokalom kao i riječi *fešti* i *furešti*. Riječi *duši* i *faci*, poistovjećuju se glasovno i sadržajno sa završnim riječima prvih dvaju stihova (*fešti, furešti*), a sve se te riječi poistovjećuju i s mjestom radnje – *štalami*. U drugoj se cjelini strah poistovjećuje sa ženom, sintagma *pripa od mine* potpuno se odražava u imenu žene – *Perine* (poštar se boji vlastite žene), a brzina bijega pojačana je glasovnom igrom – vještim anagramiranjem *uteka iz paketa*. U posljednjim se dvama stihovima (koji čine treću cjelinu), osim rimovanja završetaka stihova, pojavljuje i leoninska rima (*bile – balerine – svile*). Osim toga, riječ *bile* potpuno se zrcali u riječi *balerine*, a *kombinēti* i *balerîne*, osim što su četveroslozi, povezani su i glasovno.

PONAVLJANJA RIJEČI

Pojedine se riječi ponavljaju tako da neposredno slijede jedna iza druge ili da jedna drugu ne slijede uzastopce, nego se ponavljaju nakon razmaka. Mandina se u poemama čak 30 puta Šimetu obraća imenom. Time pokazuje svoju komunikacijsku namjeru, ali istodobno pretjeruje i izaziva smijeh jer Šimeto vrlo malo govori. Zbog čestog ponavljanja, vokativne konstrukcije više ne izražavaju obraćanje, nego funkcioniraju kao poštapalice. U stihovima: *O moj dobri Šimeto, Šimeto, Šimeto, / ja pravo ne znan šta ti je proklo to šta sveto* (Kuma Mandina u sutoru ovega vika) trostruko ponavljanje Šimetova imena ima funkciju stanke procesiranja. Mandina razmišlja što će dalje reći, njezina je stanaka oklijevanja simptom spontana govora, ali i zbrke. Govorno je ostvarenje tih vokativa poput jek: prvi je vokativ najglasniji, drugi je tiši, a treći najtiši.

Decrescendom koji završava potpunom tišinom, bezglasnom stankom, otvara se mjesto Mandininu priznanju (u drugom stihu). I obraćanje Isusu često funkcionira kao (religijska) poštapalica. Sljedeći stihovi izražavaju kletvu: trostrukim ponavljanjem modalne riječi *neka* i sintaktičkim paralelizmom proklinjanje se pojačava: *Neka zalampa, neka udru u njih sve strile,/neka jin puknu, Gospeti, slipa čriva i kile!!O Isuse moj na križu,/babure su napale po bižu,/o Isuse, za te ni malo ne maru,/ni na putu, ni prid velikin oltarun!* (Kuma Mandina u po ovega vika). Vrhunac smijeha izražava se kulminacijom govornih vrednota: kad se prvi put zaziva Isus, tempo je brz, glas povišen, intenzitet jak, a *Isus na križu* dovodi se u potpuno neočekivanu i smiješnu vezu s *baburama po bižu* (nametnicima na grašku). Drugo je zazivanje ozbiljnije, riječ je o priznanju da se vjerske dužnosti zanemaruju, a to je priznanje tiše, sporijeg tempa i slabog intenziteta, ozbiljnost je time potisnuta u drugi plan, humor ju je nadvladao.

Lične su zamjenice jedno od najčešće korištenih jezičnih sredstava, pogotovo u govorenom jeziku. Iako se, kad ima funkciju subjekta, lična zamjenica ne mora upotrijebiti, česti su primjeri njezine uporabe u poemama. Naglašavajući vlastitu važnost, zamjenicu *ja* Mandina izriče čak 55 puta. Za razgovor je karakteristična izmjena uloga govornika i sugovornika, a zamjenice prvog i drugog lica označuju preuzimanje tih uloga. Međutim, u poemama smijeh izaziva upravo to što ne dolazi do preuzimanja uloga, nego Mandina dominira u ulozi govornika i potpuno nadglasava Šimeta. Stalnim isticanjem sebe Mandina opterećuje tekst već poznatim, tematskim elementima i to je mehaničko ponavljanje smiješno. Zamjenica *ja* najčešće se nalazi na naglašenom, prvom mjestu u stihu: **ja** *mislin da vonja ki puč s patovšćinun; Ja* *virujin, to mi duše iz Prigatorija govoru; Ja* *šta znan malo ne sve u pulenti svita; Ja* *san iz donjega sloja brez loja...*

Velolučki govor (na kojem piše Vučetić) nema zamjenicu *ča*, ali ima druge čakavske tendencije: jaku vokalnost i tzv. stari tip akcentuacije s tronaglasnim inventarom: čakavskim akutom, dugosilaznim i kratkosilaznim naglaskom (Moguš, 1977). Najčešće se kao upitna riječ upotrebljava indeklinabilna upitna riječ *šta*. U analiziranom je korpusu lik *što* upotrijebljen samo četiri puta, ali samo jednom kao upitna riječ i to zbog ostvarenja rime: *štã su učinñli, ði su, što sù,/a jöpēt bi te lúpīli po nosù* (Kuma Mandina u sutoru ovega vika). Budući da je nenaglašena, manje je afektivna nego upitna riječ *štã*, koja je na istaknutom, prvom mjestu u stihu pa zamjenica *što* funkcionira oslabljeno, poput jeke. Indeklinabilna riječ *štã* izražava veće čuđenje i često se upotrebljava u izazivačkom tonu (u značenju: *ne bojim te se, što mi možeš*) ili kao komentar (*ma nemoj*). Interpunkcijom (uskličnikom) Vučetić kodira upravo takvu interpretaciju: *Štã možeš s tolikin okružnicami/komandami, paragrafima, direktivami...!Štã su se uzoholili, štã li uzobistili!* (Kuma Mandina u sutoru ovega vika). I u sljedećim se stihovima zamjenica *štã* upotrebljava u napadačkom i nepristojnom tonu, a često se u istom pitanju i nekoliko puta ponavlja: *A kad tamo, šta, šta su oni na svitu?; A pa u zadnju, šta može bit,/li štã će se iz ovega okotit?!/i šta se ovo sve usfrulalo, sve zapicigalo; A ti, šta, šta sve mučiš i sve*

ništo miriš, an? itd. Ni jedno od tih Mandininih pitanja ne traži odgovor. Poticanje na dijalog je hinjeno, a napadački, nepristojni ton i Mandinina ispitivačka upornost izazivaju smijeh. Da se u navedenim primjerima zamjenica *šitā* zamijeni zamjenicom *što*, ne bi se postigao takav emocionalni učinak i ne bi se izazvao smijeh. U tom bi slučaju naglasak bi na enklitikama (*što šì, što sù, što ćěš, što sè...*) pa zamjenica ne bi mogla biti pod rečeničnim naglaskom i njome se ne bi mogla postići afektivnost.

GOMILANJE

Gomilanje riječi jedan je od bitnih Vučetićevih stilističkih i humornih postupaka. U postupku gomilanja svi elementi djeluju kao cjelina, svaki element u nizu kazuje nešto novo, ali i ponavlja sve ostale, jednakovrijedne elemente niza, pa se često gomilanje može označiti i kao *nizanje sinonima* (Vuletić, 2005:98). Nabranjanju kao da nema kraja, a budući da je često asindetsko, gomilanje leksika funkcionira poput rječnika. Toliko se naziva iz životinjskog i biljnog svijeta nabraja, da bi se mogao napraviti rječnik animalonima i fitonima. U humorističkim se pjesmama pojavljuju čak 123 animalonima i 79 fitonima. Među fitonimima je najviše naziva za grožđe i smokve, a među životinjama su najčešće ribe. Mandina često nabraja biljke i životinje kad želi Šimeta prisjetiti na nekadašnji (bolji) život: *A kako si, moj, lovi saldare, kanjce, zdrče, lupi u hobotnicu, u sipu, u sutor čapa lignju!!Kako ti je draga bila brakovina, surica, granjaš, pošip, barjanka, zlatarica, pagadebit, rukatac, grk!!A kako ti je bilo drago trgat babić, cetinku, zasvirat pismu u čurominku!* (Kuma Mandina u po ovega vika). Nakon jednog niza, obično se nastavlja drugi: životinje, načini pripremanja jela, vrste mesa i sl. Često je gomilanje glagolskih imenica (izvedenih sufiksom *-nje* i *-ancija*). U Vučetićevim humorističkim pjesmama takve imenice uvijek nose etiketu pejorativnosti. Da je loše sve što je novo, a dobro je sve što je staro, izrazit će se i parom u kojem je glagolska imenica *pečenje* pejorativno obilježena: *Pa misto pićićoka da in prilog, cušpajz, /i misto pancete da in slanina, gute rajz, /i misto juhe da in supa, ragu zelenje, /i misto pečenega mesa da in pečenje* (Kuma Mandina u po ovega vika). Ono što je novo (jela i/ili nazivi: *cušpajz, slanina, gute rajz, supa, ragu zelenje* i *pečenje*) dolazi iz drugog, nečakavskog, štokavskog jezika. U štokavskom sustavu prozodijske jedinice razlikuju sadržaje imenica (homografa) *pěčēnje* i *pečēnje*. *Pěčēnje* je glagolska imenica (od glagola *peći*), a *pečēnje* je *ispečeno meso*. U poemi je riječ o *pečēnju*, ali s obzirom na distribuciju i inventar naglasaka starog, tronaglasnog čakavskog sustava, tu imenicu treba izgovoriti s akutom: *pečēnje*. Meso pečeno u pećnici – *pečēnje* novina je (u Mandinino doba) i na kulinarskom i na jezičnom (jadranskom) meniju. Dobro je i cijenjeno samo meso pečeno na gradelama (roštilju), dakle *pečeno meso*. U naglasnu se zbrku uključuje i homograf *pěčēnje*, glagolska imenica od glagola *pečit, bečiti se (poruga)*. U glagolskoj imenici *pečēnje* skriveni su, dakle, smijeh i poruga.

Kletva i psovka pripadaju onome što se obično naziva verbalnom agresijom. Mandinine psovke i kletve često su upućene trećim osobama. Gomilanje psovki znak je snažne emotivne angažiranosti: *Šta mi oni drugi tamo zamantani zamiraju,/šta meterbijaju, o šta se kuntreštaju,/šta tu i tamo nabrajaju i šta čekaju/i o oprezu pridikaju/jerbo da ko se u petak smije/da vaja da u nediju suze lije./Evo jin roge!/Čapala jih krepa!/Svak bi jeba kad bi lega!* (Kuma Mandina u sutoru ovega vika). Mandina se ljuti na one koji drugima zamjeraju, koji stvaraju metež, prepiru se, a sami ništa ne poduzimaju. Gomilanjem glagola poistovjećuju se njihovi sadržaji, pa se može govoriti i o nizanju sinonima. U uskličnim je rečenicama leksička razina posve zanemarena, a Mandina je smiješna u svojoj ljutnji jer zapravo ne misli ono što riječima psovke iskazuje. Povišenim tonom, uzlaznom završnom intonacijom, brzim tempom i jakim intenzitetom poistovjećuje se verbalna agresija s onim što slijedi: *Dokli je nas i naših struktura,/biće tanaca, žmulih i lostura/a ne motra, lutine i babura!* (Kuma Mandina u sutoru ovega vika). U prvom su stihu sinonimi: *nas* i *naših struktura* (mi), u drugom se poistovjećuju *tanci*, *žmuli* i *losture* (uživanje u plesu, jelu i piću), a u trećem se stihu nabrajaju imenice koje su sinonimi za nevolju: *motar* je trava, *lutina* je balega, a *babure* su kukci. U navedenim primjerima gomilanja Vučetić istodobno iznosi niz detalja o određenom predmetu, događaju ili, najčešće, o osobi, a sva ta višestruka nizanja riječi nasmijavaju i svojom količinom i svojim neskladom.

GOVORNE VREDNOTE

Proučavanje čitateljeve recepcije pokazuje da se razumijevanje teksta odvija ne samo izravnim, vizualnim, nego i neizravnim, auditivnim putem, tzv. unutarnjim govorom. Da bi tekst mogao prenijeti svoju poruku, moramo ga vratiti u zvuk, a to se može učiniti izravno ili neizravno, u vanjskom svijetu ili u slušnoj imaginaciji. *Svekoliko verbalno izražavanje, bilo zapisano, tiskano ili kompjuterizirano, neizbježno je i zauvijek povezano sa zvukom* (Ong, citirano prema: Biti, 2000:551). O važnosti govornoga ostvarenja govori i sâm Vučetić: *Slobodni je stih negacija stope, on je sredstvo neposrednijeg, čak do naturalizma dovedenog izražavanja emotivnoafektivnih moći. (...) Od slobodnog stiha razvio se razlomljeni, stepenasti stih u kojemu su osobito iskorišćivane osnovne vrednote izraza jezika, tj. zvuk i pokret, a zatim pauze iz kojih su izvučeni razni odmori* (Vučetić, 1960:223). Stilistika kao nauka o afektivnoj vrijednosti izraza bavi se isključivo zvukovnim ostvarenjem govora. Svaki se stilistički postupak, pa onda i svaki postupak verbalnog humora, može promatrati kroz zvukovno ostvarenje (zato se u postupcima ponavljanja već govorilo o govornim vrednotama). Da bismo tekst razumjeli, ono što čitamo moramo čuti. Vučetić nam tekстом uspijeva prenijeti zvuk i pokret, tj. zvukovna i pokretna obilježja jezika i to osobito u poemama, u kojima Šimetovu i Mandininu komunikaciju i čujemo i vidimo. Pokušat će se istražiti neka sredstva govornoga glasa, tj. govorne vrednote koje su čujne i vidljive u Vučetićevim stihovima i koje se koriste da bi stvorile humoristični učinak.

Grafička rješenja sugeriraju govornu i afektivnu snagu uzvikā. Uzvici su motivirani govorni znakovi, *njihovo je govorno ostvarenje predmet sâm* (Vuletić, 1999:252). Analizirat će se nekoliko primjera takvih motiviranih govornih znakova: *Ja, ja nisan kriv/šta san svojevogar i živ* (Prva pisma); *I pã, ja-a, zaradi čega tako sveja mučiš* (...) *Ja-ja-a, ona mala debelona,/noge su joj ki u velega slona* (Kuma Mandina u po ovega vika). Vučetić ne obilježava dosljedno nazalizirane vokale (koji su karakteristični za velolučki govor), ali iz konteksta je jasno da je u prvom primjeru prva riječ *jã* uzvik (jao), a da nakon nje slijedi zamjenica (*jã*). U drugom se primjeru uzvikom *ja-a* izražava (vîčē!) još jači stupanj čuđenja, pa se njime izražava i dodatni afektivni sadržaj: prijekor. U trećem je primjeru uzvik najjači: *ja-ja-a*. Triplikacijom se ukazuje na veliku govornu energiju, a dodaje se i još jedan sadržaj: osim čuđenja i prijekora (zbog debljine) tim se uzvikom izražava smijeh (i podsmijeh, debljina se izruguje). Moglo bi se govoriti i o stupnjevanju uzvika. Prvi je stupanj ili pozitiv *ja*, komparativ *ja-a*, a superlativ *ja-ja-a*. To će se stupnjevanje izraziti duljenjem vokala, ponavljanjem sloga, visokim tonom, porastom intenziteta i uzlaznom (u posljednjem primjeru izrazito uzlaznom) intonacijom. Smijeh u posljednjem primjeru trebalo bi suoszvučiti. I smijeh i govor vrste su ljudskog glasanja, ali je govor, za razliku od smijeha (i svih ostalih ljudskih glasanja) jezično glasanje. U posljednjem primjeru čujemo i govor i smijeh. Uostalom, i predložena je govorna interpretacija zvukom slična smijehu.

Obavijesti o Mandininim i Šimetovim pokretima lica, glave, ruku i tijela (o mimici i gestama) potiču i podupiru verbalni humor. Glagol *klimati* podrazumijeva da slušatelj (Šimeto) odobrava Mandinine riječi. Neverbalnim znakom, klimanjem, Šimeto potvrdno odgovara: *Ti tu klimaš da bi vajalo blago,/da bi vajalo bit dobar i da ti ni drago/lajat na čagje i ofendit bidne jude/kad jin je i onako put pun prude* (Kuma Mandina u po ovega vika). Smijeh izaziva Šimetovo anticipirano klimanje, neverbalno *da(da)kanje*. U formi neupravnog govora ne kriju se Šimetove, nego Mandinine riječi. Naime, Šimeto šuti, a Mandina govori: *treba blago, treba biti dobar*. Šimeto njezine riječi odobrava klimanjem, a Mandinina ih prepričava kao da su njegove. Smijeh izaziva nastavak koji je potpuno neočekivan: *i da ti ni drago lajat na čagje i ofendit bidne jude*. Ako je i moguće da je Šimeto ono prethodno govorio, ovo sigurno nisu njegove riječi i nemoguće je zamisliti da ih odobrava klimanjem. Razotkriva se ono što izrijekom nije rečeno: Mandina *laje na čagje* i time vrijeđa *bidne jude*, a pritom se i ljuti na Šimeta kojem to njezino ponašanje nije drago. Mandina iskorištava Šimetovu šutnju da bi izrazila svoj afektivan i negativan stav, osudu drugih. Međutim, prepletanje Mandinina i Šimetova govora nastavlja se: atribut *bidne* pripada Šimetu jer on je taj koji suosjeća s ljudima. Budući da Šimetovo suosjećanje sugovornica ne razumije (štoviše, ljude naziva *čagjima*), govornim će se vrednotama izraziti Mandinin podsmijeh prema tom atributu. U stihu:

Ti tû klīmāš da bi vajãlo blãgo ↓

pod rečeničnim su naglaskom riječi: *klimaš* i *blago*, tempo je spor, završna intonacija je silazna, a intenzitet je slab. Stih koji slijedi sastoji se od dviju intonacijskih jedinica:

da bi vajĭlo bĭt dōbār ↘ i *da ti nĭ drĭgo* ↘

Silaznom intonacijom i stankom nakon osmog sloga završava prva intonacijska jedinica. Tempo je i dalje spor, ali je završna silazna intonacija toga stiha nešto viša i intenzitet je jači, a pojačan je izgovor riječi *dobar* i negacije *nĭ*. Sljedeći je stih obilježen jakom afektivnošću koja je kodirana opkoračenjem: intenzitet se naglo pojačava (već glagolom na početku stiha, koji je opkoračenjem dodatno istaknut), tempo je brži, a sve su (punoznačne) riječi istaknute pojačanim intenzitetom jer su sve važne za razumijevanje poruke. Ipak, najjače je istaknuta riječ *bidne* (budući da je Mandina negativno etiketizira). Taj stih treba izgovoriti gotovo skandirajući i s ravnom završnom intonacijom:

lajat na čagje i ofendit bidne jude ↘

Mandina svoju misao završava silaznom intonacijom, s trima remama i u izazivačkom tonu:

kād jin je i onĭko pŭt pŭn prŭdē. † †

Ironija se mora izraziti govornim vrednotama jer je značenje toga stiha: *Ma nemoj, stvarno im je teško!* Taj je sadržaj u suprotnosti s leksičkim sadržajem, budući da Mandina govori o tome da je Šimeto pun razumijevanja za one kojima je životni put težak, pun koprive (*prude*). Navedeni stih funkcionira kao Mandinin komentar, kao njezin podsmijeh koji je i očekivan jer samo nastavlja s osudom Šimetove naivnosti. I podsmijeh se može ozvučiti: nezavršna, ravna intonacija (koja se u govoru često javlja u pozdravima i uzvicima, a karakteristična je i za dječji govor) trebala bi upućivati na nedovršenost Mandinina iskaza. Takav ravan ton njezinu će govoru dati efekt generalizacije i distanciranja, a implicirat će dosadu, sarkazam kao i odsutnost emocionalne uključenosti. Završnu riječ u intonacijskoj jedinici (*prude*) treba izgovoriti s produljenim završnim slogom i vibratom pa će cijeli stih zvučati ne samo ironično, nego i pomalo infantilno jer je Mandina često smiješna baš zato što se ljuti kao malo dijete. Ironija i podsmijeh nastavljaju se i u sljedećim stihovima: *Ti to ništa hoćeš objektivno, an,/moj od FRONTE huncutu, šunpražan ki kapitan?/Šta ćeš tu ti meni da ja budin lija,/kad je sve do vrata oholija?* (Kuma Mandina u po ovega vika). Sadržajna je kulminacija izražena kulminacijom govornih vrednota. Intenzitetski je najistaknutija riječ FRONTE (što je i grafički, verzalom, istaknuto), Onaj koji i sam pripada Narodnoj fronti nikako ne može biti objektivan, budući da mora braniti stavove Fronte koje je član. U posljednjim dvama (već analiziranim) stihovima Mandina prenosi, ali i komentira ono što (vrijeđajući je) o njoj govore. Svi ti primjeri pokazuju da ozvučenje jest interpretacija. Verzalom Vučetić ističe rečenični naglasak. I riječi OKEJ i ACIJA treba izgovoriti jačim intenzitetom, to su ključne riječi u stihovima: *Da ne znan reć OKEJ kad su furešti usrid lita/i kad te svak za jastoge pita?(...) a sadar niki*

standardi, federacija, vikun ništo na ACIJA kako zafrkancija (Kuma Mandina u po ovega vika). Verzalom nije istaknut samo kontrast engleskog i čakavskog jezika, nego je njime signaliziran rečenični naglasak. Pojačan intenzitet izražava Mandininu samohvalu i izaziva smijeh: Mandina *zna reć OKEJ*, ali ne zna značenje tog anglizma. Osim pojačanog intenziteta, velika slova znak su i pojačanog emotivnog naboja, afektivnog izraza. Slika govora izražena je pismom, veličinom slova, pa bi se taj postupak mogao nazvati kaligramskim.

Obilježja svakodnevnne, govorne situacije autentično se prenose i deiktičkim sredstvima, kojima nas obavještavaju o predmetima i ljudima koji su prisutni u tom Šimetovom i Mandininom mogućem svijetu. Mandina upravlja Šimetovom pažnjom, upotrebom trećeg lica upućuje na nesudionike govornoga čina (na one koji se promatraju kroz prozor): *Je li vidiš one tamo za koltrinin kroz punistru (...) Kako je oni stepejahan, a žena mu dudujasta,/a kako je ona čintrasta, pohupna, puzdrasta/i ona bublasta blizu one pune krasta./Ona je začihorana vezala fijkok ki podosaćinu/i čini se šesna a izila bi ti i rankavu pračevinu* (Kuma Mandina u po ovega vika). Dok to izriče, može se pretpostaviti čak i postojanje Mandinine deiktičke geste pokazivanja prstom jer bi bez nje bilo teško razumljivo koga to Mandina kritizira, tj. tko to (najčešće svojim fizičkim izgledom) izaziva smijeh i porugu. Vučetić nam kroz Šimetovo ponašanje neizravno i potvrđuje postojanje takvih Mandininih ilustrativnih gesta. Naime, u tim stihovima Mandina Šimeta ne kritizira (a što je rijetko i neobično), iz čega se može zaključiti da je ovaj put on pozorni promatrač. S njim su onda i čitatelji uvučeni u promatranje pa se i oni smiju promatrajući sve te ljude iz Mandinine perspektive.

ZAKLJUČAK

Ponavljanje kao temeljni postupak stvaranja verbalnoga humora i analiza govornih vrednota kojima se stvara humor u ovom su radu proučavane u pjesmama iz zbirke Šime Vučetića za koje je autorica članka, na temelju vlastite humorne kompetencije, utvrdila da su humoristični. Tekst je humorističan ako nasmije slušatelja, ali humorna kompetencija stječe se odgojem i obrazovanjem, pa su razlike među nositeljima velike. Humor možemo i ne primijetiti, a kad ga pak otkrijemo, možemo se, ali se i ne moramo nasmijati (ima ljudi koje je vrlo teško nasmijati). Teškoća je u tome što ne postoji obavezna veza, niti zakonitost između komičnog objekta i čovjeka koji se smije (i zato je teško definirati što je humor). U postupku ponavljanja jedinica koja se ponavlja ne nosi nove sadržaje, pa je sam čin ponavljanja svojom nefunkcionalnošću smiješan (funkcionalan je u smislu stvaranja humora). U istoj se funkciji upotrebljava i postupak gomilanja u kojem višestruki nizovi riječi nasmijavanju i svojom količinom i svojim neskladom. Svaki se humoristički, a to znači i stilistički postupak promatra kroz zvukovno ostvarenje. Pokazalo se da govorno ostvarenje često nije u skladu s tekстом, tj. da se glasom izražava neki drukčiji ili posve suprotan sadržaj. Tad se leksički (jezični) sadržaj potiskuje u drugi plan, a postaje važniji i snažniji

sadržaj izražen glasom. Razotkrivanje sadržaja izraženih glasom često rezultira humorom.

/1/ Sva su isticanja i obilježavanja naglasaka moja, J.V.D.

REFERENCIJE

- Attardo, S.** (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Bergson, H.** (1987). *Smijeh*. Prijevod: Brlečić, B. Zagreb: Znanje.
- Biti, V.** (2000). *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Frye, N.** (2000). *Teorija mitova*, u: Anatomija kritike. Zagreb: Golden marketing.
- Moguš, M.** (1977). *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vučetić, Š.** (1960). *O našem stihu*, u: Između dogme i apsurdna. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vuletić, B.** (1999). *Prostor pjesme*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Vuletić, B.** (2005). *Fonetika pjesme*. Zagreb: FF press.
- Simeon, R.** (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I i II*. Zagreb: Matica hrvatska.
-

Jelena Vlašić Duić

Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb
Croatia

VERBAL HUMOR IN CHAKAVIAN POETRY BY ŠIME VUČETIĆ

SUMMARY

This investigation of verbal humor is based on the Croatian literature written in Chakavian literary language, namely, humorous poems from the book of poems Libro Dubaja Marusa by Šime Vučetić. Two aspects of verbal humor are analysed: repetitions, the basic procedure of verbal humor, and spoken realization of humor. Units included in repetitions do not have new semantic content, rendering the whole process of repeating humorous, due to the absence of linguistic function. A similar effect is achieved by the process of accumulation, whereby a multitude word clusters produce humorous effects through their number and awkwardness. Instances of verbal humor are observed through their auditory realizations, revealing a plethora of vocal possibilities in the creation of humoristic effects.

Key words: *Vučetić, Šime
verbal humor, spoken language features, literary analysis,
Chakavian poetry, Croatian literature*

UDK 811.163.41'342.2-053.2
811.163.41'234.2:376
376.1-056.264
Prethodno priopćenje

Silvana Punišić, Miško Subotić i Nataša Čabarkapa
Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora, Beograd
Srbija

ARTIKULACIJSKO-AKUSTIČKA OBILJEŽJA ATIPIČNOG IZGOVORA FRIKATIVA U SRPSKOM JEZIKU

SAŽETAK

Fonološku strukturu srpskog jezika čine 30 fonema, četiri akcenta i dvije naglasne dužine. Fizičku realizaciju fonema predstavljaju izgovorni glasovi koji nastaju kao rezultat rada artikulacijskih organa. Svaki od fonema u svojoj fizičkoj realizaciji ima određeno varijacijsko polje unutar kojega zadržava svoja percepcijska obilježja. Varijacijsko polje može se podijeliti na dva područja: područje dopuštenih varijacija u kojem se izgovorni glas kreće u zadatim granicama tipičnog izgovora, u skladu s normama srpskog jezika, i područje na kojem izgovorni glas odstupa od tipične realizacije. Akustičko-artikulacijski razvoj glasova predstavlja složenu funkcionalnu međuovisnost percepcije i produkcije. U sklopu ovog složenog anatomsko-funkcionalnog sustava, tijekom usvajanja govora uspostavljaju se granice varijacijskog polja izgovornih glasova pod djelovanjem lingvističkih i paralingvističkih čimbenika. S obzirom na složenost procesa, mnogo toga može prouzročiti odstupanja u izgovoru glasova. Među tim uzrocima složenost artikulacije i perceptivna razina, odnosno kontrola artikulacijskog aparata i distanca među akustičkim obilježjima u perceptivnom prostoru, sigurno su jedan od predominantnih čimbenika odstupanja glasova od njihove tipične realizacije u materinskom jeziku. Cilj ovog rada bio je da se unutar glasovne skupine frikativa analizira stabilnost artikulacijsko-akustičkih obilježja kroz kvalitetu njihova izgovora, odnosno da se procijeni njihovo odstupanje prema tipu distorzije u odnosu prema tipičnoj realizaciji u srpskom jeziku.

Ključne riječi: *frikativi, artikulacijska obilježja, akustička obilježja, distorzija glasa, atipičan izgovor djece, srpski jezik*

UVOD

Vokalni trakt čovjeka proizvodi signal koji ima obilježja svojstvena samo govoru i koji se naziva glasom. Pojedinačni glasovi i čitavi sustavi njihovih veza u riječima nastaju u procesu artikulacijskih pokreta čijom se složenom koordinacijom i sinkronizacijom modelira zračna struja u perifernim govornim organima (oralno-nazalnim prostorima). Glas je prema tome artikulirani zvuk u govoru. Međutim, osnovna jedinica u govornoj komunikaciji, u lingvističkom smislu, jest fonem. Fonem je distinktivna (razlikovna) jedinica glasovne strukture čijom se zamjenom mijenja lingvističko značenje riječi. To je najmanja samostalna jedinica glasovnog sustava i služi za razlikovanje značenja riječi. Na osnovi prisutnosti ili odsutnosti pojedinih obilježja, fonemi međusobno ulaze u određene odnose; skup tih odnosa zove se fonološki ili fonemski sustav nekog jezika u kojem postoje zakonitosti o kombinacijama fonema (Škiljan, 1980).

Fonem se u govoru ostvaruje kao glas. Zajednička osobina svih izgovornih glasova jest da imaju jedan opći zvučni (akustički) prostor, karakterističan za ljudski govor, definirano trajanjem, frekvencijskim spektrom i intenzitetom (Kostić i sur., 1964). Govorni glasovi, dakle, kao vanjske empirijske pojave imaju dva oblika: artikulacijski i akustički. Svaki od njih daje specifična obilježja za svaki glas. Iako pri prenošenju i prepoznavanju glasova važnu ulogu imaju njegova akustička svojstva, osnovu opisa i klasifikacije glasova čini sama artikulacija, tj. proizvodnja glasova. Osnovni kriteriji za opis i klasifikaciju glasova jesu: 1) korištenje, izvor i smjer zračne struje; 2) aktivnost glasnica; 3) položaj mekog nepca; 4) mjesto artikulacije; 5) način artikulacije (Bugarski, 1996).

Činjenica jest da svaki govornik, s artikulacijsko-akustičke strane, može proizvesti vrlo velik broj različitih glasova. Međutim, svaki pojedinačni jezik pravi svoju selekciju glasova i glasovnih obilježja. U tom smislu svaki jezik, pri neizmijenjenim anatomskim i fiziološkim svojstvima govornog aparata svojih predstavnika, ima bazu s relativno ograničenim brojem artikulacijskih mogućnosti i mnoštvom varijacija unutar artikulacijskih polja pojedinih glasova. Prisutnost različitih informacija u govoru podrazumijeva i široko varijacijsko polje akustičkih obilježja glasova. Postavlja se pitanje definiranja granica artikulacijsko-akustičkog polja u čijim se granicama zadržava pravilan izgovor materinskog jezika (tipična realizacija), tj. izvan kojih određeni glas predstavlja patološku realizaciju danog fonema. Varijacijsko polje fonema može se podijeliti na dva područja: područje dopuštenih varijacija na kojem se izgovorni glas kreće u zadanim granicama tipičnog izgovora u skladu s normama standardnog srpskog jezika, i područje unutar kojeg izgovorni glas odstupa od tipične realizacije, pri čemu odstupanje može biti uočljivo na jednom artikulacijskom i/ili akustičkome obilježju, ili na skupu takvih obilježja. Ako realizacija fonema u bilo kojoj svojoj dimenziji izlazi izvan standardom zadanih granica, riječ je o atipičnoj realizaciji fonema. S logopedskog stajališta, takva realizacija može se protumačiti kao

patološka. Ako ona ne utječe na promjenu distinktivne funkcije fonema, nego se u glasovnoj realizaciji zadržava na području glasa koje predstavlja konkretnu realizaciju određenog fonema, mijenjajući kvalitetu izgovorenoga glasa u odnosu prema standardnoj normi za određeni glas, riječ je o distorziji. Distorzija je posljedica nepravilnog položaja jednog ili više artikulacijskih organa uslijed čega, u akustičkom pogledu, nastaje atipičan glas. Detekcija i identifikacija odstupanja u proizvodnji jednog fonema složen je perceptivni proces, jer se odstupanje može pojaviti u jednom artikulacijskom i/ili akustičkom obilježju ili više njih. Ako se pozornost usmjeri samo na dani fonem ili foneme unutar glasovne skupine, postavlja se više pitanja, na primjer: (i) koja obilježja prvenstveno pridonose atipičnoj realizaciji fonema, (ii) kakva je njihova korelacija u manifestaciji slike atipičnosti, (iii) da li i koje artikulacijsko odstupanje automatski uvjetuje i promjenu određenog akustičkog obilježja itd. U nekim slučajevima postoje jasno uočljive korelacije između artikulacijskih i akustičkih obilježja. Međutim, najčešće nije jednostavno u pojedinoj akustičkoj realizaciji pronaći korelate unutar artikulacijske baze. U artikulacijskom i/ili akustičkom pogledu jedan glas može na više načina odstupati od tipičnog izgovora. Iznimno je značajno poznavanje pravilnih (standardnih, tipičnih) karakteristika artikulacijsko-akustičke strukture svih glasova i razvojnih kriterija, tj. standardnih uzrasnih normi za svaki glas, jer se pri ocjenjivanju kvalitete izgovornih glasova oslanjamo s jedne strane na postavku govornih organa i akustičku predodžbu glasa, a s druge strane na standardne izgovorne norme za određeni glas. Nisu svi glasovi podjednako podložni oštećenju. U srpskom jeziku izdvaja se skupina od 12 kritičnih glasova, koji se najčešće javljaju kao oštećeni kod djece, ali i kod odraslih govornika. Na šest prvih mjesta javljaju se čak četiri frikativa: /s/ na prvom mjestu s frekvencijom od 12,6% pogrešnog izgovora, /z/ na trećem mjestu s frekvencijom od 11,5% pogrešnog izgovora, /ʃ/ na petom mjestu s frekvencijom od 9,6% pogrešnog izgovora i /ʒ/ na šestom mjestu s frekvencijom od 8,8% pogrešnog izgovora (Jovičić, 1999). Mnoga istraživanja, provedena za srpsko govorno područje, također su pokazala da neki frikativi u visokom postotku podliježu odstupanju prema tipu distorzije, bez obzira na dob (Vasić, 1971; Vladislavljević, 1981, 1997; Pantelić i sur., 2006; Jovičić i Punišić, 2007).

Skupinu frikativnih konsonanata čine sljedeći glasovi: /f/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /x/. Kriterij za grupiranje u frikative jest način artikulacije: vrsta prepreke fonacijskoj struji tijekom produkcije. Prema lokalizaciji, prepreke se dijele na: labiodentale /f/, dentale /s/, /z/, palatale /ʃ/, /ʒ/, velare /x/. Prema ulozi glasnica u njihovoj produkciji, dijele se na: zvučne /z/, /ʃ/ i bezvučne /f/, /s/, /ʃ/, /x/. Frikativi su strujni (šumni) glasovi. Njihova osnovna karakteristika jest kontinuitet akustičke šumnosti pri izgovoru ovih glasova koji je bez pregrade. Međusobne diskriminacijske karakteristike frikativa, osim prisutnosti ili odsutnosti laringalne zvučnosti, nalaze se uglavnom u različitim spektralnim karakteristikama frikcije nastale različitim tjesnacima (mjestima konstrikcije) stvorenim duž vokalnog trakta. Zbog toga se kao fonetska skupina rasprostiru po

cijelom artikulacijskom području. Na temelju artikulacijskih karakteristika, odnos frikativa prema intenzitetu od najjačeg prema najslabijem je sljedeći: /s/, /ʃ/, /z/, /ʒ/, /f/, /x/. Prema akustičkim karakteristikama u pogledu spektralnog sastava od viših prema nižim frekvencijama, njihov raspored je sljedeći: /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /f/, /x/ (Jovičić, 1999; Vladisavljević, 1981; Kostić i sur., 1964).

U strukturi srpskog jezika frikativi se javljaju s 9,01%. Na frekvencijskoj ljestvici javljanja glasova u strukturi riječi, zastupljenost javljanja frikativa jest: /s/ s 4,36%, /z/ s 1,91%, /ʃ/ s 1,46%, /ʒ/ s 0,67%, /x/ s 0,40% i /f/ s 0,21% (Kostić, 1971).

Razvojni kriteriji za frikative

Artikulacija pojedinih glasova i skupina glasova dostiže razinu zrelosti u različitim dobnim skupinama, što navodi na zaključak da postoje lakši i teži glasovi sa stajališta nadzora artikulacijskog aparata i distance među akustičkim obilježjima u perceptivnom prostoru. Redosljed usvajanja i automatizacije glasova ovisi o njihovim artikulacijskim, akustičkim, auditivnim i distribucijskim karakteristikama. Artikulacija pojedinih glasova i skupina glasova dostiže razinu zrelosti u različitim dobnim skupinama, a izgovor jednoga glasa savladan je tek kada ga dijete pravilno izgovara u svim položajima u riječi bez obzira na okolne glasove. Brzina razvoja artikulacije prilično je ravnomjerna, a redosljed razvitka pojedinih skupina glasova je sljedeći: plozivi (/p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/), vokali (/a/, /e/, /i/, /o/, /u/), sonanti (/m/, /n/, /j/, /l/, /v/), frikativi (/f/, /x/), sonant (/ɲ/), sonanti (/lj/, /r/), frikativi (/s/, /z/) i afrikata (/c/), afrikate (/tʃ/, /dʒ/), frikativi (/ʃ/, /ʒ/), afrikate (/tʃ/, /dʒ/) (Vasić, 1971; Vuletić, 1990; Golubović, 1997; Punišić i Čabarkapa 2002; Kašić, 2003). Distinktivne karakteristike pojedinih fonema: vokalnost, konsonantnost, zvučnost, pregradnost, trenutnost također imaju razvojni redosljed. Raznolikosti u razvoju izgovora glasova, koje se izražavaju kod sve djece, trebaju se uklopiti u standardne norme određene dobi – od progovaranja do sazrijevanja artikulacijske funkcije. Jedni autori zastupaju mišljenje da se artikulacija stabilizira u svim položajima između pete i šeste godine života, dok drugi to razdoblje produžavaju do osme godine. Naša istraživanja potvrđuju stajalište prve skupine autora i govore da se sustav automatiziranih artikulacijskih navika u materinskom jeziku uspostavlja do šeste godine. To znači da bi šestogodišnje dijete trebalo imati automatiziran izgovor svih glasova sustava u svim fonetskim položajima (inicijalni, medijalni, finalni, u koartikulaciji i konsonantskim skupovima), ujedno i u višesložnim riječima, i automatiziranu upotrebu intonacijskih uzoraka i drugih elemenata suprasegmentalne strukture.

Razvojni put frikativa, uz pretpostavku urednog neuromotornog i perceptivnog sazrijevanja, od trenutka pojave nukleusa glasa do automatizacije svakog od frikativnih konsonanata traje gotovo šest godina. Počinje labiodentalnim frikativom /f/ i velarnim /x/, koji se javljaju krajem prve godine da bi u dobi između tri godine i tri godine i šest mjeseci morali biti korektno izgovoreni u svim položajima, preko dentalnih /s/ i /z/ koji se javljaju oko druge

godine, a automatiziraju se između četiri godine i četiri godine i šest mjeseci, do palatalnih frikativa /ʃ/ i /ʒ/, koji se pojavljuju oko treće godine, a automatiziraju se do pet godina i šest mjeseci. Neki autori navode da se stanovito *umekšavanje* frikativa /ʃ/ i /ʒ/ može tolerirati do kraja sedme godine. S obzirom na razvojnu dinamiku usvajanja frikativa, na stupanj složenosti pri njihovoj percepciji i obrazovanju, odstupanja su moguća u jednom ili više artikulacijskih i/ili akustičkih obilježja. O broju odstupajućih karakteristika ovisi stupanj oštećenja glasa, tj. njegova udaljenost od granica tipične realizacije. Distorzije frikativa mogu imati specifična obilježja prema kojima se razlikuju od ostalih i nazivaju se tipičnim ili konsekventnim distorzijama. Nasuprot njima postoje nedefinirane distorzije nazvane atipičnim ili nekonsekventnim distorzijama.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj rada jest pronaći artikulacijsko-akustička obilježja u skupini frikativa koja najčešće karakteriziraju njihov atipičan izgovor. Analizirana je stabilnost artikulacijsko-akustičkih obilježja kroz kvalitetu njihova izgovora, odnosno procjenu njihova odstupanja od tipične realizacije u srpskom jeziku.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Uzorak ispitanika

Uzorak su činila djeca trećeg i četvrtog razreda osnovne škole, kojima je srpski materinski jezik, u dobi od 10 i 11 godina za koje se, na osnovi standardnih dobnih normi, očekuje pravilan izgovor svih glasova s automatiziranom artikulacijskom bazom srpskog kao materinskog jezika. Artikulacijski status ispitan je kod 144-ero djece Globalnim artikulacijskim testom na kojemu se ocjena za atipičan izgovor kreće od 4 do 7, u zavisnosti od vrste i stupnja oštećenja glasa. Obradom dobivenih podataka, izdvojeni su rezultati samo onih ispitanika koji su imali odstupanje u izgovoru jednog ili više frikativa: /f/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /x/ ocijenjenih ocjenama 4, 5 i 6. Imajući u vidu da izgovor glasa ocijenjen ocjenom 7 predstavlja supstituciju ili omisiju, izgovor govornika ocijenjenih ovom ocjenom nije uziman za daljnju analizu. Time je formiran konačni uzorak od 97 govornika.

Testovi i metode ispitivanja

U istraživanju su korišteni Globalni artikulacijski test (GAT) i Test za analitičku ocjenu glasova srpskog jezika (AT) (Kostić i sur., 1983).

Polazna osnova eksperimenta bila je govorna baza dobivena kao skup odgovora ispitanika na poticaje GAT-a. GAT se sastoji od 30 riječi u kojima se ispitivani glasovi nalaze u interkonsonantskom položaju (vokali), tj. u inicijalnom položaju (konsonanti). Ocjenama od 1 do 7 procjenjuje se kvaliteta izgovora glasova u danim riječima. Glasovi izgovoreni u skladu sa standardnom normom za srpski jezik označavaju se ocjenama 1, 2 ili 3, ovisno o stupnju

njihove kvalitete. Glasovi koji u realizaciji odstupaju od tipičnog izgovora u bilo kojoj svojoj dimenziji, ne utječući pritom na promjenu distinktivne funkcije fonema, označavaju se ocjenama 4, 5 i 6 te upućuju na odstupanje prema tipu distorzije. Težina distorzije razmjerna je visini ocjene. Svaka je ocjena proizvod svih artikulacijsko-akustičkih obilježja koja pridonose ukupnom dojmu o kvaliteti izgovornog glasa. Ocjenu 7 dobivaju glasovi koje ispitanik ispušta (omisija) ili supstituira (zamjenjuje) nekim drugim glasom.

AT omogućava preciznu, analitičku procjenu svakog ispitivanoga glasa. Odstupanja se unose u odgovarajuće tablice, od kojih je svaka namijenjena jednoj glasovnoj skupini. Tablica za glasovnu skupinu frikativa sadržava 26 tipova mogućih odstupanja uvjetovanih artikulacijskim i akustičkim karakteristikama frikativa, tj. elementima glasovnih atributa kao što su: trajanje glasa, visina osnovnog tona, zvučnost, stupanj nazalnosti, područje i način artikulacije itd. Određena obilježja upućuju na tip glasovnog odstupanja, a njihova zastupljenost na stupanj oštećenja glasa. Neka odstupanja su binarnog karaktera (zvučan-bezvučan, produžen-skraććen, otvoren-zatvoren itd.), pa je jasno da određeni glas ne može istodobno imati oba svojstva.

Ocjenjivanje kvalitete izgovorenih frikativa u našem istraživanju vršeno je u dvije faze. U I. fazi kvaliteta frikativa ocjenjivana je audiovizualnom procjenom korištenjem GAT-a, tj. ispitivač je slušao izgovor glasova uz istovremeno promatranje položaja govornih organa svakog ispitanika tijekom izgovora i davao je kvantitativnu ocjenu za svaki glas (1–7). Za potrebe ovog istraživanja, iz dobivene baze odgovora izdvojeni su rezultati ispitanika koji su imali odstupanje u izgovoru jednog ili više frikativa prema tipu distorzije ocijenjenih ocjenama 4, 5 i 6. Frikativi ocijenjeni ocjenom 7 nisu uzimani u obzir jer izlaze iz domena distorzije. S obzirom na potrebe istraživanja, a imajući u vidu utjecaj auditivnog i vizualnog puta na percepciju, izvršeno je novo ocjenjivanje (II. faza) u kojemu je ocjena davana samo na osnovi auditivne analize (slušanjem) snimljenog materijala (Massaro i Friedman, 1990), korištenjem Testa za analitičku ocjenu artikulacije srpskog jezika. Distorzirani frikativi dodatno su kvalitativno ocjenjivani AT-om, i to obilježjima za frikative. Time su precizno opisana odstupanja od tipičnog izgovora, jednim artikulacijskim i/ili akustičkim obilježjem ili čitavim skupom ovih obilježja koja su elementi glasovnih atributa frikativa. Pokazalo se da postoje razlike u ocjenama na testu dobivenih audiovizualnim i auditivnim putem.

U ocjenjivanju stimulusa sudjelovali su logopedi (stručnjaci koji su osposobljeni da procjenjuju kvalitetu izgovora). Iz grupe od devet logopeda odabrana su tri čije su se ocjene na GAT-u i AT-u najmanje razlikovale. Ocjenjivači su poštovali kriterij ocjenjivanja opisan u primijenjenim testovima.

Izgovori svih ispitanika snimani su i analizirani pomoću softverskog paketa Praat (Boersma i Weenink, 2007). Snimanje je obavljeno u zvučno izoliranom prostoru (tiha soba), 16-bitnom A/D karticom. Brzina odabira (*sampling rate*) namještena je na 22 020 Hz. Digitalizirane snimke trajno su sačuvane na disku računala i poslije su korištene za analizu.

Kao standard pravilne artikulacije s kojim se uspoređivala artikulacija svakog glasa naših ispitanika, uzet je postojeći standard, tj. opis akustičko-artikulacijskih karakteristika izgovornih glasova srpskog jezika (Kostić i sur., 1964; Belić, 2000; Miletić, 1952; Stevanović, 1981). Osim toga, da bi se procijenila pouzdanost ocjenjivanja logopeda (stručnjaka), realiziran je sustav za prepoznavanje kvalitete artikulacije na bazi troslojne neuralne mreže. Pokazalo se da su ocjene logopeda konzistentne i utemeljene na akustičkim obilježjima, budući da je pouzdanost klasifikacije i poklapanja ocjene neuralne mreže i logopeda bila veća od 95%, kada su logopedi samo auditivno procjenjivali kvalitetu izgovora. Treba napomenuti da je pri realizaciji modela za klasifikaciju na temelju neuralne mreže, neslaganje između logopeda i sustava bilo veće kada su se kao skup za obuku neuralne mreže koristile ocjene logopeda dobivene na osnovi audiovizualne procjene (Furundžić i sur., 2006).

Karakterizacija odstupanja frikativa

Primjena AT-a na skupinu frikativa složenija je od primjene istog testa kod ostalih glasovnih skupina zbog specifičnosti frikativa u smislu njihova načina (ponašanje zračne struje) i mjesta formiranja. Kod frikativa se mjesto nastanka kreće od usana do mekog nepca, od labiodentalnog položaja (za /f/) do velarnog (za /x/). Svaka skupina zvučno-bezvučnih parnjaka ima drukčiji položaj ne samo po mjestu, nego i po načinu nastanka. Frikcija ovih glasova ne razvija se na isti način, frikcija za /f/ slaba je po intenzitetu, najslabija od svih glasova, jača je kod /s/ i /z/ ili kod /ʃ/ i /ʒ/, da bi opet bila vrlo slaba kod /x/. Jakost frikcije vrlo je važna u percepciji glasa, naročito kada su frikcijski opsezi na višim frekvencijskim razinama.

Osim što se međusobno razlikuju, frikativi imaju i zajedničke osobine. Primjerice zvučni frikativi mogu biti obezvučeni, što će dovesti do pogrešnog izgovora, a ako su bezvučni, mogu se ozvučavati. Frikativi mogu biti produženi, kao posljedica pogrešno postavljenih organa za artikulaciju i njihovih sporih pokreta, ili skraćeni, a time i oštećeni toliko da postanu nerazumljivi. Trajanje frikativa po njihovoj prirodi nije uvijek isto: /f/ traje kraće od /s/ i /z/ ili /ʃ/ i /ʒ/. Izmjena trajanja osjeća se na cijeloj slici riječi, što ostavlja dojam nepravilnog izgovaranja. Frikcija može biti vrlo povišena kod /s/ i /z/, nekompletna kod /x/ i /f/ ili vrlo jaka i neprirodna tako da odnosi mnogo zračne struje. Svi ti nedostaci odnosili bi se na način prolaska zraka pri artikulaciji frikativa. Niz odstupanja od tipičnog izgovora frikativa može nastati kada se govorni organi, u trenutku njihove artikulacije, pogrešno međusobno postavljaju: /f/ može biti bilabijalno umjesto labiodentalno. Kod /f/, /ʃ/ i /ʒ/ usne su vrlo značajne pa se njihov neodgovarajući položaj odražava na kvalitetu izgovora ovih suglasnika. Različita odstupanja moguća su pri izgovoru dentalnih glasova, ovisno o položaju jezika, pa glasovi postaju: postdentalni, koronalni, stridentni, interdentalni, lateralni, alveolarizirani ili palatalizirani. Tablica 1 prikazuje sva obilježja koja kod frikativa mogu biti atipična.

Tablica 1. Moguća glasovna odstupanja frikativa /f/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /x/
Table 1. Possible variations in fricatives /f/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /x/

1. bezvučno	8. nisko	15. interdentalno III. st.	22. preoštro /x/
2. zvučno	9. nazalizirano	16. adentalno	23. /x/ pomaknuto natrag
3. produženo	10. bilabijalno /f/	17. zaokružene usne za /s/	24. guturalno /x/
4. skraćeno	11. stridentno	18. desna lateralna frikcija	25. pregradno /x/
5. jaka frikcija	12. koronalno	19. lijeva lateralna frikcija	26. neodređen glas
6. slaba frikcija	13. interdentalno I. st.	20. alveolarizirano	
7. visoko	14. interdentalno II. st.	21. palatalizirano	

Najčešći tipovi distorzija uvjetovani položajem jezika i načinom protoka zračne struje su sigmatizmi: interdentalni (međuzubni), adentalni (prizubni), lateralni, bilateralni (obostrani), unilateralni (jednostrani), stridentni (piskavi), palatalni (nepčani), okluzivni (pregradni) i nazalni (*snorting*). Sigmatizam uključuje poremećaj u izgovoru glasova: /s/, /z/, /ʃ/ i /ʒ/.

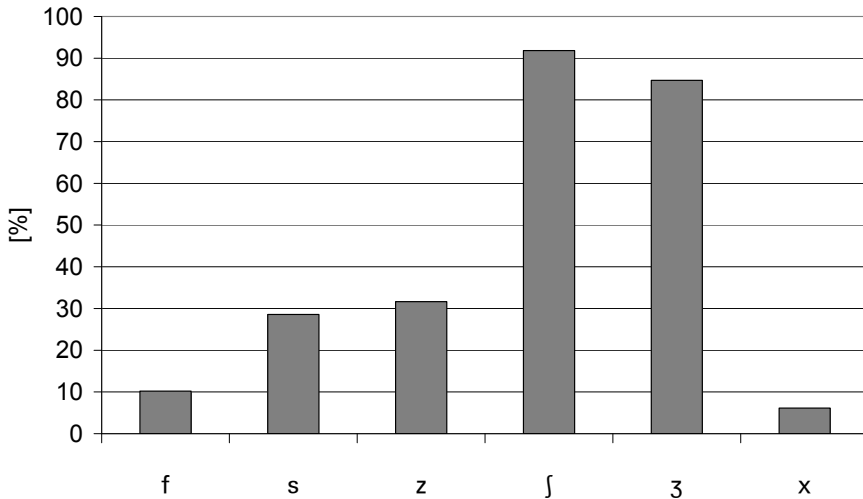
REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

Tablica 2. Broj atipično izgovorenih frikativa u odnosu na ocjenu na GAT-u

Table 2. The number of atypically produced fricatives compared to GAT (Global Articulatory Test) results

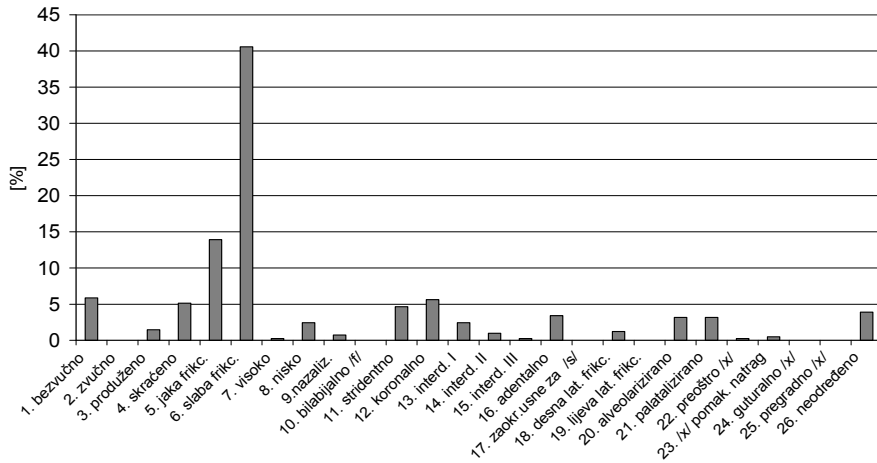
OCJENA	FRIKATIVI					
	/f/	/s/	/z/	/ʃ/	/ʒ/	/x/
4	10	20	23	40	57	6
5	/	7	5	42	21	/
6	/	1	3	9	6	/
ukupno atipičnih izgovora	10	28	31	91	84	6

U tablici 2 prikazan je broj atipično izgovorenih frikativa u odnosu na ocjenu. Ocjenom 4, koja upućuje da je izgovor glasa na granici između tipične i atipične produkcije, ocijenjeno je 10 izgovora frikativa /f/; 20 izgovora frikativa /s/; 23 izgovora frikativa /z/; 40 izgovora frikativa /ʃ/; 57 izgovora frikativa /ʒ/; 6 izgovora frikativa /x/. Ocjenom 5, koja upućuje na teži stupanj distorzije različitog tipa, ocijenjeno je 7 izgovora frikativa /s/; 5 izgovora frikativa /z/; 42 izgovora frikativa /ʃ/; 21 izgovor frikativa /ʒ/. Ocjenom 6, koja upućuje na vrlo težak stupanj distorzije različitog tipa, ocijenjen je 1 izgovor frikativa /s/; 3 izgovora frikativa /z/; 9 izgovora frikativa /ʃ/; 6 izgovora frikativa /ʒ/. Ukupan broj atipično izgovorenih frikativa je sljedeći: /f/ u 10 izgovora; /s/ u 28 izgovora; /z/ u 31 izgovoru; /ʃ/ u 91 izgovoru; /ʒ/ u 84 izgovora i /x/ u 6 izgovora. Rezultati pokazuju da je najveći broj izgovora svih frikativa ocijenjen ocjenom 4, kao i to da je za frikative /ʃ/ i /ʒ/ detektiran najveći broj atipičnih izgovora.

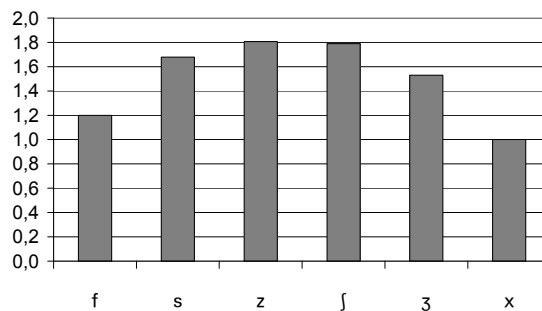
Slika 1. Učestalost glasova iz skupine frikativa s atipičnim izgovorom
Figure 1. The frequency of atypical products of fricatives

Ocjene dobivene Globalnim artikulacijskim testom prikazane su na slici 1, gdje se vidi postotak atipično izgovorenih frikativa. Od ukupnog broja djece s atipičnim izgovorom frikativa (ocjena 4, 5 i 6), najčešće se odstupanja javljaju kod frikativa /ʃ/ i /ʒ/: više od 90% za /ʃ/ i više od 80% za /ʒ/. Prosječna ocjena dobivena Globalnim artikulacijskim testom za frikativ /ʃ/ jest 4,6, a za /ʒ/ 4,3. Frikativ /s/ u 28% slučajeva bio je distorziran, a frikativ /z/ u 30%. Prosječna ocjena za ova dva glasa bila je 4,3. Frikativ /f/ bio je distorziran u 10%, a /x/ u 6% slučajeva, pa je prosječna ocjena za ova dva glasa bila 4.

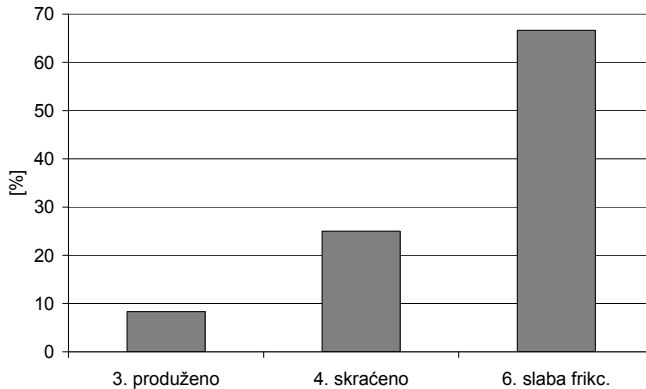
Slika 2. Zastupljenost tipova odstupanja u skupini frikativa
Figure 2. Relative representation of atypical productions of fricatives

Slika 2 prikazuje zastupljenost tipova glasovnih odstupanja i njihovu karakterizaciju obilježjima testa za analitičku ocjenu artikulacije frikativa. Pokazalo se da su poremećaji trajanja i intenziteta: slaba frikcija (40,6%), jaka frikcija (14%), skraćena frikcija (5,1%), produžena frikcija (1,5%) i njihove kombinacije najčešći uzroci atipičnosti u izgovoru. Osim njih, kod dijela ispitanika uočen je atipičan izgovor kao posljedica poremećaja mjesta i/ili načina artikulacije s poremećajem trajanja i intenziteta ili bez tog poremećaja. Najčešća su bila atipična obilježja iz skupine sigmatizma: stridentnost se pojavila u 4,7%, koronalnost u 5,6%, interdentalnost I., II. i III. stupnja u ukupno 3,7%, adentalnost u 3,4%, alveolariziranost u 3,2%, palataliziranost u 3,1% i lateraliziranost u 1,2%. Pri izgovoru zvučnih frikativa, kategorija zvučnosti bila je narušena u 6% svih izgovorenih zvučnih glasova, dajući auditivni dojam obezvučavanja različitog stupnja.

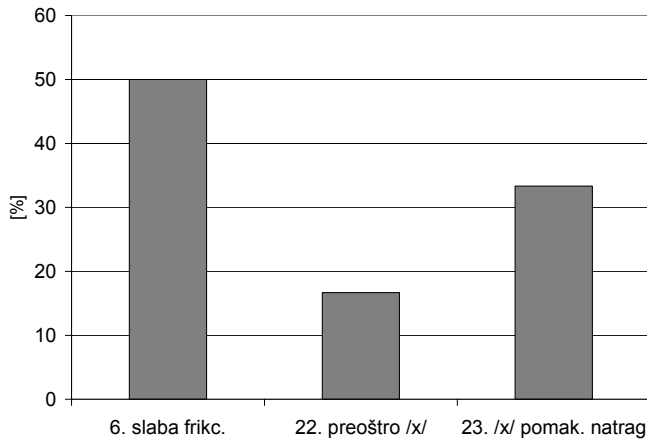
Slika 3. Prosječan broj tipova odstupanja za svaki frikativ
Figure 3. The average number of atypical production types for each fricative

Budući da je stupanj atipičnosti izravno proporcionalan broju, vrsti i kombinaciji tipova glasovnih odstupanja, odredili smo prosječan broj tipova odstupanja za svaki frikativ. U glasovnoj skupini frikativa prosječan broj tipova odstupanja (sl. 3) kretao se od 1 za /x/; 1,2 za /f/; 1,5 za /z/; 1,7 za /s/; do 1,8 za glasove /ʃ/ i /z/.

Slika 4.
Figure 4.

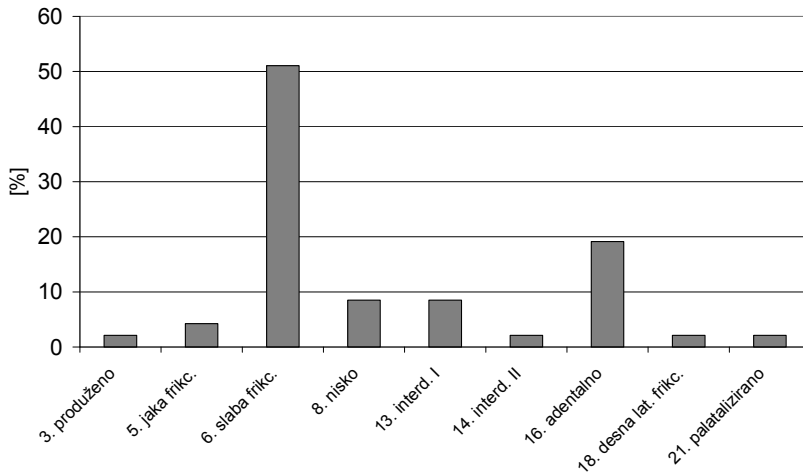
Zastupljenost tipova odstupanja frikativa /f/
Relative representation of atypical productions in fricative /f/

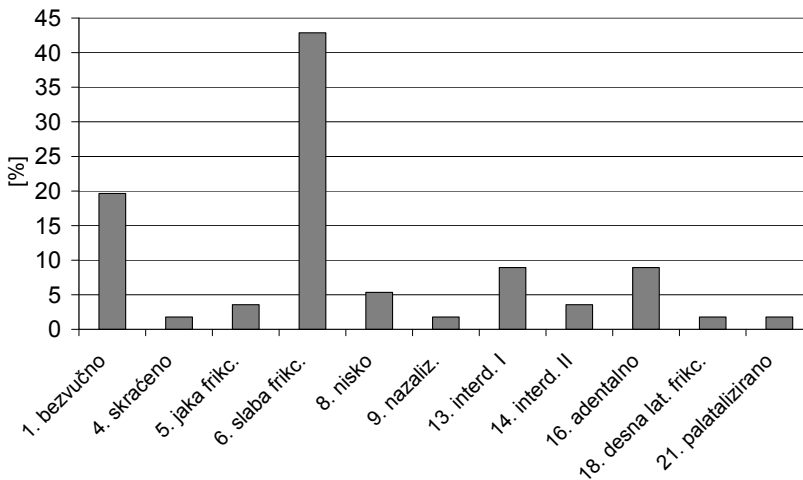
Slika 5.
Figure 5.

Zastupljenost tipova odstupanja frikativa /x/
Relative representation of atypical productions in fricative /x/

Frikativi /f/ i /x/ su u nižem postotku bili s obilježjima atipičnog izgovora (sl. 4 i 5): /f/ u 10% i /x/ u 6%, i to prije svega prema karakteristikama frikcije koja je najčešće bila slabijeg intenziteta od tipične, ali i prema prisutnosti atipičnog izgovora glasa /x/ kao posljedice promjene mjesta i/ili načina artikulacije u smislu pomicanja prema natrag i preoštre frikcije.

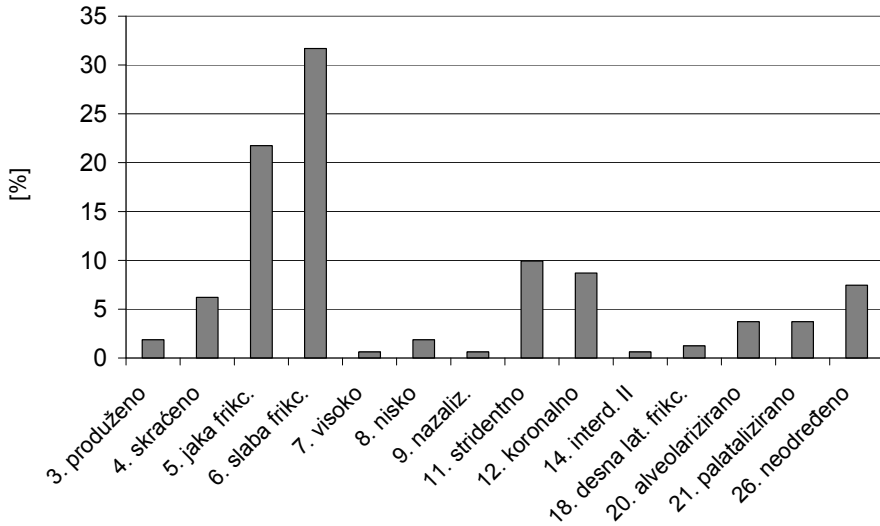
Slika 6. Zastupljenost tipova odstupanja frikativa /s/
Figure 6. Relative representation of atypical productions in fricative /s/

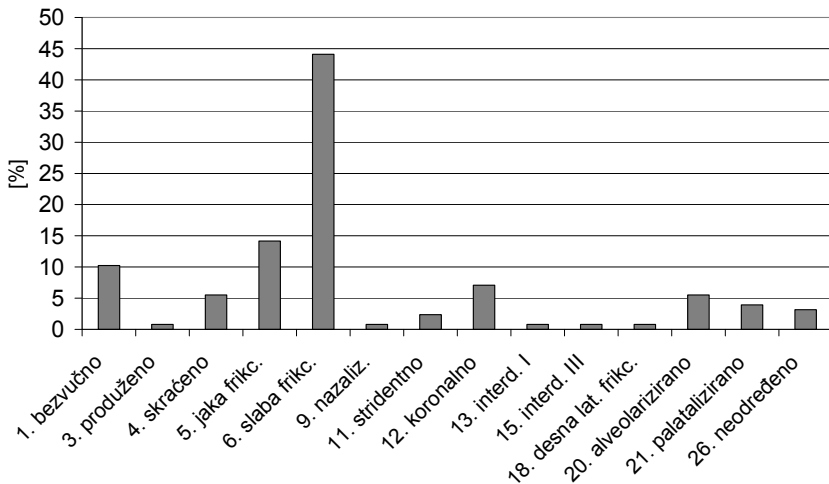
Slika 7. Zastupljenost tipova odstupanja frikativa /z/
Figure 7. Relative representation of atypical productions in fricative /z/

S obzirom na artikulacijsko-akustičke karakteristike frikativa /s/ i /z/, ovi glasovi su svoju atipičnost pokazivali posredstvom većeg broja tipova odstupanja (sl. 6 i 7). Prije svega prema karakteristikama frikcije koja je u visokom postotku bila slabija od tipične (za glas /s/ u 51%, a za glas /z/ u 43%), ali i prema prisutnosti atipičnog izgovora kao posljedice poremećaja mjesta i/ili načina artikulacije s poremećajem trajanja i intenziteta frikcije ili bez tih poremećaja.

Najčešća su bila atipična obilježja iz skupine sigmatizma: interdentalnost I. i II. stupnja pojavila se u 10,6% za /s/ i 12,5% za /z/; adentalnost u 19,2% za /s/ i 9% za /z/; lateraliziranost u 2,1% za /s/ i 1,8% za /z/; i palataliziranost u 2,1% za /s/ i 1,8% za /z/. Pri izgovoru zvučnog frikativa /z/ u 19,6% kategorija zvučnosti bila je narušena dajući auditivni dojam obezvučavanja različitog stupnja.

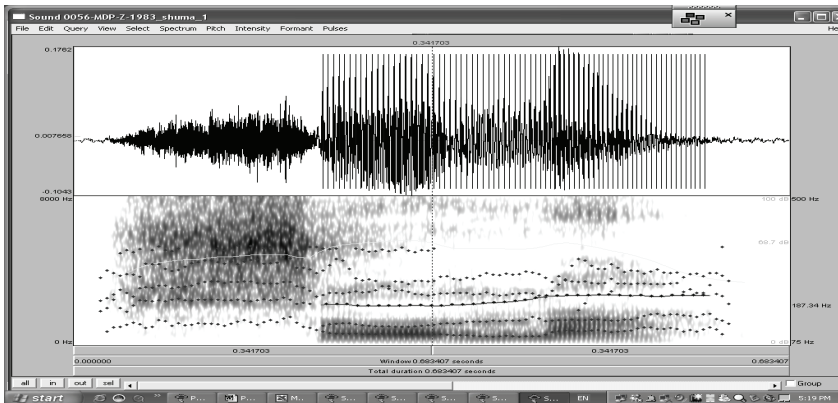
Slika 8. Zastupljenost tipova odstupanja frikativa /ʃ/
Figure 8. Relative representation of atypical productions in fricative /ʃ/

Slika 9. Zastupljenost tipova odstupanja frikativa /ʒ/
Figure 9. Relative representation of atypical productions in fricative /ʒ/

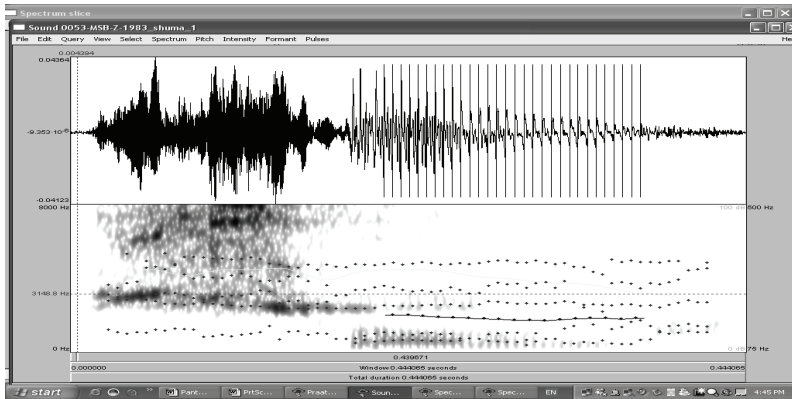
Kod frikativa /ʃ/ i /ʒ/ uočen je najveći broj tipova odstupanja u atipičnom izgovoru (sl. 8 i 9). Prije svega prema karakteristikama frikcije koja je u visokom postotku bila slabija (za glas /ʃ/ u 31,7%, a za glas /ʒ/ u 44%) ili jačeg intenziteta od tipične (za glas /ʃ/ u 21,8%, a za glas /ʒ/ u 14,2%); kraća (za glas /ʃ/ u 6,2%, a za glas /ʒ/ u 5,5%) ili produženog trajanja (za glas /ʃ/ u 1,9%, a za glas /ʒ/ u 0,85%), ali i po prisutnosti atipičnog izgovora kao posljedice poremećaja mjesta i/ili načina artikulacije s poremećajem trajanja i intenziteta frikcije ili bez tog poremećaja. Najčešća su bila atipična obilježja iz skupine sigmatizma: stridentnost se pojavila u 9,9% za /ʃ/ i u 2,4% za /ʒ/; koronalnost u 8,7% za /ʃ/ i 7% za /ʒ/; alveolariziranost u 3,7% za /ʃ/ i 5,5% za /ʒ/; palataliziranost u 3,7% za /ʃ/ i 3,9% za /ʒ/; lateraliziranost u 1,2% za /ʃ/ i 0,8 za /ʒ/; interdentalnost II. stupnja pojavila se u 0,6% za /ʃ/ i I. i III. stupnja u 1,6% za /ʒ/. Pri izgovoru zvučnog frikativa /ʒ/, u 10,2% kategorija zvučnosti bila je narušena dajući auditivni dojam obezvučavanja različitog stupnja. Rijetko je uočena i blaga nazalizacija ovih frikativa.

Trajanje frikativa /ʃ/ u granicama od 175 ms do 255 ms može se smatrati standardnim trajanjem (Punišić i sur., 2007). Rezultati pokazuju da akustičko obilježje trajanja frikcije frikativa /ʃ/ može biti vrlo dobar pokazatelj odstupanja u kvaliteti frikcije u trajanju (produženje/skraćenje).

Slika 10. Primjer tipičnog izgovora glasa /ʃ/
Figure 10. An illustration of a typical production of /ʃ/

Na slici 10 prikazan je primjer spektralne analize pravilnog izgovora glasa /ʃ/ za ispitanike s pravilnim izgovorom, kod kojega se frekvencijski spektar najvećeg intenziteta kreće od 1 800 Hz do 6 500 Hz. Prosječna vrijednost vrha prvog koncentrata akustičke energije je na 2 800 Hz, a drugog na 5 600 Hz. Trajanje glasa /ʃ/ u odnosu prema trajanju cijele riječi unutar koje se izgovor glasa ispituje jest od 38% do 39%. Intenzitet pravilno izgovorenoga glasa /ʃ/ kreće se od 45 dB do 57 dB (dok je intenzitet ostalog dijela riječi od 39 dB do 63 dB).

Slika 11. Primjer atipičnog izgovora glasa /s/ – jaka, produžena frikcija i stridentnost

Figure 11. An illustration of atypical production of /s/ - a strong, prolonged frication and stridence

Na slici 11 je primjer spektrografski analiziranog patološkog izgovora glasa /s/, kod kojeg je, osim intenziteta i trajanja, poremećeno i mjesto artikulacije, pa je širina frekvencijskog spektra u kojem se glas /s/ realizira s najvećim intenzitetom na području od 1 800 Hz do 8 300 Hz, s vrhom prvog koncentrata na 2 800 Hz i vrhom drugog koncentrata akustičke energije na 7 000 Hz, minimalan i maksimalan intenzitet glasa /s/ i intenzitet cijele riječi su isti (56 dB), dok trajanje glasa u odnosu prema trajanju riječi unutar koje se realizira je 42%. Može se zaključiti da postoji vizualna razlika između tipične i atipične realizacije kako u vremenskom tako i u spektralnom području. To pokazuje da akustička obilježja u izgovornom glasu jesu distinktivne karakteristike. One u perceptivnom prostoru određuju granice varijabilnosti, zapravo granicu između tipične realizacije (ono što govorniku materinskog jezika stvara predodžbu "normalnog" izgovora) i atipične realizacije (ono što govornik materinskog jezika ocjenjuje kao "nepravilan" izgovor).

ZAKLJUČAK

Istraživanje je potvrdilo da je glasovna skupina frikativa najpodložnija odstupanju od tipičnog izgovora. Uočena je razlika u procjeni kvalitete govora audiovizualnim i samo auditivnim pristupom. Unutar ukupne akustičke predodžbe izgovornoga glasa mogu se uočiti odstupanja pojedinih akustičkih karakteristika koja pojačavaju zajednički dojam atipičnog izgovora. Analiza izgovora frikativa analitičkim testom pokazala je da je najčešće odstupanje vezano uz kvalitetu frikcije (slaba ili jaka). Kod atipičnog izgovora uočeno je prosječno odstupanje više od jednog akustičkog obilježja.

U ovom istraživanju pojava supstitucije rijetka je u skupini frikativa. Jedan od mogućih uzroka za to jest velika stabilnost distinktivnih obilježja kategorijske percepcije ovih fonema, tako da varijacijsko polje akustičkih realizacija ne umanjuje njihovu perceptibilnost.

Istraživanje nije moglo odgovoriti na pitanje upozoravaju li dobiveni rezultati na patološki izgovor ili se radi o evolutivnoj tendenciji u govoru. Uzimajući u obzir da je vremenska razlika između dobivenih rezultata i rezultata drugih autora razmjerno mala (dvadesetak godina), ne bismo mogli (bez ozbiljne studije na reprezentativnom uzorku) ove promjene povezati s evolutivnim promjenama u govoru i jeziku. S obzirom na dob ispitanika, ova odstupanja prije možemo smatrati patološkim.

Istraživanja koja se provode pokušat će odgovoriti na ova pitanja.

REFERENCIJE

- Belić, A.** (2000). *Savremeni srpskohrvatski književni jezik, deo I: Glasovi i akcenat*, XIV tom, priredio Ž. Stanojčić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Boersma, P., Weenink, D.** (2007). Praat: doing phonetics by computer (Version 5.5.08) [Računalni program]. Preuzeli 2007. sa stranice <http://www.praat.org/>.
- Bugarski, R.** (1996). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja.
- Furundžić, D., Subotić, M., Pantelić, S.** (2006). *Ocena poremećaja govora na nivou fonema primenom neuronskih mreža*. Višac. DOGS. Zbornik radova, 10–13.
- Golubović, S.** (1997). *Klinička logopedija I*. Beograd: Defektološki fakultet.
- Jovičić, S. T.** (1999). *Govorna komunikacija fiziologija, psihoakustika i percepcija*. Beograd: Nauka.
- Jovičić, S., Punišić, S.** (2007). *Perceptivno prepoznavanje akustičkih obeležja koja karakterišu odstupanja u izgovoru frikativa /s/*. Herceg Novi. Proc. 51 th ETRAN Conference, elektronski zbornik.
- Kašić, Z.** (2003). *Fonetika*. Beograd: autorizovani rukopis, udžbenik za studente defektološkog fakulteta.
- Kostić, Đ., Nestorović, M., Kalić, D.** (1964). *Akustička fonetika srpskohrvatskog jezika*. Beograd: IEFPG.
- Kostić, Đ.** (1971). *Metodika izgradnje govora u dece oštećenog sluha*. Beograd: Savez društva defektologa Jugoslavije.
- Kostić, Đ., Vladislavljević, S., Popović, M.** (1983). *Testovi za ispitivanje govora i jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Massaro, D. W., Friedman, D.** (1990). Models of integration given multiple sources of Information. *Psychological Review* **97**, 225–252.
- Miletić, B.** (1952). *Osnovi fonetike srpskog jezika*. Beograd: Znanje, preduzeće za udžbenike narodne republike Srbije .
-

-
- Pantelić, S., Đoković, S., Punišić, S., Subotić, M.** (2006). Akustička diskriminacija glasovnih odstupanja frikativa /ʃ/. *Zbornik radova 50th ETRAN Konferencije*. Beograd.
- Praat: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>
- Punišić, S., Čabarkapa, N.** (2002). Dinamika razvoja fonološke strukture srpskog jezika, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Studia slavica VII*, 31–38.
- Punišić, S., Jovičić, S. T., Šarić, Z.** (2007). Speech distortion assessment: methodological and system approach. *The XII th International Conference "Speech and Computer" SPECOM '2007*, 355–360.
- Stevanović, M.** (1981). *Savremeni srpkohrvatski jezik, Fonetika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Škiljan, D.** (1980). *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vasić, S.** (1971). *Razvitak artikulacije kod dece na uzrastu od tri do devet godina*. Beograd: Naučna knjiga.
- Vladislavljević, S.** (1981). *Poremećaji izgovora*. Beograd: Privredni pregled.
- Vladislavljević, S.** (1997). *Govor i jezik jezik i govor*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vuletić, D.** (1990). *Test artikulacije*. Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
-

Silvana Punišić, Miško Subotić and Nataša Čabarkapa
Institute for Experimental Phonetics and Speech Pathology, Belgrade
Serbia

ARTICULATORY-ACOUSTIC CHARACTERISTICS OF ATYPICALLY PRODUCED FRICATIVES OF THE SERBIAN LANGUAGE

SUMMARY

The phonetic structure of the Serbian language is made up of 30 phonemes, four accents and two emphases. Physical realisation of phonemes is represented by articulated sounds as a result of actions of articulatory organs. In its physical realisation, each phoneme has a specific variation field in which it maintains its perceptive characteristics. The variation field can be divided into two areas: the area of allowed variations in which the articulated sound is found within the range of typical productions, in accordance with the norms of the Serbian language and the area in which the articulated sound deviates from typical realisation. The acoustic-articulatory development of sounds is a complex functional interdependence of perception and production. Within this complex anatomical-functional system, during speech acquisition, the boundaries of the variation field of articulated sounds are being formed, based on influence of linguistic and paralinguistic factors. Due to the complexity of this process, there are numerous factors causing distortion of sound articulation. Among some are the complexity of articulation and level of perceptibility or control of the articulatory organ as well as the distance between the acoustic characteristics in the field of perception, being one of the predominant factors in deviation of sounds from typical realisation in the mother tongue. The aim of this paper is to analyse the stability of articulatory-acoustic characteristics within the group of fricatives based on quality of their productions. In other words, the aim of the paper is the estimation of the deviation marked as distortion, compared to typical realisations in the Serbian language.

Key words: *fricatives, articulation characteristics, acoustic characteristics, speech sound distortion, atypical articulation in children, Serbian*

UDK 81'233-053.4

81'342-053.4

Stručni rad

Jasna ŠegoKatehetski institut Katoličkoga bogoslovnog fakulteta, Zagreb
Hrvatska**UTJECAJ OKOLINE NA GOVORNO-KOMUNIKACIJSKU
KOMPETENCIJU DJECE; JEZIČNE IGRE KAO POTICAJ DJEČJEMU
GOVORNOM RAZVOJU***SAŽETAK*

Jezik je prirodni komunikacijski sustav. Govor je jezik u akciji, optimalna zvučna komunikacija. Prve tri godine života najintenzivnije su za jezično-govorni razvoj djeteta. Različite su teorije i metodološki pristupi pokušali objasniti spomenuti razvoj: biheviorizam, nativizam, kognitivizam, pragmatizam. Budući da nijedna teorija nije potpuno objasnila tu pojavu, treba je objašnjavati multidisciplinarno. Na jezičnu kompetenciju djece i jezično-govorni razvoj utječu različiti čimbenici: urođene sposobnosti, razvijen govorni i slušni aparat, društveno okruženje (interakcija s odraslima i vršnjacima), mediji, dječja samoaktivnost. U intelektualno poticajnoj i emocionalno zdravoj sredini, u ozračju razumijevanja i ljubavi, dijete će uspješno razvijati svoje potencijale. U radu se nabrajaju fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke značajke tipičnoga djetetova jezično-govornog razvoja. Svako dijete međutim slijedi svoj put. Ne ovlada li kojom vještinom u određenom dobnom rasponu, ne znači da ima kakav poremećaj. Komunikacija djeteta s okolinom počinje već u majčinoj utrobi – dijete čuje zvučni podražaj i odgovara kretanjem. Prva djetetova vokalna komunikacija plač je nakon rođenja. Predškolsko dijete, svladavajući govor, prolazi kroz dvije faze – predjezičnu i jezičnu fazu. Da bi dijete lakše usvojilo govor, važno je stvarati različite komunikacijske situacije. Djeca koja vokalno komuniciraju i koju odrasli više potiču na razgovor pokazuju višu razinu jezičnoga razvoja. Smanjena učestalost spomenutoga komunikacijskog čina može rezultirati djetetovim zaostajanjem u razvoju.

Mediji također igraju važnu ulogu u poticanju jezično-govornog razvoja djece. Kvalitetni crtani filmovi, televizijske emisije, videoigre i računalne igre

moгу prenositi znanja i pozitivno djelovati na razvoj dječje komunikacijske kompetencije.

Odrasli trebaju biti dječji sugovornici: pitači, slušatelji, poticatelji dječjih jezičnih mogućnosti. Kada su roditelji i odgojitelji više partneri, a manje autoriteti, djeca dulje i više uživaju u interakciji. Djecu treba motivirati na razmišljanje i razgovor o različitim temama, da postavljaju pitanja i pronalaze odgovore, treba ih hrabriti da govore o sebi i drugima, igrati se s njima. Kroz igru predškolsko dijete najprirodnije spoznaje svijet. Igra motivira izražavanje misli i osjećaja, divergentno mišljenje, razvija jezične sposobnosti, stvara svijest o mogućnostima jezika (dijete shvaća npr. da jezikom može izraziti svoje mišljenje, razumjeti drugoga, suosjećati s drugima). Igra pruža zadovoljstvo, omogućuje komunikaciju i socijalizaciju, tj. interakciju s odraslima i vršnjacima. Dijete se u igri može osloboditi negativnih iskustava njihovim ponavljanjem. Rad donosi i izbor igara korisnih za poticanje djetetovih sposobnosti slušanja, govorenja, čitanja i pisanja.

Ključne riječi: jezična kompetencija djece, govorni razvoj, jezične igre

UVOD

Mnogi stručnjaci koji se bave govornim razvojem djece ističu važnost predškolske dobi (od rođenja do šeste, odnosno sedme godine života) kao temelja kulture govorenja, čitanja i pisanja. U ovom smo radu pokušali odgovoriti na pitanja: Što utječe na djetetov jezično-govorni razvoj? Koje su značajke toga razvoja u pojedinoj dječjoj dobi? Na koji su način povezani jezik i igra? U kojoj se mjeri jezičnim igrama može potaknuti djetetov jezično-govorni razvoj? Koja je pritom uloga odraslih? Kako mediji utječu na razvoj djetetovih jezičnih sposobnosti? Koje su igre najprikladnije za konkretnu dječju dob?

Igra je jedna od osnovnih ljudskih aktivnosti. Davno je uočeno da je čovjek *homo ludens* – biće koje se igra. Igra omogućuje da se čovjek razvija tjelesno, intelektualno, emocionalno, duhovno, socijalno. Tako čovjek obogaćuje iskustva, druži se i zabavlja, širi spoznaje. Igra je povezana sa svim područjima ljudske djelatnosti u kojima je potrebna kreativnost – s kulturom, umjetnošću, znanostu, sportom. Igram čovjek razvija i usavršava svoje sposobnosti, poboljšava kvalitetu odnosa s drugima. Mnogi današnji stručnjaci ističu važnost poticanja i razvoja jezično-govorne vještine kroz igru; tada je dijete otvoreno, neopterećeno, spontano i kreativno. Mnogi stručnjaci, npr. Einon (2007), Allué (2006), Peti-Stantić i Velički (2008), ističu da igra potiče tjelesni, intelektualni i emocionalni razvoj djeteta. U ovom ćemo članku opisati igre kojima se mogu potaknuti slušanje, govorenje, čitanje i pisanje.

Osobitu pozornost posvetit ćemo jezično-govornom razvoju predškolskoga djeteta. Prije uporabe riječi, dijete plaćem i gestama prenosi određenu poruku. Nakon predjezične faze slijedi jezična faza djetetova razvoja. Na taj razvoj utječu različiti čimbenici – genetske predispozicije, kognitivne sposobnosti, okolina, djetetova samoaktivnost. Djeca imaju golem potencijal. Roditelji i odgojitelji trebaju djeci pomoći da taj potencijal oslobode te da ga iskoriste kreativno i plodotvorno.

JEZIK, GOVOR, SPORAZUMIJEVANJE I JEZIČNA KOMPETENCIJA

Nema ljudske zajednice bez jezika. "Jezik je možda najvažnije pojedinačno obilježje ljudske vrste. I doista, nijedna druga životinjska vrsta ne posjeduje komunikacijski sustav takve složenosti, prilagodljivosti i izražajnog raspona kao ljudski jezik" (Comrie i sur., 2003:10).

Sporazumijevanje je slanje i primanje poruka, prenošenje obavijesti, razmjena raznolikih sadržaja – misli, osjećaja, iskustava, doživljaja. Sporazumijevati se možemo na različite načine: govorom, pisanom riječju, pokretima, dodirima, pantomimom, pogledima, plaćem, slikama, glazbom, mirisima. "Jezično sporazumijevanje, u svojem usmenom ili pisanom obliku, najčešći je i najpotpuniji način sporazumijevanja među ljudima" (Pavličević-Franić, 2005:21). Pomoću jezika kao sustava znakova za sporazumijevanje

usvajamo znanja, šaljemo i primamo poruke, misli i ideje, iskazujemo osjećaje, kreativno se izražavamo, oblikujemo moguće svjetove, socijaliziramo se.

Ferdinand de Saussure (1922–2000) opisao je razliku između jezika i govora, istaknuvši da je jezik organiziran sustav znakova (*la langue*) i kao takav ponajprije društvena tvorevina, dok je govor praktična realizacija jezika (*parole*), odnosno jezik u uporabi. Jezik je potencija, a govor njegova realizacija. Parafrazirajući de Saussurea, Pavličević-Franić (2005:14) objašnjava odnos jezika i govora te definira jezik: "Jezik omogućuje realizaciju govora u zvučnoj formi, on je organizacija govora. Stoga jezik možemo u užem smislu odrediti kao apstraktan sustav znakova i pravila prema kojima se ti znakovi kombiniraju u svrhu sporazumijevanja, odnosno prijenosa obavijesti."

Stručnjaci upućuju na jezik kao na sredstvo izražavanja misli te način socijalizacije i učenja: "Jezik je bogat, složen i prilagodljiv sustav – to je način kombiniranja glasova, riječi, znakova i rečenica u svrhu iskazivanja naših misli i razumijevanja drugih ljudi. Jezik je način na koji se mi, kao ljudi, socijaliziramo i učimo" (Apel i Masterson, 2004:14–15). Jezik ima nekoliko razina ili komunikacijskih sustava: fonološku, morfološku, sintaktičku, semantičku, pragmatičku razinu; "U cjelini oni predstavljaju pravila koja moramo slijediti u komuniciranju kako bi nas drugi razumjeli i osmišljavali to što kažemo" (Apel i Masterson, 2004:21).

Komunikacija djeteta s okolinom počinje već u majčinoj utrobi – na zvučni podražaj djeteta odgovara pokretom. To je početak djetetove komunikacije koja je u tom trenutku neverbalna. Vokalna komunikacija počinje prvim krikom koji se spontano javlja iza prvoga djetetova samostalnog udaha, kada se nakon presijecanja pupčane vrpce odvaja od majke. Odmah nakon rođenja djetete se sporazumijeva s okolinom: plač je njegovo prvo vokalno sredstvo izražavanja neugodnih osjećaja (gladi ili usamljenosti). Gukanje i osmijesi koji će se javiti nešto poslije znaci su djetetova zadovoljstva. Svrha je djetetove komunikacije privući pozornost, iskazivati osjećaje, uspostaviti društvene kontakte, zadovoljiti različite potrebe. Napretkom govornoga razvoja pojačava se djetetova intencionalna komunikacija. Djeca usvajaju jezik u interakciji s članovima obitelji i okolinom; ona koja više vokalno komuniciraju i koju odrasli više potiču na jezične aktivnosti pokazuju višu razinu jezične razvijenosti. Kvalitetna komunikacija s odraslima, rano iskustvo usmenoga i pisanoga izražavanja stvaraju čvrste temelje za čitanje, razumijevanje, usvajanje jezika kao sustava, uključivanje u zajednicu.

Ivo Škarić (1991:69) definira govor kao "optimalnu zvučnu čovječju komunikaciju oblikovanu ritmom rečenica, riječi i slogova", te objašnjava etimologiju toga pojma: "grčka riječ *φῶνῆ*, koja znači zvuk, glas i govor, udružuje govor sa zvukom" (1991:72). Ističe da se "razvoj upravo zvučnoga govora može (...) objasniti raspoloživošću ljudskih organa za stvaranje zvuka i komunikacijskom pogodnošću zvuka. Naime, organi za disanje i uzimanje hrane mogu bez znatnog ometanja tih primarnih funkcija proizvoditi vrlo brze i istančane zvučne signale" (1991:72). Stančić i Ljubešić (1994:85) u svojoj

definiciji govora ističu govorne funkcije: "Govor je sredstvo općenja među ljudima, kojim oni izražavaju svoje misli, emocije i htijenja. Izražavanje se ne ostvaruje samo putem intelektualnih semantičkih sadržaja riječi i rečenica, već i emocionalnim tonom govora. Govor postoji u jedinstvu svojih funkcija: komunikacijska funkcija moguća je zahvaljujući semantičkoj, a u komunikaciji govor postaje i sredstvo izražavanja i djelovanja."

Dječji se jezik razvija zahvaljujući genima, sposobnostima mišljenja, želji za komunikacijom, poticajima okoline. Djeca međutim imaju i vlastita "pravila" (tj. koriste se jezičnim oblicima koje roditelji nikada ne upotrebljavaju). Mnogi stručnjaci ističu važnost prvih triju godina djetetova života kao najintenzivnijeg razdoblja jezično-govornoga razvoja (Jovančević i sur., 2004; Stančić i Ljubešić, 1994; Pavličević-Franić, 2005). Komunikacijska je kompetencija uporabno znanje jezika. Na nju utječu urođene sposobnosti, interakcija s odraslima i vršnjacima, djetetova samoaktivnost. U intelektualno motivirajućoj i emocionalno zdravoj sredini, gdje se iskazuju ljubav i razumijevanje, dijete će uspješno realizirati svoje potencijale. Nedostatak govorne kompetencije može rezultirati nesigurnošću, agresivnošću, neuspjehom.

JEZIČNO-GOVORNI RAZVOJ DJETETA

Iako je zanimanje za jezično-govorni razvoj djeteta staro, znanstveno istraživanje te problematike počelo je u 19. stoljeću, a pojačalo se od 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća. Danas se jezično-govornim razvojem djece bave lingvisti, psiholozi, pedagozi, defektolozi, sociolozi, antropolozi itd. "Proučavanje djetetova usvajanja jezika daje uvid u osnove ljudskih mentalnih sposobnosti, pridonosi formalnim modelima jezičnog znanja, preispituje načine na koje djeca uče i odrasli poučavaju te podsjeća na važnost društveno-komunikativne prirode ljudskog postojanja" (Rice, 1991:83–84).

Razni teorijsko-metodološki pristupi pokušavaju objasniti djetetovo ovladavanje govorom. Koristeći se analizama tih pristupa u radovima Stančića i Ljubešić (1994) te Pavličević-Franić (2005), prikazat ćemo ih ukratko. Prema *biheviističkoj teoriji* (engl. *behaviour* – vladanje, ponašanje, način rada) jezik se usvaja stvaranjem asocijativnih veza između podražaja i odgovora na podražaj, a dijete usvaja jezične strukture oponašanjem govornih uzora, metodom pokušaja i pogrešaka. Jezik i govor, tvrde biheviisti, usvajaju se oponašanjem izričaja odrasle osobe; dijete sluša govorni model te ponavlja što je slušno percipiralo. Slijedi pozitivna, poticajna potvrda ili pak negativna reakcija govornog modela (najčešće roditelja) na ono što je dijete izreklo. Pozitivna će reakcija (ako je verbalan izričaj bio točan) potaknuti dijete da ga što češće ponavlja i što brže usvoji. Ako je izričaj bio netočan i gramatički neispravan, reakcija će biti negativna. Ta teorija djelomice može opisati ovladavanje glasovnim sustavom i prvim riječima, ali ne može objasniti svladavanje gramatike, porabu složenih jezičnih struktura i kreativne jezične oblike koje dijete samostalno proizvodi i izgovara, a prije ih nikada nije čulo. Prema *nativističkoj teoriji* (lat. *nativus* –

urođen, prirodan) djeca uspješno usvajaju jezik zahvaljujući specifičnoj kognitivnoj i urođenoj sposobnosti (što omogućuje i nastanak govora). Noam Chomsky smatra da je djetetu urođena sposobnost usvajanja strukture materinskoga jezika (ako je izloženo tome jeziku), iako u ranom razvojnom razdoblju djetetove kognitivne sposobnosti nisu još potpuno razvijene. Urođeni mehanizam za usvajanje jezika zapravo je "univerzalna gramatika" koja djetetu omogućuje razumijevanje i usvajanje jezika. Prema nativističkoj teoriji, jezik se usvaja na dvjema razinama – na razini dubinske strukture (urođeno znanje o jezičnoj proizvodnji zajedničko svim jezicima) te na razini površinske strukture (pravila pomoću kojih dijete uči slagati riječi i izraze u pisanome ili usmenome/govornom obliku, a razlikuju se od jezika do jezika). Ni biheviorističke ni nativističke postavke nisu potpuno prihvaćene "ponajprije zbog zanemarivanja fonologije i semantike, te iskustvenoga faktora u procesu usvajanja i učenja jezika" (Pavličević-Franić, 2005:41). Prema *kognitivističkoj teoriji* (lat. *cognoscere* – spoznati), mnogi su jezični oblici povezani s kognitivnim sposobnostima. Kognitivisti tvrde da je razvijeno mišljenje nužan preduvjet za uspješan jezični razvoj. Ipak, tom se teorijom "ne može sasvim objasniti jezično procesuiranje, jer jezično razumijevanje i proizvodnja ne moraju uvijek biti rezultat postojanja semantičke koncepcije na kognitivnoj razini djetetova razvoja" (Pavličević-Franić, 2005:41). *Socijalna teorija* odnosi se na teorijske pristupe koji usvajanje jezika objašnjavaju utjecajem društvene sredine, uporabom jezika u svakodnevnim komunikacijskim situacijama, motiviranom djetetovom primarnom željom za komunikacijom s okolinom. Pri usvajanju jezika, prema ovoj teoriji, važnu ulogu ima djetetova interakcija s majkom. Činjenica jest da socijalno okruženje bitno utječe na djetetov jezični razvoj, ali socijalna teorija ne objašnjava način djetetova svladavanja jezičnih struktura. Svaka od navedenih teorija korisna je u tumačenju njegova jezično-govornoga razvoja. Pristupi i objašnjenja tih teorija djelomično su ispravni, ali imaju i nedostatke. Nijedna teorija pojedinačno ne daje cjelovitu i potpunu sliku jezično-govornoga razvoja djeteta. Budući da je usvajanje jezika veoma složen proces, treba mu pristupiti s različitih motrišta. U ranom je djetetovu razvoju sposobnost usvajanja jezika određena genetski, što dokazuje i činjenica da će sva djeca progovoriti (osim ona s teškom mentalnom retardacijom) i usvojiti materinski jezik, bez obzira na vrstu jezika ili prostor u kojemu ga usvajaju. Biheviorističkim modelom *oponašanje – potkrepljenje* uvjetno se može opisati usvajanje glasovnoga sustava i prvih riječi u najranijoj razvojnoj fazi. Kognitivistička je teorija korisna za objašnjenje djetetova svladavanja složenih jezičnih struktura i usvajanje gramatike, a socijalna teorija objašnjava praktične komunikacijske sposobnosti.

Detaljniji prikaz jezično-govornog razvoja djeteta u relativno novijoj literaturi na hrvatskom govornom području donose Stančić i Ljubešić (1994) te Pavličević-Franić (2005).

Pavličević-Franić razvojne faze u komunikaciji dijeli na predjezičnu (predlingvističku ili predverbalnu) fazu te jezičnu (lingvističku ili verbalnu) fazu.

"Predjezična faza traje od rođenja do (otprilike) prve godine života, a jezična do tri ili tri i pol godine (ako se jezik usvaja i uči cijeli život). Predjezična faza počinje prvim krikom novorođenčeta. To je jednogodišnje "fonsko razdoblje koje ponajprije obilježava spontano glasanje, a potom i artikuliranje glasova primjerenih jezičnom sustavu materinskoga jezika" (Pavličević-Franić, 2005:43). S obzirom na način djetetova glasanja, ova se faza dijeli na četiri razdoblja: *predgovorno ili perlokutinaro razdoblje* (od rođenja do drugog mjeseca, a obilježava ga primarno refleksno glasanje koje se sastoji uglavnom od plača); *komunikativno glasanje* (od drugog do petog mjeseca; manifestira se kao tzv. gukanje ili smijeh); *razdoblje vokalizacije* (od petog do osmog mjeseca; obilježeno je razvojem vokalskoga sustava, vokalnim igrama i ponavljanjem artikuliranih odsječaka); *faza brbljanja* (od osmog do dvanaestog mjeseca; u kojoj je glasanje slogovno; dijete kombinira suglasnike i samoglasnike ponavljajući ih više puta u interakciji sa sugovornikom ili igračkom). U trećem i četvrtom razdoblju predjezične faze dijete počinje oblikovati glasovni sustav. Najprije usvaja prednje i srednje otvornike (I, E, A), a zatim stražnje (O, U). Pri usvajanju zatvornika proces je obrnut; dijete najprije usvaja stražnje zatvornike (M, T, D, K, G, P, B), a zatim prednje. U završnom se dijelu fonske faze navedeni glasovi spajaju i ponavljaju u obliku slogova pa dobivamo ritmičke izričaje tipa: *MA-MA, BA-BA, TA-TA, PA-PA, GA-GA, DA-DA* itd. To nisu prve riječi, nego slogovi bez značenja koji artikulacijski i akustički oponašaju obilježja pravih, toničkih riječi (npr. *nanana, lelela* ...). Fonska faza ne ovisi o gramatičkom ili leksičkom sustavu konkretnoga jezika, nego o djetetovu psihofizičkom i fiziološkom razvojnome stupnju (koji je svoj djeci u određenoj dobi zajednički). Važno je napomenuti da već krajem predjezične faze djeca "počinju usvajati prve jezične elemente – intonaciju i ritam materinskog jezika, s čime se poklapa i javljanje prvih pravih riječi" (Pavličević-Franić, 2005:44).

Jezična (lingvistička ili verbalna faza) počinje kod većine djece oko prve godine života. Dijete u toj fazi svjesno proizvodi glasove koje čuje u okolini. Najprije usvaja okluzive (B, D, G, P, T, K) i otvornike (I, E, A, O, U), zatim frikative (S, Z, Š, Ž, F, H) i afrikate (C, Č, Ć, DŽ, Đ). Uspješnost izgovora glasova ovisi o radu mišića te senzornim, psihosocijalnim i neurofiziološkim čimbenicima. "Spajanjem artikuliranih glasova, odnosno fonema nastaju riječi. Od dvanaestog do osamnaestog mjeseca najprije su to jednosložne ili dvosložne riječi tvorene kombinacijom okluziva i vokala koje u početku lingvističke faze imaju funkciju rečenice, na primjer: *Papa* ("Hoću jesti! Gladan sam!"); *Tutu* ("Ide auto; Gle, auto!"). Komunikacija je moguća samo zahvaljujući prozodijskim svojstvima djetetova govora i situacijskome kontekstu. Riječ je zapravo o univerzalnom izražavanju djeteta te dobi, nazvanom tepanje (tzv. *baby talk*") (Pavličević-Franić, 2005:44). Dijete od dvanaestog do osamnaestog mjeseca najprije usvoji imenice i glagole, zatim pridjeve, nešto poslije zamjenice, brojeve i neke priloge. Fond riječi i aktivnog i pasivnog rječnika prilično brzo se širi. Stančić i Ljubešić (1994) navode rane podatke o širenju dječjega rječnika na temelju zabilježbi bračnog para Stern (1907). Uspoređujući podatke različitih

istraživača, oni daju prosječan broj riječi za dob od jedne godine i šest mjeseci do šest godina života: prosječno dijete od jedne i pol godine rabi oko 100 riječi, s dvije godine oko 400, s tri oko 1 000, s četiri oko 4 000 riječi. Leksički razvoj (usvajanje rječnika) prati i usvajanje gramatičkog sustava materinskoga jezika (tj. ovladavanje tvorbenim pravilima, morfološkim promjenama riječi, sintaktičkim strukturama rečenice). Rečenice koje nastaju između prve i druge godine jednočlani su iskazi – tzv. telegrafske rečenice, rečenice krnje strukture s izostavljenim dijelovima rečeničnog ustroja koji nisu nužni za temeljnu komunikaciju (prijedlozi, prilozi, čestice, veznici, spona). Oko druge godine života rečenica se proširuje, postaje dvočlana, a s tri godine tročlana. Dijete povećava (u prosjeku) svoju rečenicu jednom riječju na godinu. Do četvrte godine većina djece ovlada fonemskim sustavom, gramatičkim oblicima, temeljnom rečeničnom strukturom, dovoljnim fondom riječi za svakodnevnu komunikaciju s okolinom, tj. osnovama prvoga jezika komunikacije – materinskoga jezika. Dječji se rječnik u predškolsko i osnovnoškolsko doba širi vrlo brzo. Iako se starije predškolsko dijete uspješno govorno sporazumijeva s okolinom, ne znači da je njegov govorni razvoj završen. Dijete i dalje obogaćuje svoj rječnik i nastavlja svladavati složenije gramatičke strukture. Prikazani govorno-jezični razvoj djeteta odnosi se na tipičan razvoj prosječnoga djeteta. Svako je dijete međutim jedinstveno i slijedi svoj razvojni put. Ne ovlada li dijete jednom vještinom u navedenom dobnom rasponu, ne znači da ima određeni poremećaj.

Suvremeni istraživači jezično-govornog razvoja djece (Apel i Masterson, 2004) nerijetko skreću pozornost na osobit način na koji odrasli (i starija djeca) razgovaraju s malom djecom (to čine spontano). Zovu ga *govorom usmjerenim na dijete (GUD)* – takav govor ima poseban ritam, visinu glasa, muzikalnost; ton je viši od uobičajenog, promjena visine glasa češća je nego u običnom govoru. GUD je sporiji od običnoga govora (kao da govornik nesvjesno zna da je bebi potrebno malo više vremena da primi i shvati primljenu informaciju). Pri uporabi GUD-a govornici biraju jednostavnije riječi (npr. *čiha – čiha* ili *vlak*, a ne *lokomotiva*). Za GUD je karakterističan visok stupanj uzvraćanja na djetetov "govor". Nerijetko se odrasli prema djetetovim "govorancijama" odnose kao prema "dubokoumnim izjavama" (što može snažno motivirati dijete – ono će ponavljati aktivnosti u kojima se osjeća uspješno). Istraživači su otkrili da bebe čije majke koriste GUD imaju bogatiji rječnik i gramatički pravilniji govor. O GUD-u ćemo reći nešto više u poglavlju o utjecaju medija na djetetov jezično-govorni razvoj.

ČIMBENICI KOJI UTJEČU NA DJEČJI JEZIČNO-GOVORNI RAZVOJ

Uloga odraslih u jezično-govornom razvoju djece

Stručnjaci koji se bave jezično-govornim razvojem djeteta upozoravaju da izravno poučavanje djeteta rezultira njegovom pasivnošću i slabijom društvenošću. Stoga je najbolje učenje u predškolskoj dobi pretvoriti u igru i

zabavu. S djetetom treba razgovarati o različitim temama (ne treba mu nametati teme koje ga ne zanimaju) i poticati ga na postavljanje pitanja i izricanje mišljenja, strpljivo odgovarati na njegova pitanja (dijete mora biti sigurno da ga drugi slušaju). U radu s predškolskim djetetom veoma je važno kvalitetno organizirati aktivnosti koje je potrebno mijenjati svakih 5 do 10 minuta zbog kratke koncentracije djetetove pozornosti (ako je naime neka aktivnost preduga, dijete će izgubiti za nju zanimanje, postat će mu dosadno). Kreativni odgojitelji u predškolskim ustanovama rabe mnogo zanimljivih načina da pomognu djeci u usvajanju jezika i stjecanju vještina slušanja, govorenja, čitanja i pisanja; često djeci čitaju iz različitih izvora, razgovaraju s njima, istražuju dječje interese, pažljivo slušaju sve što kažu. S djecom razgovaraju o knjigama, potiču ih na razgovor o likovima, na povezivanje priče koju su čuli s vlastitim životom. Dječje odgovore elaboriraju, dopunjavaju, proširuju, ispravljaju. Katkad igraju ulogu primatelja koji ne razumije najbolje dječje poruke kako bi ih potaknuli na što preciznije izražavanje. Odrasli trebaju biti djeci više partneri, a manje autoriteti pa svoje zahtjeve prema djeci trebaju izražavati kroz igru, a ne u obliku prisile.

Odrasli trebaju djeci dati na znanje da ljudima s kojima razgovaraju posvećuju punu pozornost te da isto očekuju od svakog s kime komuniciraju. Djeci se mora omogućiti stjecanje različitih iskustava (jer problemi nerazumijevanja teksta mogu nastati npr. zato što djeci nedostaju neke informacije iz svakodnevnog života, odnosno životno iskustvo). Važno je individualno raditi s djecom, ali i u malim skupinama, te neprestano stvarati prigode za komunikaciju (poštujući dječje želje i slijedeći njihovo vodstvo). Osim poticanja jezičnoga razvoja, djecu je korisno motivirati na druženje i suradnju, da svoja iskustva nauče dijeliti s drugima, da jačaju empatiju i pozitivne osjećaje prema bližnjima, da razvijaju samokontrolu.

Na jezično-govorni djetetov razvoj mogu djelovati i veoma negativni čimbenici. Einoon (2005) upozorava da dijete koje raste u obitelji bez roditeljske brige zaostaje u mentalnom i govornom razvoju (defektolozi takvu djecu zovu odgojno zapuštenom) te da i prezahtjevna roditeljska očekivanja, prevelika kritičnost i strogost mogu negativno djelovati na djetetovo samopouzdanje. Stančić i Ljubešić (1994) ističu da nepoticajna okolina, npr. institucionalizacija, štetno utječe na razvoj svih govornih razina, a također na emocionalni i intelektualni razvoj te navode i druge negativne utjecaje: socioekonomsku deprivaciju (siromaštvo, substandardnost) i kulturnu deprivaciju (roditeljska nebriga za dijete i neostvarivanje pozitivne komunikacije s djetetom). Socijalnoekonomska i kulturna deprivacija često se javljaju istodobno (ali ne nužno). Dijete koje živi u dobrim materijalnim uvjetima može postati kulturno deprivirano ako roditelji ne uspostave pozitivnu komunikaciju s njim. "Kulturna deprivacija dovodi do nedovoljnog razvoja kognitivnih funkcija djeteta, a kulturno deprivirano dijete može stvarati dojam mentalno retardiranog djeteta" (Stančić i Ljubešić, 1994:183).

Rane jezične aktivnosti znatno utječu na kasnija jezična postignuća; nema li stoga dijete prilike slušati govor, nema li poticaj odraslih, teže će svladati umijeće čitanja. Dijete koje nema sugovornika, može postati pasivno te propustiti mnoge prigode za komunikaciju. Ne potiče li se djetetov jezični razvoj, ono se izlaže većem riziku od poremećaja u ponašanju te može imati poteškoća u školi i učenju.

Utjecaj medija na razvoj jezika

Djeca su svakodnevno izložena utjecaju televizije, videoigara, računala. Vole gledati crtane filmove i dječje serije, igrati videoigre i računalne igre. Kako spomenuti mediji djeluju na djetetov jezično-govorni razvoj? Koliko vremena djeca trebaju posvetiti navedenim aktivnostima? Koje crtane filmove i serije preporučiti djeci? Koje videoigre i računalne igre mogu pozitivno utjecati na djecu? Ova pitanja (u želji da svojem djetetu pruže kvalitetan odgoj) nerijetko zbuduju roditelje i djetetove bližnje. U 21. stoljeću uistinu bi bilo nepromišljeno zabraniti djeci pristup medijima. Djeca se brzo i lako koriste daljinskim upravljačem, DVD-om, računalom. Zahvaljujući tim medijima, usvajaju nova znanja, ulaze u svijet igre i rasonode. "S druge strane, mediji imaju potencijal dominiranja djetetovim životom do te mjere da počnu sprečavati značenje društvene interakcije s vršnjacima i odraslima" (Apel i Masterson, 2004:112).

Kvalitetan televizijski program potiče dječju radoznalost, poučava, otkriva djetetu nove svjetove i ideje, bogati njegov rječnik, motivira ga na pažljivo slušanje. Televizijske emisije nerijetko su veoma korisne; nakon odgledane emisije roditelj treba razgovarati s djetetom o tome što je vidjelo, o likovima (jesu li sretni ili tužni, što će im se eventualno dogoditi), odglumiti neke scene, izmisliti drugačiji kraj. Gledanjem crtanih ili dokumentarnih filmova, komedija ili kakva drugog filmskog žanra, dijete ima prigodu usvajati znanja o drugim kulturama, poistovjetiti se s televizijskim likovima, suosjećati s njima, bogatiti rječnik i stjecati temeljno znanje stranih jezika. Videoigre također mogu pozitivno djelovati na razvoj dječje logike i motorike, kad se traži npr. rješavanje problemskog zadatka. Previše pak vremena provedenog uz televizijski program osiromašuje djetetovu interakciju s roditeljima i vršnjacima. Scene zločina i nasilja mogu u djetetu izazvati noćne more (dijete s dvije ili tri godine ne razlikuje stvarne događaje od događaja na televiziji). Dijete ne bi trebalo gledati televiziju dulje od dva sata dnevno. Sadržaje medija roditelji moraju nadzirati te procijeniti njihovu kvalitetu i primjerenost djeci. Preporučljivo je da roditelji gledaju televizijski program sa svojom djecom, kako bi zajedno usvajali određene sadržaje, odgovarali na dječja pitanja i zajedno provodili vrijeme. Zapravo, cijelu bi obitelj trebalo uključiti u razgovore o televizijskome programu. Roditeljima se savjetuje da u knjižnici posude materijale o temama sličnim onima koje su gledali na televiziji. U vezi s uporabom medija uvijek treba procijeniti "pravu mjeru" i odabrati kvalitetne sadržaje koji će obogatiti dječji svijet. Dijete valja poticati na igranje edukativnih kompjutorskih igara te s njime istraživati

časopise i knjige; tako dijete razvija logičko mišljenje, uči povezivati, dublje analizirati i rješavati probleme.

Kako televizija može pridonijeti jezično-govornom razvoju?

Apel i Masterson (2004) ističu pozitivne utjecaje određenih televizijskih serija na dijete. Naime kvalitetan televizijski program za djecu može pružiti govorne uzore. Tako su stručnjaci za dječji jezični razvoj, proučavajući jezik u serijama *Muppet Show*, *Ulica Sezam* i *Teletubbies* shvatili da se u njima upotrebljava govor primjeren djetetu (GUD). Svaka epizoda *Teletubbies*a govori djetetu poznatim riječima te daje mnoge primjere značenja riječi kada se smatra da su te riječi djeci nove. Glumci govore sporo, radnje i predmeti predstavljaju se *sada* i *ovdje*, struktura rečenice je jednostavna (slična govoru djece), a svaka epizoda nudi novu, zanimljivu i korisnu informaciju. Djeca često glume likove iz svojih omiljenih televizijskih serija. Televizija može obogatiti igru i potaknuti dječju maštu. Kvalitetni sadržaji viđeni na televiziji mogu postati podloga za nove igre s prijateljima. Djeca koja gledaju multikulturne emisije sklonija su igrati se s djecom – pripadnicima različitih kultura, što poboljšava razumijevanje i prihvaćanje drugih te povećava toleranciju. Programi na dijalektima i stranim jezicima također mogu obogatiti dječji jezično-govorni razvoj; kad čuju drugačije riječi ili drugačiji izgovor za isti predmet, pojavu ili događaj, djeca osvješćuju komunikacijsku funkciju jezika.

Televizija nažalost može i negativno djelovati na dječji jezično-govorni razvoj. Gleda li je dijete predugo, njegove će jezične sposobnosti biti niže (predčitačke će vještine biti slabije, rečenice prejednostavne, a dijete će biti zakinuto u druženju s vršnjacima i roditeljima). Mala djeca ne razlikuju stvarnost prikazanu na televiziji od zbilje. Kad vide nasilje u crtanim filmovima ili serijama, nerijetko ga oponašaju. Scene nasilja pamte lakše od cjelovite priče. Oponašajući takve scene, mogu postati nepopularni među djecom (vršnjaci ih počinju izbjegavati).

Pravilno *dozirane* i pomno odabrane televizijske emisije i crtani filmovi mogu pak oplemeniti djetetov jezično-govorni razvoj i pridonijeti usvajanju novih znanja. U odabiru televizijskoga programa i određivanju vremena koje djeca mogu provesti uz ekran, presudnu ulogu imaju roditelji. Oni će promišljenim pristupom pomoći svojoj djeci stvoriti zdrave televizijske navike.

U današnje smo doba *zatrpani* ponudom računalnih igara. Kako kritički vrednovati njihove sadržaje? Kako odabrati igre primjerene recepcijskim sposobnostima djeteta? Stručnjaci se slažu da su najkvalitetnije računalne igre one koje potiču djetetov tjelesni, emotivni, spoznajni i društveni rast, koje su djeci razumljive i primjerene razini njihova jezičnoga razvoja. Također, postoje programi pomoću kojih su poznate priče animirane pa se mogu interaktivno istraživati (u skladu s djetetovim interesima). Dobro oblikovane računalne jezične igre omogućuju da djeca usvajaju nove riječi, povezuju misli u rečenice, oblikuju priče i sl. Kvalitetne multimedijalne igre mogu oplemeniti i poboljšati djetetov izgovor i predčitačke sposobnosti. Računalne igre međutim smatramo samo sredstvom za poboljšanje i razvoj dječjih jezičnih sposobnosti, a ne

surogatom roditeljske brige o djetetu. I računalne igre (jednako kao televizijske emisije i crtani filmovi) mogu biti *mač s dvije oštrice*; posveti li im dijete previše vremena, a zanemari druženje s vršnjacima i roditeljima, može imati problema u socijalnom razvoju. "Pretjerivanje u aktivnostima na računalo sprečava djecu u doživljavanju i upotrebljavanju društvenih jezičnih vještina koje su nužne za razvoj verbalne komunikativnosti. Istraživači su otkrili da u obiteljima gdje se za dobivanje informacija i interakciju oslanjaju uglavnom na računalo, a vrlo malo na čitanje knjiga, djeca imaju slabije jezične vještine od njihovih vršnjaka" (Apel i Masterson, 2004:127). Stoga roditelji trebaju stalno usvajati znanja o medijima i njihovu utjecaju na razvoj djetetova jezika; tako će donositi razumne odluke o uporabi i vremenu koje će njihovo dijete posvetiti sadržajima određenog medija te neće dopustiti da mediji upravljaju i manipuliraju njihovom djecom.

IGRE KOJIMA SE POTIČE DJETETOV JEZIČNO-GOVORNI RAZVOJ

Igra je aktivnost koja prati čovjeka u svim životnim razdobljima. Intrigira pedagoge, psihologe, etnologe, antropologe, sociologe, ekonomiste itd. Zanimljive definicije i opise igre daje Huizinga, npr. "Igra je djelatnost koja se odvija u razrađenim vremenskim, prostornim i smislenim granicama, u jednom vidljivom redu, prema dobrovoljno prihvaćenim pravilima, te izvan područja materijalne nužde ili korisnosti. Raspoloženje u kojemu se igra odvija jest uzdignuće i oduševljenje, bilo ono pobožno ili samo svečano, već prema tome je li igra posveta ili razveseljavanje. Ta djelatnost prati osjećaj ushićenja i napetosti, a ona sama donosi vedrinu i opuštanje" (Huizinga, 1992:121). Opisnu definiciju donosi Filipović, ističući da je igra "slobodna djelatnost duha i tijela bez koristi, cilja i svrhe, za razliku od činidbe i tvorbe ili rada kao svrsishodnih djelatnosti"; rasterećenje od svih svrha i razbibriga. Ipak, to "ne znači da je igra isto što i puka igrarija, samovolja i iluzija. Kao igra, ona ima vlastita *pravila* koja je određuju u njezinu odvijanju i time omeđuju od svake ne-igre. Igra, nadalje, nije ni čisti privid, ona ima vlastitu zbiljnost koja zahtijeva i igračku ozbiljnost te poštivanje pravila igre, te premda se odvija u realnom prostoru ona svojim načinom bitka seže i u imaginarni prostor mašte" (Filipović, 1989:138).

Na spoznajnu i kreativnu dimenziju igre te na njezin socijalni, emocionalni i tjelesni učinak upozorava Britton (2000:19): "Za dijete igra je ugodna, dobrovoljna, smislena i spontano odabrana aktivnost. Često je i kreativna, uključuje rješavanje problema, učenje novih društvenih vještina, novog jezika i novih tjelesnih vještina. Igra je vrlo važna za malo dijete budući da mu pomaže naučiti nove ideje i pretvoriti ih u praksu, uklopiti se u društvo te svladati emocionalne probleme, posebno u maštovitim igrama poput igre mame i tate s lutkama", te dodaje: "Igre također djetetu sjajno pomažu u intelektualnom razvoju jer će naučiti mnogo novih činjenica, a potiču i vještine rješavanja problema i pamćenja. Igre također pomažu društvenom razvoju, jer obično uključuju izmjenjivanje, suradnju s drugima i snalaženje u različitim situacijama. I napokon, igre pomažu razvoju tjelesnih vještina, poput spretnosti ruku i

koordinacije" (Britton, 2000:56). Uzimajući u obzir navedene značajke igre (bilo da se ističe "beskorisnost" igre, razonoda i zabava, dobrovoljnost i obvezatnost, napetost, uzdignuće i opuštanje ili pak smislenost, učenje novih ideja i njihovo pretvaranje u praksu te rješavanje problema), praktičari su uočili izvrsnu mogućnost učenja kroz igru. Jezične su igre "sve igre kojima je izražajno sredstvo jezik u svim svojim pojavnostima" (Peti-Stantić i Velički, 2008:7). Učenje kroz igru prirodna je čovjekova aktivnost određena pravilima, simbolična je i transformativna, voljno je i intrinzično motivirana, potiče divergentno mišljenje te pruža zadovoljstvo. Pomaže djetetu osmisлити svoj svijet. Utječe na razvoj percepcije, intelekta, pamćenja, emocija, volje i osobnosti djeteta. Igra omogućuje potaknuti djetetovu maštu, razvijati fantazijsko mišljenje i komunikaciju. Odrasli (roditelji i odgojitelji) trebaju promicati igraće aktivnosti vezane za učenje slušanja, govorenja, čitanja i pisanja. Trebaju, kad god je moguće, poticati dijete na prepoznavanje slova i zvukova, stvarati prigode da čuje jezik, proizvodi zvukove, reagira na njih, dati djetetu zanimljive predmete i igračke – da ih može držati, gledati, igrati se s njima, slušati njihov zvuk. Opipavanje predmeta pomaže djetetu koordinirati i jačati mišiće. Dijete ne voli kaotičnu sredinu, nego organizaciju i rituale. Roditelji i odrasli općenito moraju uzeti u obzir tu činjenicu pri planiranju svakodnevnih aktivnosti. Dorothy Einon (2007), baveći se intenzivno problemom učenja kroz igru, ističe ulogu odraslih u poticanju i usmjeravanju djetetovih aktivnosti te stvaranju ozračja u kojem će do izražaja doći dječji potencijali i sposobnosti.

U sljedećim ćemo poglavljima prikazati igre s obzirom na temeljne funkcije koje se pomoću njih razvijaju i usavršavaju: igre kojima se potiče slušanje, one kojima se potiče govorenje, igre kojima se potiče sposobnost čitanja i one za razvoj sposobnosti pisanja. Pri izboru igara za poticanje jezično-govornoga razvoja služili smo se popularnom literaturom čiji su autori Britton (2000), Goldberg (2003), Lawrence (2003), Einon (2005, 2007), Allué (2006), Silberg (2006), Adams (2007), Von Krafft i Semke (2008), Peti-Stantić i Velički (2008). Izbor igara donesen je prema subjektivnom kriteriju i nije utemeljen u autoričinoj praksi te se recepcija odabranih igara tek treba istražiti. Vjerujemo da će dobro upućeni, kreativni roditelji i odgojitelji znati odabrati najprikladnije igre za svoju djecu.

Igre kojima se potiče i razvija djetetova sposobnost slušanja

Mnogi znanstvenici ističu da se sposobnost slušanja razvija već u majčinoj utrobi gdje je dijete izloženo različitim zvukovima. Za kvalitetno usvajanje govornoga umijeća važan je daljnji razvoj vještine slušanja. Djetetu treba omogućiti stjecanje iskustva slušanja, vodeći ga svaki dan u šetnju, u trgovinu, puštajući glazbu i boraveći u društvu odraslih (slušanjem njihovih razgovora i sl.). U poticajnoj sredini lakše će se razvijati djetetove urođene mogućnosti. Za igre kojima se razvija sposobnost slušanja važno je pripremiti djetetove govorne i slušne organe za pravilno percipiranje i ispravan izgovor glasova, te radi skladnijeg razvoja cjelokupnoga govornog sustava. U ovome

poglavlju navodimo neke veoma korisne i poticajne igre za razvoj pažnje i vještine slušanja.

Djetetu u dobi do godinu dana mogu se pjevati pjesmice uz vježbe prstićima, npr:

*Eci peci pec
ti si mali zec
a ja mala vjeverica
eci peci pec.*

*Ovaj ide u lov.
Ovaj nosi pušku.
Ovaj jede krušku.
Ovaj kaže: "Daj i meni!"
Ovaj kaže: "Ne dam tebi!"*

Pritom treba redom dodirivati svaki djetetov prstić.

Igra zvečkom

Odrasla osoba stavi zvečku ispred djeteta (u dobi od rođenja do tri mjeseca) i nježno je zatrese, pjevajući sljedeće riječi (npr. na melodiju dječje pjesme *Svako jutro jedno jaje*):

*Zvec, zvec, tres, tres,
I-A-I-A-O,
Zvec, zvec, tres, tres,
I-A-I-A-O.*

Kad je odrasla osoba sigurna da dijete gleda zvečku, polako je miče na jednu stranu i pjeva pjesmicu ispočetka te nastavlja micati zvečku u raznim smjerovima, pri čemu pazi miče li dijete glavicu u smjeru zvuka. Djetetu se može zvečka staviti u ruku i ponoviti pjesmica.

Snimanje zvuka

Odrasla osoba snimi djetetovo brbljanje, a zatim djetetu pusti snimku i promatra njegove reakcije (Je li uzbuđeno onime što čuje? *Razgovara* li s kasetom?). Uživa li dijete slušati snimljene zvukove, treba pokušati i s drugim zvukovima, npr. zvukovima iz prirode. Takav oblik poticajnog okruženja može biti temelj za buduće govorne vještine.

Gdje je zvuk?

Odrasla osoba uzme glazbenu igračku na navijanje i stavi je izvan djetetova vidokruga. Navije igračku i upita: "Gdje je igračka?/Gdje svira?". Kad se dijete okrene prema izvoru zvuka, treba ga pohvaliti. Igra se može ponoviti u raznim dijelovima prostorije. Ako dijete puzi, igračka se može sakriti pod jastuk do kojeg dijete može doći.

Ta igra povećava sposobnost slušanja (prikladna je za dijete od osam mjeseci nadalje).

Zvukovi posvuda

Dijete u dobi od šest do devet mjeseci treba izlagati različitim zvukovima (gužvanju celofana, papira, zvukovima koje odrasli proizvode ustima – npr. mumljanju, oponašanju zujanja pčele, zvuka sirene, kašlja, kihanja i sl.); pritom odrasla osoba može staviti djetetov prst na svoja usta.

Glazbeni razgovor

Roditelj/odrasla osoba prepričava dan u pjesmi. Izmišlja melodiju i pjeva o svemu što je toga dana radila, npr. o buđenju, odijevanju, doručku, odlasku u trgovinu, o kućnim ljubimcima, djetetovoj braći i sestrama i sl. Što više riječi dijete čuje, bolje će razvijati svoje jezične sposobnosti. Ta je igra primjerena za dijete od šest mjeseci života nadalje.

Igre uz pljeskanje

Te su igre primjerene za djecu od dvije godine do šest godina; može se pjevati pjesma *Kad si sretan* i pritom pljeskati. Igre uz pljeskanje razvijaju osjećaj za ritam i poboljšavaju spretnost ruku.

Loto

Ta je igra primjerena dobi od tri do četiri godine. Potrebno je nabaviti fotografije ili crteže poznatih predmeta te snimiti zvukove koje proizvode, dati potom svakom djetetu u skupini po šest različitih kartica sa slikama, a zatim pustiti snimku s kasetofona nasumičnim redom. Prepozna li dijete zvuk i poveže li ga sa slikom na kartici koju ima, tu će karticu okrenuti. Pobjednik je dijete koje prvo okrene sve kartice. Dijete u toj igri uči prepoznavati zvukove, slušati ton, melodije i ritmičke osobitosti zvukova.

Igra tišine

Roditelj/odrasla osoba zamoli dijete da bude jako tiho te da osluškuje zvukove oko sebe. Nakon jedne do dvije minute šaptom ga pita koje zvukove čuje, jesu li glasni ili tihi i sl. Ta je igra primjerena dobi od dvije godine do šest godina, pomaže djetetu da se prilagodi zvukovima oko sebe te je korisna za razvoj slušne svijesti.

Identificiranje zvuka

Roditelj/odrasla osoba izabere svakodnevne predmete, sakrije ih i stavi djetetu povez na oči. Ulije vodu u čašu, zgužva list papira, stavi poklopac na lonac i sl., a dijete treba prepoznati zvuk koji čuje. Igra je prikladna za djecu od četiri godine nadalje.

Sakrivanje glazbene kutije ili glazbene igračke

Za igru se savjetuje upotrijebiti malu glazbenu kutiju ili glazbenu igračku.

Roditelj/odrasla osoba sakrije glazbenu kutiju ili igračku u drugoj sobi, a dijete je pokušava pronaći slijedeći njezin zvuk. Kada je pronađe i donese, može je ponovno sakriti, a onda roditelj/odrasla osoba kreće u potragu. Svrha je ove igre razviti auditivno razlikovanje. Prikladna je za djecu stariju od tri godine.

Crveno, zeleno

Roditelj stane preko puta djeteta na drugi kraj sobe. Kada kaže *crveno*, dijete treba stajati nepomično, a kada kaže *zeleno*, dijete treba ići prema suigraču. Dijete i roditelj mogu zatim zamijeniti uloge. Svrha je ove igre, kao i prethodne, razvijati auditivno razlikovanje. Igra je primjerena djeci od tri godine nadalje.

Iznad, ispod, oko i preko

Za igru je potrebna lutka i dvije sjedalice, jedna za odraslog, druga za dijete. Roditelj/odrasli i dijete sjednu jedan nasuprot drugome. Roditelj nauči dijete ovu pjesmicu (najprije je odigra s djetetom, a zatim dijete izvodi pokrete s lutkom):

*Iznad, ispod, okolo i preko,
Skače,
Skače mali zeko.
Natrag, naprijed i u stranu,
Zeko mali traži mamu.*

Svrha je igre razvijati auditivno razlikovanje i osjećaj za ritam. Igra je primjerena djeci u dobi od tri godine nadalje.

Rime

Za ovu je igru potreban komplet kataloških kartica 7x10 cm. S jedne strane kartice napiše se kratka riječ, a s druge njezina rima. Potrebno je pogoditi koja je riječ na poleđini kartice. Prvi igrač pročita riječ na jednoj strani kartice (ako dijete može čitati, treba mu dopustiti da pročita riječ). Zatim igrači naizmjenice pokušavaju pogoditi koja je rima s druge strane kartice (npr. *žir – sir, voda – roda, zemlja – zemlja, gost – kost, kotač – kolač, brava – trava, kist – list*). Tijekom igre dijete otkriva da jedna riječ ima mnogo rima (pored rime koja je navedena s druge strane kartice). Svrha je igre razvijati auditivno razlikovanje. Igra je primjerena dobi od četiri godine nadalje.

Slušanje i ispunjavanje uputa

Djetetu treba dati upute i reći mu da ih mora provoditi zadanim redosljedom, npr.:

"Dodirni stolac, zatim kauč pa vrata."

"Pljesni dlanovima, skoči preko kartice, a onda prošeci oko mene."

"Otvori vrata, lupni po stolu i tri puta poskoči."

Svrha je ove igre razvijati auditivno pamćenje. Može se početi s dvjema uputama, a onda *napredovati* do triju uputa. Igra je primjerena dobi od četiri godine nadalje.

Prepričavanje bajke

Djetetu treba pročitati zanimljivu bajku (omiljene dječje bajke i zabavne za prepričavanje jesu *Tri praščića, Crvenkapica, Snjeguljica, Ljepotica i zvijer i Mala sirena*) i zamoliti ga da je prepriča. Svrha je ove igre razvijati auditivno pamćenje, bogatiti rječnik, vježbati usmeno izražavanje. Igra je primjerena djeci od pet godina nadalje.

Igrama za razvoj auditivne pažnje dijete razvija sposobnost razlikovanja zvukova na temelju njihovih akustičkih kvaliteta, ispravno percipiranje i razumijevanje poruka sugovornika, glasovnu svijest, pažnju, koncentraciju, suradnju u skupini i sl.

Igre koje potiču i razvijaju djetetove govorne sposobnosti

Prije nego što izgovori svoju prvu riječ, dijete treba svladati vještinu izgovora glasova i slogova. Pritom se služi oponašanjem, ali je od velike važnosti i poticaj okoline. "Djeca okružena riječima gotovo uvijek potpuno progovore prije nego što navrše tri godine. Djeca s kojom se malo razgovara, mogu imati problema u svladavanju govora" (Silberg, 2006:39). Ranije uvođenje glazbe u igru također povećava dječje mogućnosti za usvajanje jezika. Stimulativne govorne igre provode se s djetetom kako bi se potaknuo skladan govorni razvoj te spriječila moguća odstupanja tijekom toga razvoja. Mogu se provoditi kod kuće, u dječjem vrtiću i drugdje. Igre poticanja izgovora glasova i slogova usko su povezane s igrama koje potiču slušanje te s onima za razvoj motorike. Za stimuliranje govornih sposobnosti važna je rana djetetova izloženost glazbi, govoru i razgovoru. Oko prve godine života dijete je spremno za izgovaranje prve riječi. U poticajnoj će okolini ono lakše usvajati nove riječi. Djetetu igra nikada ne smije biti prisila, nego razonoda i zabava. Svaka se igra mora prilagoditi recepcijskim sposobnostima te se u svakoj igri treba pratiti djetetovo raspoloženje. Opisat ćemo nekoliko igara koje potiču i razvijaju govorne sposobnosti.

Tepanje

Djetetu se (od rane dobi) npr. može tepati rečenica: "Ti si tako slatka beba" višim tonom, pri čemu dijete držite blizu svojega lica i gledate ga ravno u oči. Tepanjem se potiče izmjena samoglasnika, što je izvrsna podloga za razvoj govorne vještine (djeca odgovaraju na tepanje).

Blistaj, blistaj!

Odrasla osoba posjedne dijete (od osam mjeseci nadalje) na pod tako da gleda u nju, pa mu pjeva *Blistaj, blistaj, zvijezdo mala*, držeći ga pritom za ruke. Na posljednjoj riječi svakog stiha pljesne djetetovim rukama i nešto glasnije otpjeva tu riječ:

*Blistaj, blistaj zvijezdo MALA
Tko si, što si, rad bih ZNALA*

*Visoko gore vidim te JA
Kao dragulj ti svjetlost SJA.
Blistaj, blistaj zvijezdo MALA
Tko si, što si, rad' bih ZNALA.*

Tom se igrom potiče osjećaj za ritam, što je odlična podloga za razvoj govora.

Pjesme na različite načine

Odrasla osoba djetetu (od devet mjeseci nadalje) pjeva omiljenu pjesmicu (npr. *Zeko i potočić*, *Bila mama Kukunka* i sl.) na različite načine: visokim tonovima, šapćući, mumljajući, dubokim tonovima itd. Što je više načina na koje dijete čuje istu pjesmu, više će se truditi da ih oponaša i tako će stvarati temelj za razvoj govornoga umijeća.

Otkrivamo knjige

Djetetu u dobi između devet i dvanaest mjeseci treba započeti svakodnevno čitati knjige. Dijete zanima oblik knjige, okretanje stranica, držanje i dodirivanje knjige, slike. Zato mu treba pokazivati slike u slikovnici i reći tko/što je na njima. Kad mu se nekoliko puta pokaže ista slika, dijete će naučiti naziv predmeta ili ime osobe na slici. Istu knjigu djetetu treba ponovno čitati. Također mu se mora dopustiti da drži i ispusti knjigu te okreće njezine stranice. Takvi su postupci podloga za dobar govor i čitanje.

Imenovanje kartica

Odrasla osoba oblikuje tri do četiri kartice sa slikama predmeta iz svakodnevnog života te ih pokaže djetetu, jasno izgovori nazive predmeta, nekoliko ih puta ponovi, a zatim zamoli dijete da imenuje predmete na slikama prema slučajnom redoslijedu. Mogu se imenovati odjeća (čarape, rukavice, šešir), predmeti u kući (tanjur, šalica, žlica), hrana i piće (kolač, keksi, jaja, kruh, voda, sok), predmeti na ulici i zgrade (automobil, kuća, trgovina), životinje (mačka, pas, miš), dijelovi tijela (ruke, noge, prsti) itd. Ta je igra primjerena za djecu od prve godine života nadalje. Pomaže bogatiti djetetov rječnik.

Jahanje na koljenima odrasle osobe

Ta se igra odvija uz pjesmice i ritmove koje dijete najbolje poznaje, različitom brzinom. Odrasla osoba pri *jahanju* može npr. izgovarati pjesmicu:

*Diha, diha – četiri noge,
Sve četiri krute!
Diha – diha, mi idemo
Na daleke pute!*

Na taj se način ističe rima u pjesmici, dijete usvaja manje zvukovne cjeline od kojih se riječi sastoje, što je dobro za razvoj vještina potrebnih za kasnije sricanje i čitanje. Opisana je igra primjerena za jednogodišnje dijete.

Vidim, vidim

Jedan od igrača odabere predmet koji svi vide i kaže: "Vidim, vidim..." Ostali igrači pitaju: "Što vidiš?", a on odgovara: "Predmet koji počinje slovom..." i kaže početno slovo predmeta. Igrači jedan po jedan postavljaju pitanja kako bi otkrili o kojem je predmetu riječ. Suigrač odgovara samo sa "da" ili "ne". Nakon svakog potvrdnog odgovora, igrači mogu pokušati pogoditi predmet. Tko prvi pogodi odabire sljedeći predmet. Tom se igrom razvijaju vidna percepcija i glasovna svijest, a igra je primjerena djeci od četiri godine nadalje.

Pokvareni telefon

U igri sudjeluje više igrača. Prvi igrač šapne izmišljenu poruku igraču do sebe. Kad on primi poruku, šapne je sljedećem. Kad posljednji igrač primi poruku, izgovori je naglas. Prvi igrač kaže je li upravo tu riječ odaslao kao poruku (ili nije). Tom se igrom razvija vještina slušanja. Pogrešno čuta i izgovorena riječ može izazvati smijeh ostalih sudionika. Ta je igra primjerena djeci od pet godina nadalje.

Deset sekundi

Voditelj igre odabere 10 predmeta i pokazuje ih igračima 30 sekundi. Sljedećih deset sekundi broji unatrag da poveća uzbuđenje. Kad vrijeme isteče, voditelj prekriva predmete krpom. Igrači jedan za drugim navode predmet kojeg se sjećaju i pritom nastoje ne ponoviti neki od spomenutih predmeta. Igra završava kad se nitko više ne sjeća predmeta ili kad igrači pogode sve predmete. Tom igrom dijete vježba pamćenje i širi svoj rječnik, a igra je primjerena petogodišnjoj djeci.

Zadnje slovo – prvo slovo

Igrači formiraju red. Prvi igrač kaže bilo koju riječ, npr. *drvo*. Drugi igrač mora reći riječ koja počinje posljednjim slovom prethodno izgovorene riječi. Tako drugi igrač npr. kaže riječ *olovka*. Treći igrač sljedeću riječ mora početi slovom *a* itd. Igra se nastavlja sve dok neki igrač ne ponovi riječ. Tom se igrom provjeravaju rječnik i pamćenje sudionika. Primjerena je dobi od šest godina nadalje.

Gradnja kula u zraku

Odrasla osoba legne s djetetom u travu, promatra s njim oblake, potiče dijete da odgovori na pitanja, aktivirajući maštu: "Što vidimo?" – "Zmajeve, vile, princeze, dvorce itd." Tom se igrom potiču djetetove imaginacija i kreativnost te se bogati vokabular. Prikladna je za četverogodišnjake i starije.

Brzalice

Kad god je to prikladno, odrasla osoba treba ponavljati brzalice (npr. *Petar Petru plete petlju. Dok je petlju ispetljao, sav se u nju zapetljao; Na vrh*

brda vrba mrda; Tri trešnjara tresu trešnje u trešnjiku; Riba ribi grize rep; Ture bure gura, bula bure valja, brže ture bure gura, neg' što bula bure valja i sl.) te hrabriti dijete da i ono pokuša smisliti/izgovoriti brzalice. Dijete tako obraća pozornost na skupine glasova od kojih se riječi sastoje. Tom se igrom vježba izgovor i razvija elokvencija. Primjerena je dobi od četiri godine (i starijoj).

Oblikovanje neobičnih slika

Odrasla osoba i dijete lijepo izrezane sličice u cjelinu, oblikujući neobične slike i opisujući ih; time dijete razvija maštu i koncentraciju te bogati svoj rječnik. Igra je primjerena petogodišnjacima.

Čitanje i prepričavanje priče

Odrasla osoba čita djetetu priču te ga potiče da je prepriča prema slikama ili da pogađa scene – slike iz priče koju dijete prepričava; dijete vježba pamćenje i bogati svoj rječnik. Igra je primjerena dobi od pet godina nadalje.

Pričanje priče prema zadanim uzorcima

Odrasla osoba zada djetetu uzorke, npr. *Bila sam vesela kao..., Sunce je sjalo poput..., Marko je vikao snažno poput..., Kraljica je bila lijepa kao...,* a dijete prema tim uzorcima treba oblikovati priču. Opisanim igrom potiče se djetetova kreativnost te ono bogati svoj rječnik. Primjerena je dobi od pet godina nadalje.

Samostalna prerada sadržaja priče

Odrasla osoba djetetu treba pročitati kratku priču, a dijete je treba preraditi – preoblikovati prema vlastitom nadahnuću. Time se potiču djetetova kreativnost i mašta. Igra je primjerena dobi od šest godina nadalje.

Razvijanje priče

Netko počne priču s dvjema ili trima rečenicama, sljedeći nastavlja također s dvjema ili trima rečenicama u krug, do posljednjeg sudionika igre. Na taj se način razvija suradnja u skupini, dijete bogati svoj vokabular te usmjerava koncentraciju i pozornost prema ispričanim događajima. Igra je primjerena dobi od šest godina nadalje.

Postavljanje pitanja Izvanzemaljcu

Odrasla osoba kaže djeci: "U posjet vam je došlo biće s drugog planeta. Što biste ga pitali?" Djeca zatim postavljaju pitanja izvanzemaljcu. Tom se igrom potiču kreativnost i mašta, a prikladna je za dob od šest godina nadalje.

Posjet kazalištu

Zajednički posjet kazalištu odrasle osobe i djeteta može veoma pozitivno djelovati na razvoj i usavršavanje djetetova govora. Nakon predstave odrasla osoba treba zamoliti dijete da prepriča radnju (možda se prisjeti i dijelova

izvornoga teksta). Spomenuto treba oblikovati kao igru, tako da dijete odgovara na zahtjev potpuno neopterećeno. Opisanim se igrama aktiviraju pokretljivi dijelovi govornog aparata (jezik, usne, donja vilica, meko nepce), potiče se djetetov izgovor, kontrola intonacije, glasovna svijest, prepoznavanje rime, sastavljanje rečenica, oblikovanje teksta, bogaćenje rječnika, razvoj prostorne orijentacije, vježbanje koncentracije i pažnje, logičko zaključivanje, kreativnost, mašta, pamćenje i suradnja u skupini.

Igre koje potiču djetetovu vještinu čitanja

Dijete svoju prvu riječ izgovori u prosjeku s godinu dana. Dvogodišnjak oblikuje rečenicu s dvjema riječima, šestogodišnjak pak rečenicu sa šest do osam riječi. Već od faze prve riječi možemo s djetetom igrati igre kojima ćemo postaviti temelje za razvoj predčitačkih vještina. Istraživanja su pokazala da djeca koja vrlo rano nauče čitati rado čitaju cijeli život. Predčitačke vještine dijete treba svladavati u poticajnom ozračju, a svaki oblik usvajanja tih vještina doživljavati kao prirodan način učenja. U svakoj aktivnosti valja poticati djetetovu kreativnost i samopoštovanje. Odrasla osoba treba voditi i usmjeravati dijete te u njemu poticati ljubav prema čitanju, okružiti ga riječima (usmenim, pisanim), slikovnicama, knjigama, plakatima i sl. Prateći djetetov interes za knjige, Lawrence (2003) zamjećuje da su djeca do druge godine zaokupljena slikama životinja i svakodnevnih predmeta u slikovnicama te da uživaju u rimama i brojalicama. U djece od dvije do tri godine popularne su knjige koje sadržavaju širi raspon brojalica i dječjih pjesmica. Zanimaju ih teme iz njihova okružja (grada, sela, predgrađa, prirode) te knjige koje nude stvarne i izmišljene priče. Od treće do četvrte godine djeca pokazuju šire interese – vole knjige kojima su teme osjećaji i nove situacije (npr. mala škola, odlazak liječniku, rođenje brata ili sestre). Uživaju u humoru. Djeca u dobi od četiri godine do pet godina zainteresirana su za knjige koje im pomažu razumjeti svijet i živote drugih ljudi. Humor postaje za njih još važniji. Petogodišnjaci i šestogodišnjaci uživaju u duljim knjigama s manje slika i složenijim zapletom, s uputama o tome kako što činiti. Raduju se igrama riječi, humorističnim pjesmicama i sl. Atlas ili prvi rječnik korisni su dodatak njihovoj knjižnici. Djeca najprije postanu svjesna većih jezičnih jedinica – riječi u rečenicama, slogova u riječima. Ona s jačom sviješću o jezičnoj strukturi lakše će naučiti čitati od djece sa slabijom sviješću ili od one koja nemaju tu svijest. Mnogi su odgojitelji zamijetili da su, nakon vježbi za poticanje svijesti o slogovima i glasovima, mnoga djeca pokazala velik interes za čitanje i pisanje. Bolje čitaju djeca bogatijega rječnika. Ona koja čitaju slabije imaju manje samopoštovanje. Roditelji i odgojitelji mogu poticati glasovnu svijest i bogaćenje rječnika čitanjem knjiga primjerenih djeci, te igranjem s djecom jezičnih igara koje ističu jezičnu strukturu. Da bi dijete postalo čitatelj, mora mnogo slušati i govoriti. Dijete koje nema prigodu slušati govor te koje odrasli ne potiču na govor, često teže svladava umijeće čitanja te može zaostati u govornom razvoju. Čitanje naglas (uz djetetovo sudjelovanje) pomaže djetetu usvajati nove riječi, nove spoznaje o svijetu te shvaćati povezanost pisane i

izgovorene riječi. U predškolskoj dobi dijete istražuje svoju okolinu, uživa u slušanju i razgovoru o slikovnicama, sudjeluje u jezičnim igrama, prepoznaje neka slova i povezuje ih sa zvukovima, shvaća da se slovima prenose poruke. Čitanje se može usvojiti sintetičkom i analitičkom metodom. U sintetičkom načinu učenja polazi se od percepcije cjeline (riječi); dijete na temelju vidnog pamćenja usvaja grafičku sliku cijele riječi i uspostavlja vezu sa slušnom slikom, odnosno s načinom izgovora riječi i objektom koji određena riječ imenuje (npr. majka djetetu pokazuje karticu sa svojom fotografijom ispod koje velikim slovima piše *MAMA*, zatim mu pokazuje drugu karticu sa slikom i potpisom *TATA* i izgovara napisanu riječ). Sintetičko se čitanje odnosi dakle na prepoznavanje pisanih cjelina. Dijete spoznaje da se svaka od tih cjelina sastoji od dijelova – slogova i slova te da slovo označuje određeni glas. Nakon spoznaje elemenata od kojih se riječ sastoji, dijete ih ponovno ujedinjuje u cjelinu i prelazi na sintetičko čitanje. Prema analitičkom sustavu, dijete najprije usvaja pojedinačna slova, uspostavlja asocijativne veze između slova i glasova pa uči spajati slova u slogove (čita *ma–ma*) i slogove u riječi. Prema mišljenju Posokhove (1999), za predškolsko dijete prirodnijim se smatra sintetički način usvajanja umijeća čitanja.

Igre koje ćemo opisati mogu motivirati razvoj djetetovih predčitačkih i čitačkih vještina.

Glazbene igre u krugu

Primjerene su dobi od dvije godine do šest godina. Odnose se na ritmičke pjesmice kojima se dijete potiče da primijeti glasove i slogove od kojih se sastoje riječi (npr. *Mi smo djeca vesela, Ringe, ringe, raja, Ide maca oko tebe*).

Pjesmice uz radnju

Primjerene su dobi između druge i četvrte godine života. Dijete će lakše usvojiti pjesmu uz pokrete; izvođenje pokreta daje dodatni osjećaj postignuća (npr. pjesme *Kad si sretan, Blistaj, blistaj, zvijezdo mala, Boc, boc iglicama* mogu se izvoditi uz pokrete).

ABC pjesmice

Za lakše usvajanje umijeća čitanja korisno je i poticajno pjevati pjesmice koje sadržavaju slova abecede. Znanje naziva i oblika slova označava se pojmom *abecedno znanje*. Pjesmice koje sadržavaju dijelove abecede pomažu djeci zapamtiti abecedni redoslijed slova te skreću pažnju na slova uopće. Ta je igra primjerena djeci od četiri do pet godina.

Registracijske tablice

Dok odrasli s djetetom šecu ulicom, trebaju usmjeriti pažnju na automobilske registracijske pločice i na različita slova i brojeve na njima te potaknuti dijete da ih prepozna. Ako su djeca manja, počnite sa slovima koja poznaju ili koja je lako objasniti (*I kao igla* i sl.). Djeca tako prepoznaju slova i

brojeve, primjećuju kontekste u kojima se oni javljaju te vježbaju pamćenje. Igra je primjerena dobi od tri godine do šest godina.

Kako se zove predmet?

U toj igri dijete uči čitati riječi u kontekstu. Upoznaje izgled napisanih riječi. Na naljepnice odrasla osoba napiše velikim tiskanim slovima nazive nekih predmeta iz djetetova okruženja, nalijepi ih npr. na prozor, vrata, stol, ormar i sl. Drži naljepnice tjedan dana i zamijeni ih sa šest novih naljepnica. Zatim na list papira ispiše riječi predmeta koji su na sebi imali naljepnice *prozor, vrata, stol, ormar* i provjeri je li dijete u stanju spojiti naljepnice s riječima s papira. U početku treba rabiti jednostavnije riječi, a poslije složenije. Igra je primjerena djeci od tri godine i starijoj.

Oblikovanje slikovnice o djetetu

Odrasla osoba i dijete zajedno oblikuju slikovnicu s poglavljima: *Moji prijatelji, Moji ljubimci, Moje igračke, Moja kuća, Moja soba* i sl. Valja potaknuti dijete da čita tu slikovnicu članovima obitelji i gostima. Takvo oblikovanje pomaže razvijati govorne i pisane jezične vještine i kreativnost te koordinaciju ručnih mišića. Igra je primjerena djeci od pet godina nadalje.

Brojenje rima

Kad je raspoloženo, dijete treba recitirati pjesmice, brojiti uz pomoć prstića i izvoditi radnje koje pjesmica opisuje, npr:

Jedan, dva, do neba

Tri, četiri, po sjekiri

Pet, šest, bit će ples

Sedam, osam, do pol osam

Devet, deset, ti si mali crni pesek.

Dijete uči brojiti, počinje shvaćati značenje brojeva, izgovara rimu (a to je temeljna vještina za razvoj čitanja i sricanja koja djetetu omogućuje da zamijeti sličnosti između dijelova riječi). Ta je igra primjerena djeci od tri godine nadalje.

Izlazak

U velikoj trgovini odrasla osoba s djetetom na svakom odjelu može igrati igru pogađanja predmeta, npr. *Vidim nešto što počinje slovom P! (Papuče!)*.

Dijete zajedno s odraslom osobom može prebrojiti ljude u redu za blagajnu. Dok čekaju, mogu smišljati rime na zadanu riječ, npr. *grah – prah, mama – dama* itd. Dijete na taj način pokušava prepoznati slova i riječi te spoznati kontekste u kojima se pojavljuju brojevi i slova. Igra je primjerena dobi od tri godine nadalje.

Brojenje vani

Kad dijete svlada brojeve, odrasla osoba u šetnji s njim može postavljati pitanja: "Koliko je ljudi na autobusnoj stanici? Koliko je novčića potrebno za

sladoled?" i sl. Dobro snalaženje s brojevima pojačava djetetovo samopouzdanje. Igra je primjerena za djecu od tri godine nadalje.

Čitanje i gluma

Roditelj/odrasla osoba napiše rečenicu koju će dijete pročitati i odglumiti, npr. *Dodaj mi, molim te, svoju omiljenu lutku/knjigu! Nađi crvenu čarapu/plavu šalicu! Glumi liječnika! Otrči u kuhinju! Nađi tri stvari koje možemo pojesti!* itd. Igra je primjerena djeci koja su svladala vještinu čitanja.

Otkrivanje važnosti reda riječi

Trakice papira s riječima pomiješaju se, npr. *igra dijete se ili se dijete igra*, a roditelji i dijete nakon pokušaja različitih kombinacija odabiru pravilan red riječi. Igra je primjerena djeci koja su svladala vještinu čitanja.

Opisane igre potiču dijete uočavati rime, povezivati glasove i slova, prepoznavati slova abecede. Tako se stvara temelj za djetetovo čitanje i pisanje.

Igre koje potiču djetetovu vještinu pisanja

Nakon što je dijete svladalo osnove govora, počinje usvajati pismo. *Istraživanjem* slikovnica postavljeni su temelji za usvajanje umijeća pisanja (dijete je naučilo kako okretati stranice, uočava razlike između slika i slova itd.). Začeci pisanja uočavaju se među zavijucima na dječjim crtežima; poslije će ti zavijuci postati slova. U predškolskoj je dobi veoma važno naučiti *kontrolirati* olovku. Da bi dijete naučilo pisati, potrebno je potaknuti razvoj fine motorike. S takvim se aktivnostima može početi već s osamnaest mjeseci djetetova života. Dijete npr. vježba ulijevati tekućinu (mlijeko dodaje pahuljicama, zalijeva biljke, ulijeva vodu u čašu i sl.). Takvi će mu pokreti olakšati nadzor nad rukom te će poslije lakše usmjeravati ruku pri pisanju. Čim dijete postane sposobno držati bojicu u ruci, može početi crtati. Crtanjem se razvija fina motorika potrebna za pisanje. Također je važno za razvoj samopouzdanja (dijete se osjeća dobro kad je u toj aktivnosti uspješno). Odrasla osoba treba poticati dijete da crta, piše, črčka, škraba (to su, već smo spomenuli, začeci budućih slova). Uz pravilan će poticaj, kroz igru, dijete brzo naučiti oblikovati i imenovati slova. Velika je sličnost igara kojima se razvijaju predčitačke vještine s onima kojima se razvija vještina pisanja. Sricanje, prepoznavanje pojedinih glasova i slogova od kojih je sastavljena riječ, uočavanje nizova glasova, tj. prepoznavanje riječi i spoznavanje da je govor sastavljen od niza riječi, vještine su prijeko potrebne i za svladavanje pisanja. Postoje međutim igre prilagođene usvajanju toga umijeća. Ne postoji jedinstveno mišljenje o usvajanju čitanja i pisanja u predškolskom razdoblju. Neki smatraju da dijete ne treba poučavati čitanju i pisanju prije polaska u školu. Ipak, predškolsko je dijete sposobno čitati i pisati. Imajući na umu spomenuto, švedski predškolski kurikulum planira učenje čitanja i pisanja kroz igru. Za sposobnost čitanja i pisanja najvažnija je svijest o subleksičkim jedinicama – slogovima i glasovima. Donosimo izbor igara kojima se može potaknuti vještina pisanja.

Vidno-prostorne igre sa slovima i riječima te grafomotoričkim aktivnostima

Dijete pronalazi lik na desnoj strani koji odgovara onome s lijeve strane, slaže slova od štapića prema uzorku i bez uzorka, dovršava određeno slovo, spaja točkice, boji crtež, dovršava crtež prema uzorku, piše preko slova, markira riječi koje označavaju predmet na crtežu (za jedan se crtež mogu ponuditi npr. tri riječi) i sl. Opisanim se igrama vježba grafomotorika, spajanje pojma i slike, koncentracija i percepcija. Igra je primjerena djeci koja su svladala slova.

Sastavi popis

Čim počne crtati, dijete pokušava i *pisati*. Kada odrasla osoba npr. sastavlja popis za kupovinu, treba i djetetu dati papir s crtama i olovku da i ono napravi svoj popis, izabрати slova koja je slučajno napisalo te ga pohvaliti. To će potaknuti dijete da pravilno napiše ta slova. Dijete će tako postupno prepoznavati slova te ih s vremenom pisati. Igra je primjerena djeci od tri godine nadalje.

Pisanje po zraku

Dijete sjedne roditelju/odrasloj osobi u krilo. Roditelj/odrasli uzme djetetovu ruku (kojom piše) u svoju te piše slova po zraku (koristeći se dječjom rukom kao olovkom). Dijete pogađa koje je slovo napisano. Postoji i složenija inačica ove igre: odrasla osoba napiše riječ na papir, kaže djetetu da je promotri, zapisanu riječ prekrije rukom, zamoli dijete da nekoliko puta riječ izgovori i da je istodobno ispiše rukom po zraku; dijete može tu riječ napisati i na papiru. Igra je namijenjena dobi od pet do sedam godina.

Spajanje slogova u riječ

Dijete spaja slogove u riječ, npr. *di-te-je = dijete*, *li-sto-ca = stolica*, *ka-i-grač = igračka*; tom se igrom potiče slogovna sinteza.

Dopunjavanje i odabiranje

Dijete dopunjava rečenicu i od dviju ponuđenih riječi odabire onu koja se uklapa u kontekst (npr. *Mi _____ vrlo sretni (smo, su)*; *Mačka _____ bijela (sam, je)*; *Pas _____ crn (smo, je)*; *Mi _____ djeca (smo, ste)*; *Oni _____ dobri (ste, su)*). Tom se igrom potiče djetetovo logičko mišljenje.

Sastavljanje riječi od ispremiješanih slova

Dijete sastavlja riječi od ispremiješanih slova (npr. *spa = pas*, *šmi = miš*, *lepi = pile*, *čakma = mačka* i sl.). Tom se igrom potiču djetetova glasovna svijest i oblikovanje riječi.

Igra Vješala

Igrač smisli neku riječ, napiše njezino prvo i posljednje slovo, a ostalo zamijeni crticama. Ostali igrači naizmjenice pokušavaju otkriti slova koja nedostaju. Kad igrač pogodi slovo, upisuje ga na njegovo mjesto. Ako pogriješi,

igrač počinje crtati *vješala*, dodajući crticu za svako pogrešno slovo. Igrači mogu pogriješiti 11 puta. Igrač crta *vješala* s pet crta, a *obješenog* sa šest crta. Ako je crtež gotov dok riječ još nije pogođena, igra je izgubljena. Tom se igrom potiču djetetova glasovna svijest, koncentracija i pozornost.

Igra *Vješala* i prethodne četiri igre namijenjene su djeci koja su svladala temelje umijeća pisanja.

Koji je to glas?

Odrasla osoba potiče dijete da prepozna prvi i posljednji glas, a zatim i sve glasove u riječima, npr.: "Možeš li mi reći koji je prvi glas u riječima *čarapa, stol, cipela, knjiga, đak*? Možeš li mi reći koji je posljednji glas u riječima *hrast, kralj, prag, vuk, kolač*? Možeš li mi reći sve glasove u riječima *čep, kuća, džem, ptica, kruh, lutka* i sl.?" Igra je prikladna za dob od pet godina nadalje.

Magnetska slova na hladnjaku

Roditelj ostavi jednostavnu poruku djetetu oblikovanu pomoću magnetnih slova na hladnjaku (te hrabri dijete da odgovori na poruku).

Na slovo, na slovo

Roditelj izabire jedan predmet, npr. papir te kaže: "U ruci držim nešto na slovo, na slovo P!" Dijete kaže: "Papir", a roditelj mu potvrdi da ima pravo – "Da, P za papir." Slijede drugi predmeti (da bi igra ostala zanimljiva), a roditelj i dijete mijenjaju uloge pitača i odgonetača. Igra je primjerena petogodišnjoj (i starijoj) djeci.

Opisanim se igrama motiviraju prepoznavanje i vježbanje pisanja slova, glasovna svijest, glasovna analiza, slogovna sinteza, bogaćenje rječnika, oblikovanje rečenice, logičko mišljenje, koncentracija i pažnja, povezivanje riječi i pokreta. Kroz igru djeca stječu samopouzdanje, razvijaju znatiželju, raduju se spoznavanju novog. Postupno shvaćaju da pisanje ima svrhu (označivanje, informiranje, podsjećanje). Vidi li dijete roditelje i odrasle kako pišu, rado će ih oponašati. Shvatit će da je pisanje (kao i čitanje) korisna vještina i zabavan način komunikacije. Igre kojima se razvija sposobnost pisanja, roditelji bi s djecom trebali igrati svaki dan, nekoliko minuta. Budući da postoje odstupanja od uobičajenog jezično-govornog razvoja, dob djeteta prikladnu za određene igre treba smatrati samo okvirnom. Djeca će uživati u opisanim igrama; u ugodnom ozračju, spontano i radosno usvajati će nova znanja i vještine, razvijati sposobnosti, družiti se s roditeljima i vršnjacima, uspostavljati emotivne veze, razvijati intelekt i kreativnost, jačati samopouzdanje.

ZAKLJUČAK

Govor se ne razvija bez ljudskog okruženja. Na djetetov jezično-govorni razvoj utječu urođene sposobnosti, okolina i djetetova samoaktivnost. Obitelj kao najprirodnija djetetova sredina ima značajnu ulogu u razvoju njegova govora.

Roditelji imaju urođenu sposobnost poučavanja djeteta jeziku (pojednostavljen govor, ponavljanje, intonacija ...). Djetetu treba dati prigodu da govori, da razgovara (na standardu ili dijalektu). Ono mora imati osjećaj slobode izražavanja te uvijek dobiti povratnu informaciju o svojim jezično-govornim pokušajima. Odgojitelji osjetljivi na dječje potrebe potiču komunikaciju, motiviraju djetetov spoznajni, jezični i socio-emocionalni razvoj. Kako dijete svladava jezične oblike, usvaja sve više komunikacijskih uloga. Nije li uključeno u kakvu zanimljivu aktivnost, koncentracija mu je veoma slaba. Dijete treba imati dovoljno vremena da iskaže svoje misli, treba mu dopustiti pogreške u artikulaciji i gramatici, obavljati s njim različite aktivnosti, npr. graditi, polijevati, čitati, pisati itd. Od rođenja do pete godine dijete razvija jezik, mišljenje, tjelesne sposobnosti, emocije i društvene vještine koje će mu biti potrebne cijeli život. Motivacija i želja za učenjem bitni su za djetetov razvoj.

Objasniti jezično-govorni razvoj pokušali su bihevoristi (ističući model *podražaj – odgovor na podražaj – potkrepljenje*), nativisti (polazeći od činjenice da djeca proizvode i potpuno nove rečenice koje nisu imala prigodu čuti u svojoj govornoj okolini), kognitivisti (ističući važnost spoznaje za razvoj govora) te predstavnici socijalne teorije (ističući važnost okoline za djetetov govorni razvoj). Nijedna teorija pojedinačno nije dala potpune odgovore na taj složeni problem. Fenomenu djetetova jezično-govornog razvoja najbolje je pristupati multidisciplinarno. Da bi dijete usvojilo i naučilo jezik, treba imati urođene sposobnosti, razvijen govorni i slušni aparat, uredan kognitivni razvoj te biti izloženo jezičnim uzorima i utjecaju okoline (u raznim komunikacijskim situacijama). Normalan jezično-govorni razvoj predškolskoga djeteta ostvaruje se tijekom predlingvističke i lingvističke faze. Govorni razvoj počinje znatno prije izgovaranja prve riječi. Predlingvistička faza počinje prvim krikom novorođenčeta. Obilježava je najprije spontano glasanje, a zatim artikuliranje glasova primjerenih materinskom jeziku. Lingvistička faza počinje prvom djetetovom riječju, a traje otprilike do polovice četvrte godine života (iako se jezik usvaja i uči cijeli život).

Suvremena pedagogija, razvojna psihologija i druge znanosti ističu važnost igre u razvoju ličnosti tijekom odgoja i obrazovanja. Igra je slobodna i zabavna, omogućuje učenje, spoznaj i rješenje problema, pomaže razvoju motorike, pruža osjećaj radosti i zadovoljstva. Bitna je za razvoj djeteta od rođenja do polaska u školu (a i poslije). Pravilno odabranim igrama može se potaknuti djetetov jezično-govorni razvoj. Pritom je uloga odraslih iznimno važna – prepoznati djetetove interese, pravilno ih usmjeriti, biti strpljiv. Igre kojima se potiče slušanje, govorenje, čitanje i pisanje moraju se prilagoditi recepcijskim sposobnostima djeteta. Primjena igara opisanih u ovom članku treba se temeljito istražiti u praksi. U poticanju djetetova jezično-govornoga razvoja važnu ulogu imaju i mediji. Oni su zapravo *mač s dvije oštrice*; mogu potaknuti društveni i jezični razvoj djeteta, ali također na njega negativno djelovati. Roditelji neprestano trebaju bogatiti znanje o suvremenim medijima, njihovim dobrim i lošim stranama kako bi najbolje procijenili što će od mnogih sadržaja (i

koliko dugo) ponuditi djeci. Poželjne su također zajedničke aktivnosti roditelja i djeteta kako bi osjetili uzajamnu potporu i bliskost. Dijete treba rano zainteresirati za glazbu i pokret, koji mu pomažu da nauči slušati, uskladiti pokrete tijela i ruku, izraziti se na kreativan način. Valja mu svakodnevno čitati pjesme i priče – u početku samo nekoliko minuta, u određeno vrijeme, a zatim sve više. Kad čitanje postane dio obiteljskoga života, dijete shvaća da knjige mogu biti veoma zanimljive i zabavne te da se iz njih može mnogo naučiti. Da bi dijete postalo čitatelj, mora mnogo slušati i govoriti. Odrasli trebaju komentirati pročitano, pitati dijete što vidi na slikama, razgovarati s njim o radnji i likovima, poticati ga na istraživanje knjiga (gledanje, dodirivanje, listanje stranica). Kada odrasli čitaju djetetu, preporučljivo je uživjeti se u likove, gestikulirati, pokazivati djetetu slike, pri čitanju iskazivati entuzijizam. Osim stjecanja znanja i bogaćenja rječnika, čitanje omogućuje djetetu da poboljša svoju rječitost. O razgovoru s djetetom treba razmišljati kao o kreativnoj igri. Djeca kojom se roditelji bave, čiji se jezično-govorni razvoj potiče u predškolskoj dobi, uspješnija su poslije u školi. Suprotno tomu, djeca o čijem se govornome razvoju ne vodi računa, slabije razvijaju svoje jezično-govorne vještine (dolazi do kulturne deprivacije).

Jezično-govorni razvoj treba se stalno poticati. Dijete traži pozornost i strpljivost odraslih. Oni moraju biti govorni uzori djetetu, stvarati pozitivno emocionalno ozračje slobode, povjerenja i ljubavi, na vrijeme prepoznati njegove mogućnosti te pomoći da ih neprestano oplemenjuje i razvija, igrati s djetetom različite igre kojima se potiču slušanje, govorenje, čitanje i pisanje. Izbaciti igru iz igre značilo bi uskratiti djetetu potrebu realiziranja i razvoja njegovih potencijala te mu oduzeti radost življenja.

REFERENCIJE

- Adams, K.** (2007). *Probudite genijalca u svojem djetetu*. Zabavne aktivnosti za razvoj mladih umova od rođenja do 11. godine. Zagreb: Profil international.
- Allué, J. M.** (2006). *Velika knjiga igara*. 250 igara za sve uzraste. Zagreb: Profil international.
- Apel, K., Masterson, J.** (2004). *Jezik i govor od rođenja do šeste godine*. Od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje. Zagreb: Ostvarenje.
- Britton, L.** (2000). *Montessori učenje kroz igru za djecu od 2 do 6 godina*. Zagreb: Hena com.
- Babić, S., Brozović, D., Moguš, M., Pavešić, S., Škarić, I., Težak, S.** (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Nakladni zavod.
- Comrie, B., Matthews, S., Polinsky, M.** (2003). *Atlas jezika*. Varaždin: Stanek d.o.o.

-
- Čuturić, N.** (2001). *Psihomotorički razvoj djeteta u prve dvije godine života*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Einon D.** (2005). *Igre stvaralice za djecu 2 – 5 godina*. Zagreb: Profil international.
- Einon, D.** (2007). *Igre učilice*. Zagreb: Profil international.
- Filipović, V.** (1989). *Filozofijski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Goldberg, S.** (2003). *Razvojne igre za predškolsko dijete. Individualizirani program igre i učenja*. Lekenik: Ostvarenje.
- Huizinga, J.** (1992). *Homo ludens. O podrijetlu kulture u igri*. Zagreb: Naprijed.
- Jovančević, M. i sur.** (2004). *Godine prve: zašto su važne. Vodič za roditelje i stručnjake koji rade s djecom predškolskog uzrasta*. Zagreb: SysPrint.
- Lawrence, L.** (2003). *Montessori čitanje i pisanje. Kako pomoći djetetu da nauči čitati i pisati. Priručnik za roditelje i odgojitelje za djecu od 3 do 7 godina*. Zagreb: Hena com.
- Miljak, A.** (1987). *Uloga komunikacije u razvoju govora predškolske dobi*. Priručnik za nastavnike. Zagreb: Školske novine.
- Pavličević-Franić, D.** (2005). *Komunikacijom do gramatike. Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*. Zagreb: Alfa.
- Peti-Stantić, A., Velički, V.** (2008). *Jezične igre za velike i male*. Zagreb: Alfa.
- Posokhova, I.** (1999). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja djece*. Priručnik za roditelje. Zagreb: Ostvarenje d.o.o.
- Prebeg-Vilke, M.** (1991). *Vaše dijete i jezik. Materinski, drugi i strani jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rice, M. L.** (1991) Usvajanje jezika kod djece. U M. Kovačević (ur.), *Psihologija, edukacija i razvoj djeteta*. Teorije, istraživanja i edukativna zbilja, 69–87. Zagreb: Školske novine.
- Silberg, J.** (2006). *Igre mozgalice*. Zagreb: Profil international.
- Stančić, V., Ljubešić, M.** (1994). *Jezik, govor, spoznaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Von Krafft, Th., Semke, E.** (2008). *Kako otkriti i potaknuti darovitost*. Zagreb: Mozaik knjiga.
-

Jasna Šego

Catechetical Institute, Catholic Faculty of Theology, Zagreb
Croatia

**THE EFFECT OF ENVIRONMENT ON SPEECH AND
COMMUNICATION COMPETENCE IN CHILDREN; LANGUAGE
GAMES AS AN ENCOURAGEMENT OF CHILD'S SPEECH
DEVELOPMENT**

SUMMARY

Language is a natural communicative system. Speech is "language in action", "optimal, auditory communication". The first three years of child's life are the most intensive for the development of language and speech. Different theories and methodological approaches have tried to explain language and speech development during that three-year-period: behaviorism, nativism, cognitivism and pragmatism. Since no single theory has been sufficient enough to explain the phenomenon, the investigation needs to become multidisciplinary. Linguistic competence and language and speech development in children are influenced by different factors: hereditary abilities, development of speech apparatus, social environment, media and child self-activity. In an intellectually stimulating and emotionally healthy environment, in a loving atmosphere filled with understanding, a child will develop his or her potentials successfully. This paper investigates different phonological, morphological, syntactic and lexical characteristics of typical language and speech development in children. However, every child follows their own path. If they fail to master a particular skill, this does not necessarily mean the existence of an impairment. A child's communication with his/her environment already begins in the mother's womb – a child can "hear" a sound stimulus and responds to this by movement. The first vocal communication of a child is a cry after the birth. Preschool child acquires speech in two stages: prelinguistic and linguistic. In order for children to be able to adopt speech easier, it is important to create various communication situations. Children who communicate verbally more frequently and whose parents encourage them to talk more, show a higher level of language development. The decrease in communication opportunities can lead to child's slower linguistic development.

Media also play an important role in stimulating child's language and speech development. High quality cartoon, television shows, video and computer

games can all transfer knowledge and positively influence communicative competence in children.

Adults need to be the child's co-speakers: question askers, listeners, encouragers of a child's speech growth and development. When parents and educators are more partners and less authority figures, children experience a longer and greater enjoyment in interaction. Children need to be encouraged to think, to discuss various topics, to ask questions and find answers; they need to be emboldened to speak about themselves and about others, to play language games with them. Preschool children conceive the world most naturally through play. Child's play motivates expression of thoughts and feelings, divergent thought, develops language abilities, creates awareness of the potential of language (for example, children understand that they can use language to express their opinion, understand others, express compassion). Child's play gives pleasure, enables communication and socialization, interaction with adults and peers. While playing, children can set themselves free from negative experiences through their repetition. This paper offers a choice of games useful for stimulating child's ability to listen, speak, read and write.

Key words: language competence in children, speech development, language games

PRIKAZ

Ana Vidović i Branka Barčot
Filozofski fakultet, Zagreb
Hrvatska

**XXIII. MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP "PROSTOR I VRIJEME U
JEZIKU: JEZIK U PROSTORU I VREMENU"
Osijek, od 21. do 23. svibnja 2009. godine**

Od 21. do 23. svibnja u Osijeku se, na tamošnjem Filozofskome fakultetu, održavao 23. međunarodni znanstveni skup Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku. Ovogodišnja tema bila je "Prostor i vrijeme u jeziku: jezik u prostoru i vremenu". Organizaciju skupa i ove godine, druge za redom, preuzeli su kolege s osječčkoga Filozofskog fakulteta, a predsjednik je bio Mario Brdar. Skupu se odazvalo više od stotinu sudionika, a osim sa svih hrvatskih sveučilišta, na skupu su sudjelovali i kolege i kolegice iz Slovenije, Bosne i Hercegovine, Mađarske, Srbije, Italije, Crne Gore, Makedonije, Poljske, Švedske, Grčke, Španjolske, Kanade, Tajlanda, Kine i Irana. Glavna tema skupa uključila je razmatranje prostora i vremena u spoznajnim procesima i jeziku, odnos doživljaja fizičkog prostora nasuprot apstraktnome prostoru i kako se oni manifestiraju u jeziku, odnos prostora i vremena u jeziku, fizičko i fiktivno kretanje u jeziku, gramatiku prostora, glagolsko vrijeme i jezične kategorije, i to iz različitih perspektiva: kontrastivne, tipološke, dijalektološko-sociolingvističke, korpusne i dijakronijske perspektive.

Nakon svečanog otvaranja skupa u četvrtak, 21. svibnja, uvodna predavanja održali su Vyvyan Evans s bristolskog sveučilišta i Günter Radden s hamburškog sveučilišta.

U svome vrlo živom i slušatelju pristupačnom predavanju "Time in language, time in mind" koji ipak nije izgubio obilježja znanstvenog diskursa, Vyvyan Evans raspravljao je o tome kako se konceptualne strukture unutar prostornih domena projiciraju u vremenske domene.

Günter Radden je u okviru teme "Spatial time in the West and in the East" raspravljao kako se u jezicima Istoka i Zapada vrijeme konceptualizira pomoću prostornih odnosa i obrnuto, kako se prostor izražava pomoću vremenskih izraza, posebno s obzirom na orijentaciju gore-dolje, prednje-stražnje na vremenskoj liniji, ovisno o promatraču. Ovi prostorno-vremenski odnosi i doživljaji tih odnosa u različitim jezicima bili su predočeni brojnim dijagramima i grafovima.

Nakon obaju uvodnih predavanja uslijedile su vrlo dinamične i poticajne rasprave.

Izlaganja sudionika su, prema temama, podijeljena u tri paralelne sekcije.

Prve tri prijepodneve sekcije prvoga dana bavile su se vremensko-prostornim označivačima u jeziku, prvenstveno prijedlozima i zamjenicama u različitim jezicima ili su date usporedbe između dvaju jezika. Kristina Cergol dala je zanimljivu usporedbu doživljaja prostora govornika engleskoga i hrvatskoga jezika na temelju usporedbe i analize prostornih prijedloga *u* i *na* te prostornih odnosa koji se njima u ovim dvama jezicima mogu izraziti.

Renata Geld i Stela Letica Krevelj raspravljale su o važnosti prostora i topološkog određenja u procesu strateškog konstruiranja značenja engleskih fraznih glagola, posebno onih s prijedlogom *up*.

Na poslijepodnevnim sekcijama prvog dana Skupa nastavilo se sa sličnim temama, a dotaknuo se i problem prostorno-vremenskog označivanja i konceptualiziranja u hrvatskome kao stranome jeziku te pri usvajanju stranoga jezika uopće.

Sekcija C bavila se pitanjima polisemije i odrazom vremenskih i prostornih konceptualnih struktura u leksiku te različitim glagolskim vremenima. Za retoričare posebno je zanimljivo bilo izlaganje Aleksandra Kavgića koji je napravio studiju i usporedbu glagolskih vremena i odnosa prema vremenu u inauguracijskim govorima američkih predsjednika, s posebnim osvrtom na govor aktualnog američkog predsjednika Baracka Obame.

Nakon kratke stanke uslijedila je poster-sekcija koja je, uz već navedene teme, uključila i prostorno-vremenske odnose u slušno-oštećenih srednjoškolaca autorica Bradarić-Jončić i Renate-Mohr te važnosti pokretnih igara u rehabilitaciji djece s govorno-jezičnim poteškoćama Dijane Merey Sarajlije. Zrinka Šimunović dotakla se javnoga govora istraživanjem prostorno-vremenske organizacije medijsko-sportskog diskursa.

Prvi je dan i ove godine završio predstavljanjem novih knjiga s područja lingvistike, a potom je uslijedio i domjenak u restoranu-brodu "Galija" na Dravi.

Drugi dan Skupa počeo je uvodnim predavanjem Milene Žic Fuchs sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta koja je raspravljala o tzv. prezent perfektu sa stajališta kognitivne gramatike, postavljajući pitanje je li bolje ovu gramatičku kategoriju svrstati u glagolsko vrijeme ili aspekt. Dotaknula se i problema prijevoda i uopće konceptualiziranja Present Perfecta za izvorne govornike hrvatskoga jezika te kako ovoj kategoriji pristupiti u budućim didaktičkim materijalima u nastavi engleskoga jezika.

Tema sekcije A drugoga dana bila je metaforička uporaba vremensko-prostornih izraza. Sekcije B i C bile su sociolingvističko-dijalektološke. Pažnju je privuklo istraživanje Ive Žanića o tvorbenim inovacijama u hrvatskim vernakularima, posebno onih pomoću nastavka *-os* poput *purgerinjosi*, *tovarinjosi* i *legosice*, te o eventualnim pejorativnim ili ironičnim značenjima koje takve novotvorenice prizivaju.

Nakon kratke stanke uslijedile su nove sekcije. Teme A sekcije odnosile su se na glotodidaktičke probleme, posebno u usvajanju i učenju engleskih glagolskih vremena. Sekcija B uključila je radove koji su preispitali prostorno-vremenske odnose u putopisima, mitologiji i religiji. Sekcija C bila je tematski raznolika.

Nakon stanke za ručak, u poslijepodnevnom, drugome dijelu drugoga dana Skupa prevladavale su teme vezane za učenje stranoga jezika, ali i teme vezane za percepciju vremena i prostora i njihove odnose unutar različitih društvenih konteksta, od recesije do medijske promidžbe čime je skup ušao u interdisciplinarno područje, posebno ono koje dijeli sa sociologijom i psihologijom, ali i ekonomijom. Čitava C sekcija bila je posvećena pitanjima frazeologije te problematici prevođenja izvornih i modificiranih poslovice te njihova razumijevanja u različitim jezicima.

Nakon radnog dijela, uslijedio je onaj neslužbeni dio Skupa koji je uključio organiziranu šetnju osječkom Tvrdom uz pratnju turističkog vodiča, a zatim i svečanu večeru uz odličnu romsku glazbu, ugodno druženje i već prepoznatljivu slavonsku kuhinju i specijalitete.

Posljednji dan Skupa također su obilježile interdisciplinarne teme, posebno analiza metajezika pojedinih struka, od pravne, psihološke do opće poslovne struke.

Skup je završio strogo fonetičarskim temama, analizom vokalskog prostora kajkavskog područja sisačke Gornje Posavine, autora Damira Horge i Ane Vidović, te rezultatima ispitivanja koliko su pojedine standardne naglasne varijante zaista prihvatljive jezično kompetentnim govornicima svih triju hrvatskih narječja.

Skup je zatvorio predsjednik HDPL-a Mario Brdar uz najavu mogućnosti da Skup i dalje ostane u Osijeku, samo pod novim vodstvom na čijem bi čelu bila aktualna tajnica Marija Omazić. Najavljena je i moguća tema sljedećega skupa – korpusna lingvistika.

Mogli bismo zaključiti kako je ovogodišnji Skup bio vrlo uspješan, sudionici su gotovo u potpunosti poštovali glavnu temu skupa, a i neformalna atmosfera bila je ugodna i ležerna. Nadamo se da će i sljedeći Skup Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku doseći jednaku kvalitetu.

**GODIŠNJA SKUPŠTINA ODJELA ZA FONETIKU HRVATSKOGA
FILOLOŠKOGA DRUŠTVA
Zagreb, 1. srpnja 2009.**

**IZVJEŠTAJ O RADU ODJELA ZA FONETIKU
od lipnja 2008. do lipnja 2009. godine**

U proteklom jednogodišnjem razdoblju Odjel za fonetiku redovno je održavao sastanke s raspravama o znanstvenim i stručnim temama, redovno nastavlja izlaziti časopis *Govor* i održane su dvije govorničke škole. Ovu akademsku godinu obilježio je tužan događaj – napustio nas je osnivač Odjela za fonetiku i njezin najzaslužniji član professor emeritus Ivo Škarić.

Professor emeritus Ivo Škarić (1933–2009)

S tugom se prisjećamo da je 29. siječnja 2009. u sedamdeset i šestoj godini života preminuo naš dragi profesor, znanstvenik, fonetičar i retoričar, professor emeritus Ivo Škarić. Prisjetili smo se našega profesora i minutom šutnje na sastanku Odjela za fonetiku odali mu počast. *Neka mu je vječna hvala i slava!* Odsjek za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu održao je 3. travnja 2009. komemoraciju profesoru Ivi Škariću na Filozofskom fakultetu. U prisutnosti obitelji, počast su mu odali dekan Filozofskog fakulteta prof. dr. sc. Miljenko Jurković, suradnici i studenti, tajnik Hrvatskoga filološkoga društva Davor Nikolić te predstavnici brojnih drugih institucija s kojima je Ivo Škarić surađivao i koje je svojim radom zadužio: predstavnici SUVAG-a, Hrvatske televizije, Fakulteta političkih znanosti, Pravnog fakulteta, Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta i dr. *U spomen* profesoru emeritusu Ivi Škariću napisao je prof. dr. sc. Damir Horga u časopisu *Jezik*, god. 54 (2009), br. 2. Govori održani na posljednjem ispraćaju na Mirogoju 3. veljače 2009. objavljeni su u časopisu *Govor*. *In memoriam* profesoru Škariću koji je napisala Marija Malnar bit će objavljen u časopisu *Croatica et Slavica Iadertina*.

Professor emeritus Ivo Škarić cijeli je svoj znanstveni i radni vijek proveo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu gdje je bio jedan od najzaslužnijih osnivača Odsjeka za fonetiku i dugogodišnji predstojnik Katedre za teorijsku fonetiku. Ivo Škarić bio je osnivač Odjela za fonetiku Hrvatskoga filološkog društva, predsjednik Hrvatskoga filološkog društva, glavni urednik časopisa *Govor*, član Uredništva časopisa *Jezik*, član Uredništva časopisa *Medijska istraživanja*, član suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, začetnik i glavni organizator znanstvenoga skupa *Istraživanja govora*, te – na što je posebno bio ponosan – autor i ravnatelj Govorničke škole.

Za znanstveno djelo *Fonetika hrvatskog književnog jezika*, dobio je 1992. godine Državnu nagradu "Bartol Kašić". Radosno i s ponosom javljamo da je ove akademske godine professor emeritus Ivo Škarić dobio Nagradu "Ivan Filipović" za životno djelo u obrazovanju, koja mu je uručena 4. prosinca 2008. u

Preporodnoj dvorani Narodnog doma Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Jedna od najvećih zasluga profesora emeritusa Ive Škarića u području obrazovanja je osnivanje i sedamnaestogodišnje vođenje Govorničke škole, te smo stoga na sastanku Odjela za fonetiku u ožujku 2009. predložili promjenu naziva škole u *Govornička škola "Ivo Škarić"*. Skupština HFD-a na sjednici 1. srpnja 2009. prihvatila je ovaj prijedlog i time odala počast njezinu tvorcu.

Predavanja i sastanci

U akademskoj godini 2008/2009. održano je sedam sastanaka s predavanjima i stručnim raspravama. Na prvom sastanku Odjela za fonetiku HFD-a održanom 20. listopada 2008, prihvaćen je prijedlog za izdavanje posebnog broja časopisa *Govor* u čast sedamdesetog rođendana prof. dr. sc. Damira Horge. Taj će broj časopisa urediti Vesna Mildner i Marko Liker.

Hrvatsko filološko društvo i nakladnik GRAPHIS 8. prosinca 2008. organizirali su predstavljanje knjige članice Odjela za fonetiku prof. Ernestine Landau: *BrE vs. AmE HOMOPHONES*. O knjizi su govorili: urednik knjige prof. dr. sc. Zvonko Benčić, prof. dr. sc. Damir Horga, mr. sc. Alex Hoyt, dr. sc. Elenmari Pletikos te autorica.

U ciklusu retoričkih tema, održana su sljedeća predavanja:

- mr. sc. Matilda Kolić Stanić (voditeljica Ureda za odnose s javnošću Zagrebačke nadbiskupije): *Povijest odnosa s javnošću* (20. listopada 2008)
- prof. dr. sc. Zrinjka Glovacki-Bernardi (Odsjek za germanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu): *O pozdravljanju i oslovljavanju – nekad i danas* (17. studenoga 2008)
- János Römer, prof. (predstavnik Hrvatske radiotelevizije za odnose s javnošću): *Govorništvo u glasnogovorništvo* (26. siječnja 2009)

U ciklusu predavanja o poremećajima i rehabilitaciji glasa i govora održana su dva predavanja:

- Silvana Bilonić Milošević, prof. (SUVAG): *Poremećaji glasa – prikaz radionice* (16. ožujka 2009)
- dr. sc. Katarina Pavičić Dokoza (SUVAG): *Kompleksna rehabilitacija mucanja* (27. travnja 2009)

Posljednji sastanak u akademskoj godini 2008/2009. održan je 29. lipnja 2009. Na njemu je iznesen izvještaj o radu Odjela za fonetiku u ovoj akademskoj godini. Članovi Odjela ukratko su izvijestili o sudjelovanju na nekim znanstvenim skupovima. Ana Vidović, prof. izvijestila je o temama i prijedporima XXIII. međunarodnog znanstvenog skupa HDPL-a: *Prostor i vrijeme u jeziku: jezik u prostoru i vremenu*, održanog od 21. do 23. svibnja 2009. u Osijeku. Gabrijela Kišiček, prof. govorila je o ključnim i prijepornim temama, najzanimljivijim rezultatima istraživanja te nam dočarala atmosferu Druge međunarodne konferencije *Rhetoric in Society*, održane od 21. do 23. siječnja 2009. u Leidenu. Nataša Klarić, prof. ukratko je referirala o najvažnijim

dogadanjima u SUVAG-u u ovoj akademskoj godini, o gostovanju naših stručnjaka u Warszawi u listopadu 2008. te o radionici "*Learn, Listen and Talk – Integrated Scales of Development*" održanoj u organizaciji tvrtke Cochlear i Centra za umjetnu pužnicu Poliklinike SUVAG u veljači 2009.

Na posljednjem sastanku ove akademske godine studenti Odsjeka za fonetiku koji su u okviru studija fonetike pohađali kolegij *Govornišтво*, a pripremala ih je asistentica Gabrijela Kišiček, izveli su trominutne govore:

Iva Pavić: *Bolje fonetičar nego forenzičar*

Iva Milčić: *Trudnicama i dojiljama cigarete van iz usta*

Nataša Smiljanić: *Plesom do zdravlja*

Ivana Mrzlečki: *Bolje pas nego muškarac*

Na posljednjem sastanku ove akademske godine čestitali smo našim članovima koji su ostvarili iznimne rezultate te za njih primili nagrade. Najveća je nagrada već spomenuta Nagrada "Ivan Filipović" koju je za životno djelo u obrazovanju primio professor emeritus Ivo Škarić. Društvo sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu "Godišnju nagradu mladim znanstvenicima i umjetnicima u 2008. godini" za područje humanističkih znanosti dodijelilo je Marku Likeru, asistentu na Odsjeku za fonetiku za rad *Tongue palate contact patterns of velar stops in normal adult English speakers* objavljenom 2008. u časopisu *Clinical Linguistics and Phonetics*, 22(2), 137–148, u koautorstvu s Fionom Gibbon.

Rad Predsjedništva Odjela za fonetiku

U ovoj akademskoj godini održana su dva sastanka Predsjedništva Odjela za fonetiku, u rujnu 2008. i u lipnju 2009. na kojima su bili prisutni svi članovi predsjedništva: Arnalda Dobrić, prof., Gabrijela Kišiček, prof., Nataša Klarić, prof., Davor Stanković, prof. i dr. sc. Elenmari Pletikos. Predsjedništvo je raspravljalo o temama i predavačima za tekuću i za iduću akademsku godinu, o *mail* listi HFD-a, članstvu u društvu, a ponovno je pokrenuto i pitanje statusa fonetičara.

Dok su u tekućoj akademskoj godini održana predavanja o retoričkim temama i o poremećajima i rehabilitaciji glasa i govora, u idućoj će se godini održati ciklus s dijalektološkim temama i ciklus koji će se baviti retoričkom analizom govora u elektroničkim medijima. Od ove akademske godine aktivirana je zajednička *mail* lista HFD-a na kojoj se nalazi oko 500 elektroničkih adresa. Obavijesti na *mail* listu mogu slati članovi Predsjedništva Društva, voditelji odjela, urednici časopisa i drugih izdanja HFD-a na način da kao primatelja upišu Hfd-lista@ffzg.hr. Lista je otvorena tipa te se svi zainteresirani za dobivanje obavijesti o djelatnostima HFD-a, bez obzira na to jesu li službeno članovi društva, mogu prijaviti na listu putem adrese <https://list.ffzg.hr/listinfo/hfd-lista>.

Status fonetičara pitanje je kojim se Odjel bavi od svoga osnivanja, a posebno je važno radi zapošljavanja fonetičara u SUVAG-u, na HTV-u te u školama i drugim pedagoškim ustanovama. U nacionalnoj klasifikaciji zanimanja

od 1998. godine (NN, 111/98) postoji zanimanje diplomirani fonetičar, klasificirano pod brojem 2444.14.7, a izmjene i dopune nacionalne klasifikacije donesene 2008. godine (NN, 124/08) uvode i naziv diplomirana fonetičarka. Novim trogodišnjim preddiplomskim sveučilišnim studijem fonetike stječe se naziv sveučilišni/a prvostupnik/prvostupnica (*baccalaureus/baccalaurea*) fonetike (kratica univ. bacc. phon.), a dvogodišnjim diplomskim sveučilišnim studijem fonetike akademski naziv magistar/magistra fonetike (kratica mag. phon.), (NN, 45/08). Formalna prepreka u zapošljavanju fonetičara je nepostojanje stručnog ispita na državnoj razini magistra fonetike nastavničkog usmjerenja diplomskog studija fonetike. Stoga, jednim od važnih ciljeva u poboljšanju statusa fonetičara Predsjedništvo Odjela smatra omogućenje polaganja stručnog ispita za magistre i magistricе fonetike, bilo da je njihovo diplomsko obrazovanje temeljeno na modulu za fonetičare rehabilitatore ili za nastavnike govorništva.

Časopis *Govor*

Govor redovito izlazi. U pripremi je i poseban broj posvećen 70. rođendanu prof. dr. sc. Damira Horge koji uređuju Vesna Mildner i Marko Liker. Godišnja pretplata na dva broja časopisa *Govor* iznosi 40 kn, a za članove HFD-a, koji imaju popust, pretplata je 20 kn. Izrađena je web stranica časopisa na kojoj se u cijelosti objavljuju tekstovi, a nalazi se na adresi:

<http://fonet.ffzg.hr/govor/index.php/govor/index>

XXXII. i XXXIII. govornička škola

U Dugoj Uvali u Istri od 25. listopada do 2. studenoga 2008. godine održana je 32. govornička škola. Školu su pohađala 362 učenika. Ravnatelj škole bio je prof. emeritus Ivo Škarić, koji na samu školu na žalost nije mogao doći pa je dio operativnih dužnosti ravnatelja obavljao prof. dr. sc. Damir Horga. Nastavnici izvoditelji na 32. govorničkoj školi bili su prof. dr. sc. Damir Horga s Odsjeka za fonetiku, prof. dr. sc. Gordana Varošaneć-Škarić s Odsjeka za fonetiku, dr. sc. Marija Hunski, ortodontica u Zagrebu, Ines Galić Jušić, prof., logopetkinja u Zagrebu, dr. sc. Elenmari Pletikos s Odsjeka za fonetiku te računovotkinja Goranka Švigel. Mentori fonetičari 32. škole bili su: Ana Anušić, Ana Čalušić, Gabrijela Kišiček, prof., Jadranka Kolić-Krželj, prof., Ankica Kovač, prof., Mia Lugović, Marija Malnar, prof., Šimun Miloš, Mark Mrakovčić, Davor Nikolić, prof., Katja Peruško, Marijana Pevec, Ivana Popov, Anita Runjić-Stoilova, prof., Nikolina Sokolić, Davor Stanković, prof., Ines Šafarić, prof., Diana Tomić, prof., Alma Vančura, prof., Ana Vidović, prof., Andrea Vodanović i Danijela Vučković. Snimatelji su bili Jordan Bičanić, prof., Tihomir Janjić, prof. i Hrvoje Fruk, informatičku službu vodio je Jasmin Klindžić, prof., a izvoditelji športskog programa bili su Ana Lucija Ramljak Stanešić i Saša Tomić.

U Platu kraj Dubrovnika od 21. do 29. ožujka 2009. održana je 33. govornička škola. Školu su pohađala 262 učenika. Vršiteljica dužnosti ravnateljica bila je prof. dr. sc. Gordana Varošaneć-Škarić, koja je u čast

preminulom autoru i ravnateljju svih dotadašnjih trideset i dviju škola održala uvodno predavanje pod nazivom *Ivo Škarić i Govornička škola*. Izvoditelji Govorničke škole bili su prof. dr. sc. Gordana Varošaneć-Škarić, prof. dr. sc. Damir Horga i dr. sc. Marija Hunski. Mentori fonetičari 33. škole bili su većinom isti kao i na prethodnoj školi, s izuzetkom Ane Anušić, Jadranke Kolić-Krželj, Ivane Popov, Nikoline Sokolić, Alme Vančure i Danijele Vučković, koje nisu mogle prisustvovati, a mentorima su se na 33. školi pridružile Tatjana Šimek, prof. i Anita Kiš. Snimatelj škole bio je Jordan Bićanić, prof., informatičar je bio Hrvoje Fruk, a izvoditelji športskog programa Ana Lucija Ramljak Stanešić i Saša Tomić.

Za novu ravnateljicu govorničke škole izabrana je prof. dr. sc. Gordana Varošaneć-Škarić. Radujemo se idućoj školi, a osobito njezinu novom nazivu – *Govornička škola "Ivo Škarić"*.

Članstvo

U Odjelu za fonetiku HFD-a u 2008. godini bilo je oko 120 članova. Odlukom Skupštine HFD-a, članstvo se od 2009. godine više ne vodi pod djelatnostima pojedinih odjela, već zajedno u cijelom Hrvatskom filološkom društvu. O objavljivanju popisa članova Skupština još nije donijela odluku. Članarina, umjesto dosadašnjih 100 kn, iznosi 50 kn, a svi članovi Društva imaju pravo ostvariti popust od 50% na pretplatu na časopise Društva. Stoga za redovne članove HFD-a godišnja pretplata na dva broja časopisa *Govor* s popustom iznosi 20 kn, što je ukupno s članarinom 70 kn (umjesto dosadašnjih 100 kn). U Odjelu za fonetiku odlučeno je da u okviru članarine od 50 kn članovi studenti fonetike imaju pravo besplatno dobiti časopis *Govor*.

Godišnja skupština Hrvatskoga filološkoga društva

Godišnja skupština Hrvatskoga filološkoga društva održana je 1. srpnja 2009. u vijećnici Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Skupštinu je vodio predsjednik HFD-a prof. dr. sc. Stipe Botica zajedno s potpredsjednicom doc. dr. sc. Idom Raffaelli. U stručni razgovor na temu *Diskursi o jeziku: od teorije do svakodnevice i natrag* uvela nas je doc. dr. sc. Mislava Bertoša. Podneseni su izvještaji o djelatnostima Društva u protekloj godini, posebice o radu časopisa, o izdavačkoj aktivnosti biblioteke *Književna smotra*, o organizaciji skupova te o aktivnostima odjela. Prihvaćene su izmjene u uredništvima nekih časopisa, plan rada časopisa i odjela za iduću akademsku godinu te financijski izvještaj. Skupština HFD-a prihvatila je prijedlog Odjela za fonetiku da nova ravnateljica Govorničke škole bude prof. dr. sc. Gordana Varošaneć-Škarić. Prihvaćen je i novi naziv škole – *Govornička škola "Ivo Škarić"*.

Voditeljica Odjela za fonetiku HFD-a

Dr. sc. Elenmari Pletikos

UPUTE AUTORIMA

Časopis GOVOR objavljuje znanstvene i stručne priloge koji pridonose razvoju znanosti o govoru – izvorne znanstvene radove, studije, stručne radove, pregledne članke, znanstvene eseje, prethodna priopćenja i prikaze.

Primaju se radovi na hrvatskom i na engleskom jeziku. Molimo Vas da svakom rukopisu pisanom na hrvatskom jeziku, a koji je pripremljen prema uputama, priložite na kraju još i na engleskom jeziku naslov, opis slika i tablica te prošireni sažetak (summary) opsega 1 800 do 2 500 znakova. Iz tog sažetka te opisa slika i tablica čitatelji, koji budu čitali samo engleski, trebaju dobiti najvažnije informacije koje je autor člankom želio prenijeti. Savjetujemo da prošireni sažetak uključuje vrlo kratak uvod i postavljanje problema, opis istraživanja, dobivene rezultate i kratak komentar. Za prijevod na engleski može se pobrinuti Uredništvo.

Oblik rukopisa. Rukopisi se pišu na papiru A4 formata, s dvostrukim proredom i sa širokim marginama (po 2,5 cm sa svake strane). Stranice numerirajte redom od naslovne do kraja. Prva stranica neka sadrži podatke o radu i autoru prema predloženom obrascu:

- naslov rada na jeziku članka
- autor(i)
- institucije autora
- podaci o autoru za korespondenciju (puna adresa, telefoni, faks, e-mail)
- skraćeni (tekući) naslov do 36 slovnih mjesta uključujući razmake.

Tako izdvojeni podaci potrebni su da se sačuva anonimnost autora prilikom recenzije. U skraćenom naslovu valja zadržati dijelove koji nose najviše informacija, jer će se taj dio ponavljati pri vrhu svake stranice teksta kad bude otisnut. Ključne riječi autor može, ali ne mora davati jer njih određuju posebni stručnjaci.

Sam rukopis počinje na drugoj stranici prema sljedećem obrascu:

- naslov (na jeziku članka) – sve velikim slovima
- sažetak opsega 600 do 1 200 znakova na jeziku članka
- tekst
 - unutar teksta naslove poglavlja treba tiskati velikim slovima, a potpoglavlja početnim velikim slovima
 - unutar odlomka retke nemojte odvajati prelaskom u novi red
 - nemojte uvlačiti prvi redak teksta
 - između odlomaka i prije svakog naslova poglavlja ostavite jedan redak proreda.

Slike. Slikovni prilozi mogu biti izvedeni kompjutorskom grafikom ili kvalitetnim crtanjem (crnim tušem) u mjerilu 2 : 1. Svaki slikovni prilog mora biti na posebnoj listu opremljen oznakom redosljeda, nazivom i pripadnim tekstom (primjerice: Slika 1. Grafički prikaz rezultata), a u tekstu treba označiti mjesto na kojem dolazi taj slikovni prilog. Gdje je potrebno uključite i tumač znakova.

Tablice. Svaku tablicu treba obilježiti arapskim brojem i opisom (primjerice: Tablica 1. Prikaz rezultata prvog pokusa) te je priložiti na kraju rukopisa, a u tekstu je potrebno označiti mjesto gdje koja tablica treba doći. Da biste nam olakšali uređenje teksta, molimo Vas, u tablicama odvajajte kolone samo tabulatorom, a unutar tablice nemojte unositi nikakve crte.

Bilješke (fusnote) treba izbjegavati, a ako to nije moguće treba ih u tekstu označiti arapskom brojkom između kosih zagrada i priložiti na kraju teksta.

Referencije. Radove na koje se tekst poziva treba navesti u zagradi s navođenjem prezimena autora i godine pojavljivanja, npr. (Laver, 1994) ili Laver (1994), a ako se nešto citira, onda treba navesti stranicu, npr. (Laver, 1994:72). Ako se navodi više radova jednog autora objavljenih iste godine, ispravno je napisati npr. Kimura (1973a) ili (Kimura, 1973b). Radovi više autora navode se u tekstu za dva autora oba npr. (Studdert-Kennedy i Shankweiler, 1970), a za tri i više autora samo prvi s oznakom "i sur." npr. (Blumstein i sur., 1975). Priloženi popis literature smije sadržavati samo radove koji se izrijekom spominju u tekstu. Te radove treba poredati abecednim redom prema prezimenu prvog autora u sljedećem obliku:

Članak u časopisu

Gospodnetić, J. (1982). Načela fonetike i njezin napredak. *Govor* **IV**, 2, 93–108.

Članak u zborniku radova

Blumstein, S. (1995). On the neurobiology of the sound structure of language: Evidence from aphasia. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences* (ur. K. Elenius i P. Branderud), Vol. 2, 180–185.

Članak u knjizi s više autora

Bialystok, E. (1992). Selective attention in cognitive processing. U R. J. Harris (ur.), *Cognitive Processing in Bilinguals*, 501–514. Amsterdam: North-Holland.

Knjiga

Malmberg, B. (1960). *La Phonétique*. Paris: Presses universitaires de France.

Recenzije. Recenzenti su stručnjaci s područja teme koju članak obrađuje. Oni ne znaju tko je autor članka koji recenziraju, a autor ne zna tko su recenzenti te komuniciraju isključivo preko Uredništva.

Autori trebaju biti spremni na eventualno popravljavanje teksta prema uputama recenzenata te na kontrolu lektorskih ispravaka i posljednju korekturu. Autori članaka dobit će po jedan primjerak onog broja GOVORA u kojem je njihov rad objavljen i deset separata.

Rukopise šalžite na adresu Uredništva. Molimo Vas, pošaljite dva otisnuta primjerka i disketu s tekstom uz naznaku programa i verzije (od programa za obradu teksta savjetujemo MS Word ili Word for Windows).

INFORMATION FOR AUTHORS

GOVOR publishes original research articles, studies, professional articles, reviews, essays, scholarly notes, and letters to the editor that are relevant to speech science and communication. Contributions addressing the issues of speech and hearing disorders and rehabilitation will also be considered.

The languages of the journal are Croatian and English. Articles in Croatian should be accompanied by an extended summary in English and articles in English should be accompanied by an extended summary in Croatian (1800 to 2500 characters). Figure and table captions should also be bilingual, i.e., written in English and Croatian. We suggest that the summary be organized into a short introduction, problem definition, description of the research, and results with a brief discussion. The purpose of this addition is to enable authors who do not read the language of the article to get the most relevant information the author wanted to convey. Translations may be provided by the Editor.

Form of Manuscript. Manuscripts should be submitted in duplicate, typewritten or printed in letter-quality or laser-quality print, double-spaced on one side of white paper, with wide margins (2.5 cm). All pages should be numbered consecutively.

Page one should contain the following information:

- article title in the language of the article
- author(s) name(s)
- author(s) affiliation(s)
- information about the author to whom correspondence should be sent (full address, phone and fax numbers, e-mail address)
- abbreviated form of the title for the running page heading (maximum 36 characters including letters and spaces).

The manuscript itself should start on *page 2*, in the following format:

- title in the language of the article - in capital letters and centered
 - abstract in the language of the article (600 - 1200 characters)
 - key words
 - body of the article
 - only section headings should be in capital letters; sub-headings should be in upper and lower case letters
 - within the paragraph use the word-wrapping routine on your word processor
 - do not use any indentations
 - leave one blank line between paragraphs and before each heading or subheading.
 - figures, tables, footnotes
 - title, extended summary and key words in the language other than the language of the article
-

Figures. All figures must be on white paper. Computer graphics or original line drawings in black India ink are acceptable. Please keep in mind that there will be an approximately 50% reduction in printing. Figures should be numbered in order of appearance with Arabic numerals and enclosed on a separate sheet of paper at the end of the text. Figure captions should be in English and Croatian. In the text itself the place for each figure should be clearly marked. Legends should be included where necessary.

Tables should be numbered in order of appearance with Arabic numerals and enclosed on a separate sheet of paper at the end of the text. They should be typed double-spaced and contain a short descriptive title in English and Croatian. In the text of the article the place for each table should be clearly marked.

Footnotes should be kept to a minimum. When necessary, they should be indicated by superscript Arabic numerals in the text and enclosed on a separate page (typed double-spaced).

References should be cited in the text by the last name of the author and the publication year in parentheses, e.g. (Laver, 1994) or Laver (1994); if direct quotes are used from the reference, page number should also be given after a colon, e.g. (Laver, 1994:72). If more than one article was published by the same author in a given year, the following format should be used: Kimura (1973a) or (Kimura, 1973b). Articles with two authors are cited as (Studdert-Kennedy & Shankweiler, 1970); for articles with three or more authors the correct format is (Blumstein et al., 1975). All references cited in the text should be listed alphabetically at the end of the article. Please, observe the following formats:

Article in a journal

Gospodnetić, J. (1982). Načela fonetike i njezin napredak. *Govor* **IV**, 2, 93–108.

Article in conference proceedings

Blumstein, S. (1995). On the neurobiology of the sound structure of language: Evidence from aphasia. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Phonetic Sciences* (ed. K. Elenius & P. Branderud), Vol. 2, 180–185.

Article in a book

Bialystok, E. (1992). Selective attention in cognitive processing. In R. J. Harris (ed.), *Cognitive Processing in Bilinguals*, 501–514. Amsterdam: North-Holland.

Book

Malmberg, B. (1960). *La Phonétique*. Paris: Presses universitaires de France.

Reviews are anonymous. Each article is reviewed by three independent reviewers. The authors may be asked to modify their contributions in accordance with the reviewers' suggestions.

Proofs will be sent to the designated author. Prompt reply and return of corrected proofs will be expected.

Reprints. Authors will receive one copy of the journal in which their contribution has been published, and 10 reprints free of charge.

Submission of Manuscripts. An original and one copy of the manuscript should be submitted to the address below:

Uredništvo časopisa Govor
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za fonetiku
I. Lučića 3
10 000 Zagreb
Hrvatska
Telephone: ++385 1 6120098
Telefax: ++385 1 6120096
E-mail: govor@ffzg.hr

The authors whose contributions are accepted for publication will be asked to send a computer disk with the final version of the article and all accompanying material.

Govor izlazi dva puta godišnje.

Članovi Odjela za fonetiku Hrvatskoga filološkog društva uplatom članarine za tekuću godinu imaju popust od 50 % na pretplatu na časopis *Govor*.

Godišnja pretplata: 40,00 kn. Pojedini broj: 25 kn.

Uplate: Zagrebačka banka, Zagreb, broj računa: 2360000-1101551990 Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, Ivana Lučića 3.

Godišnja pretplata u inozemstvu: 10,00 €. Pojedini broj: 7 €.

Uplate iz inozemstva slati na račun: Zagrebačka banka, Zagreb, SWIFT ZABA HR2X
IBAN HR742360000-1101551990 Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, Ivana Lučića 3.

Naklada: 600 primjeraka
